T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ ŞERİATİ DÜŞÜNCESİNDE İSLAM VE SINIFSAL YAPI

Gündüz OLCA

Danışman
Prof. Dr. Adil ÇİFTÇİ

2024

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ ŞERİATİ DÜŞÜNCESİNDE İSLAM VE SINIFSAL YAPI

Gündüz OLCA

Danışman
Prof. Dr. Adil ÇİFTÇİ

İZMİR - 2024

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	: GÜNDÜZ OLCA
Öğrenci No	: 2021800529
Tez Başlığı	: Ali Şeriati Düşüncesinde İslam ve Sınıfsal Yapı
Savunma Tarihi	: 11.10.2024
Danışmanı	: Prof.Dr. Adil ÇİFTÇİ

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	**Üniversitesi**
Prof.Dr. Adil ÇİFTÇİ	-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.Mehmet AYDIN	-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr.Hakkı KARAŞAHİN	-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

GÜNDÜZ OLCA tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Asuman ALTAY
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ali Şeriati Düşüncesinde İslam Ve Sınıfsal Yapı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
1/11/2024
Gündüz OLCA
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ali Şeriati Düşüncesinde İslam ve Sınıfsal Yapı

Gündüz OLCA

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimler ve Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışma Ali Şeriati'nin düşüncesinde İslam ve sınıfsal yapı konusunu ele almaktadır. Şeriati, İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışını kendi düşünsel ve entelektüel birikimi çerçevesinde değerlendirmektedir. Şeriati'ye göre İslam tarihi içerisinde toplumda sınıfsal yapılaşmanın olmadığı tek dönem Hz. Peygamber dönemidir. Bu sebeple dikkatimizi sürekli o dönemin sosyal, ekonomik ve dini yapısına çekmektedir. Bu anlamda önce toplumsal dünyadaki mevcut sınıfsal yapılaşmanın sebeplerini tespit ediyor. Daha sonra eşitliğe dayalı bir toplum kurmanın imkanına dair öneri ve değerlendirmelerde bulunuyor. Ona göre eşitliğe dayalı bir toplum kurmanın en büyük aktörü ise aydınlardır.

Buradan hareketle, çalışmanın birinci bölümünde: Şeriati'nin düşünceleri ışığında, dinin insanlık tarihindeki yeri, tevhit ve şirk diyalektiği bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Şeriati'de insan ve özgürlük konusu ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Ali Şeriati'ye göre yabancılaşma kavramına dair incelemelerde bulunulmuştur. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışı, Şeriati'nin perspektifinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tevhid, Şirk, Sınıfsal Yapılaşma, İslam, İnsan, Özgürlük, Yabancılaşma, Aydın.

ABSTRACT

Master's Thesis

Islam and Class Structure in Ali Shariati Thought

Gündüz OLCA

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department and Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Studies Program

This study deals with the issue of Islam and class structure in Ali Shariati's thought. Shariati evaluates Islam's view of the class structure within the framework of his own intellectual and intellectual knowledge. According to Shariati, the only period in Islamic history in which there was no class structure in society was the Prophet Muhammad. It is the period of the Prophet. For this reason, it constantly draws our attention to the social, economic and religious structure of that period. In this sense, it first identifies the reasons for the current class structure in the social world. He then makes suggestions and evaluations about the possibility of establishing a society based on equality. According to him, the biggest actors in establishing a society based on equality are intellectuals.

Based on this, in the first part of the study: In the light of Shariati's thoughts, the place of religion in human history was evaluated in the context of the dialectics of monotheism and polytheism. In the second part of the study, the subject of human and freedom in Shariati is discussed. In the third part of the study, the concept of alienation according to Ali Shariati was examined. In the fourth and last part of the study, Islam's view on class structure is evaluated from Shariati's perspective.

Keywords: Tawhid, Shirk, Class Structuring, Islam, Human, Freedom, Alienation, Aydın.

ALİ ŞERİATİ DÜŞÜNCESİNDE İSLAM VE SINIFSAL YAPI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
İÇİNDEKİLER vi

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ALİ ŞERİATİ'DE TEVHİD-ŞİRK DİYALEKTİĞİ

1.1. DİNLERİN VARLIĞI VE DİN KAVRAMI 6
1.2. TEVHİD DİNİ 10
1.2.1. Tevhid Kavramına Genel Bir Bakış 11
1.2.2. Şeriati'de Tevhid Kavramı 13
1.2.3. Şeriati'nin Tevhid Tanımları 17
1.2.4. Şeriati İle Yeni Bir Tevhid 22
1.2.5. Şeriati'de Tevhidin Sosyal Boyutu 25
1.2.6. Şeriati'nin Tevhid Önerisi 29
1.3. ŞİRK 32
1.3.1. Şirk Kavramına Genel Bir Bakış 33
1.3.2. Ali Şeriati'nin Şirkle İlgili Görüşleri 35
1.4. KAVRAMLARIN DEJENERASYONU VE TERS YÜZEDİLMESİ 40

İKİNCİ BÖLÜM
ALİ ŞERİATİ'DE İNSAN VE ÖZGÜRLÜK

2.1. ALİ ŞERİATİ DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN TANIMI VE TASAVVURU 48
2.2. İNSANIN DÖRT ZİNDANI 53
2.2.1. Tabiat (Naturalizm) Zindanı 53
2.2.2. Tarih Zindanı (Historizm) 56
2.2.3. Toplum (Sosyolojizm) Zindanı 58
2.2.4. Ben/Kendilik Zindanı 60
2.3. ALİ ŞERİATİ'DE ÖZGÜRLÜK 64
2.4. ALİ ŞERİATİ'DE BİLGİ, BİLİNÇ VE EŞEKLEŞTİRME 68
2.5. TOPLUMLARI ÖZGÜRLEŞTİRMEDE AYDIN VE AYDINLARIN MİSYONU 71
2.6. ALİ ŞERİATİ'DE ÖZGÜRLÜĞÜN TEMELİ OLAN FAKTÖRLER 75
2.6.1. Bilim 76
2.6.2. Din ve Aşk 76
2.6.3. Sanat 78
2.6.4. Hicret 80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE YABANCILAŞMA

3.1. YABANCILAŞMA KAVRAMI 84
3.2. ALİ ŞERİATİ'DE YABANCILAŞMANIN SEBEPLERİ 85
3.2.1. Sınıfsal Sistem 85
3.2.2. Hurafe ve Bozulmuş Dinler 85
3.2.3. Burjuvazi 87
3.2.4. Materyalizm 88
3.2.5. Züht/Zahitlik 89
3.2.6. Uzmanlık 91
3.2.7. Bilgi ve Kitap Hastalığı 93
3.2.8. Aşk 94

3.2.9. Bilim 95
3.2.10. Kültürel Yabancılaşma 97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞERİATİ'DE İSLAM VE SINIFSAL YAPI

4.1. SINIF KAVRAMI VE ANALİZİ 100
4.2. İSLAM'IN SINIFSAL YAPIYA BAKIŞI 102
4.3. KURAN'IN SINIFSAL YAPIYA BAKIŞI 106
4.4. PEYGAMBER'İN SINIFSAL YAPIYA BAKIŞI 108
4.5. PEYGABER SONRASI İSLAM'IN İKİ SINIFSAL EĞİLİMİ 109
4.6. SINIFSAL YAPILAŞMA BAĞLAMINDA MESCİDİN ROLÜ 111
4.7. SINIFSAL YAPILAŞMA BAĞLAMINDA RUHBANLIK/RUHANİLİK VE DİN ADAMLARI SINIFI 113
4.8. ALİ ŞERİATİ'DE SINIFSAL YAPILAŞMA BAĞLAMINDA IRK, IRKÇILIK VE KAVMİYETÇİLİK 115
4.9. ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE SINIFSAL YAPI VE EKONOMİ 119
4.9.1. Tevhit Dini ve Ekonomi 120
4.9.2. Şirk Dini ve Ekonomi 128

SONUÇ 130
KAYNAKÇA 134

GİRİŞ

Ali Şeriati; din, dinler tarihi, sosyoloji ve felsefe üzerine eserler kaleme almış bir mütefekkirdir. Düşünceleri ve fikirleriyle dönemin genç nesillerini özellikle etkileyen birisidir. Onun çağrısı öze dönüş çağrısıdır. Bu çağrı toplumu mezarlara, geçmişe ve tarihe tapmaya değil, bilakis İslam'ın özünde yer alan devrimci, dinamik ve heyecan dolu öze dönüş için bir çağrıdır. Yolunu kaybetmiş olan halk başta olmak üzere Batı'yı körü körüne taklit etmeyen, kendi kültürüne ve halkına hizmet eden gerçek aydınlara bir çağrıdır. Bu halk ki uyutulmuş, bölünmüş, sınıflara ayrılmış ve ayrıştırılmıştır. Şeriati'ye göre sömürülen ve unutulan bu halka bilinç ateşini enjekte edecek kişi veya kişiler aydınlardır. Peygamberlerin tarihte üstlendikleri rolü üstlenen, peygamberlerin varisi olan aydınlardır.

Bu çalışmada Şeriati'nin İslam ve sınıfsal yapılaşmaya dair görüşlerini detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık. Şeriati'ye göre toplumsal tabakalaşmaya sebep olan başta din olmak üzere ekonomi, ırk ve yabancılaşma kavramlarını analiz edip değerlendirdik. Aslında bizler bu kavramlara yabancı değiliz. Çünkü bu kavramlar seminerlerde, konferanslarda, panellerde veya televizyon programlarında sürekli dile getirilen kavramlardır. Yani bizim sürekli işittiğimiz kavramlardır. Fakat Şeriati, bu kavramlara kendine has bir tarzda yaklaşmaktadır. O, sömürünün kurbanı olmuş bu kavramları, birer araç olmaktan çıkartıp topluma ruh ve bilinç aşılayan kavramlara dönüştürmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Şeriati, bu kavramlarla beraber insan, adalet, bilinç, aydın, medeniyet, özgürlük ve kültür gibi kavramlara yeniden bir dinamizim kazandırmaya çalışmıştır.

a. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı:

Araştırmamızın konusu Şeriati'nin düşüncesinde İslam ve sınıfsal yapılaşma konusunu merkeze alan bir yüksek lisans çalışmasıdır. Bu konuyu seçmemizin amacı Ali Şeriati gibi çağını etkileyen bir düşünürün perspektifinde İslam'a ve sınıfsal yapılaşmaya dair bir çalışma yapma ihtiyacının hissedilmesidir. Bu çalışmamızda öncelikle Şeriati'nin düşünce dünyasının temelini oluşturan şirk ve tevhid üzerinde özellikle durulmaktadır. Bu bağlamda Şeriati'nin hayatına ve eserlerine baktığımızda

savunduğu düşünceler, karşı çıkıp eleştirdiği fikirlerin temellendirilmesini tevhid ve şirk diyalektiği üzerinden yaptığını göreceksiniz. Çünkü Şeriati, eşitliğe dayalı sınıfsız bir toplum kurma imkanının ancak tevhid diniyle mümkün olacağını söylemektedir. Ona göre toplumların sınıflara ayrılmasının en büyük sebebi ise şirktir. Bu sebeple bu iki kavram Şeriati'nin düşüncesinde hayati öneme sahiptir. Bundan dolayı sınıfsal yapılaşma bağlamında ekonomi, ırk ve sınıf kavramlarına dair analizlerde bulunulmuştur. İnsanın toplumdaki sınıfsal yapılaşmaya sessiz kalmasına neden olan yabancılaşma ve sebepleri ele alınmıştır. Şeriati'ye göre yabancılaşmanın karşıtı olan bilinç ve özgürlük arayışının önemine dair değerlendirmelerde bulunduk. Şeriati'nin perspektifinde özellikle dinimizdeki hac, namaz, Kuran, nas (insan) ve Allah gibi kavramların eşitlikçi bir toplum kurmaya dair olumlu etkileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra şirkin bu kavramları nasıl tahrif ettiğini anlatmaya çalıştık**.** Bütün bunların nihayetinde Şeriati, dikkatimizi sürekli Hz. Peygamber dönemine çekmektedir. Çünkü ona göre bu dönem İslam tarihi içerisinde eşitliğe dayalı sınıfsız bir toplumun hakim olduğu tek dönemdir. Fakat bu döneme rağmen İslam tarihi boyunca toplumda parçalanma, ezilme, yabancılaşma ve toplumsal tabakalaşma söz konusu olmuştur. Tezimizin konusunu da bu bağlamda temellendirmeye çalışacağız.

Çalışmanın önemine gelince Şeriati'ye göre din, ekonomi, ırk, yabancılaşma, özgürlük ve bilinç gibi temel kavramların toplumsal dünyanın şekillenmesine olan etkilerini değerlendireceğiz. Dolayısıyla bu çalışma İslam'ın; din, ekonomi, ırk ve toplumsal sınıfa dair bakışını anlama ve kavrama açısından önem taşımaktadır. Bu açıdan Şeriati, Peygamber döneminin göz önünde bulundurulup örnek alınması gerektiğini söyler. O, Peygamber'in köle pazarlarını sarsan çağrısının devrimci bir çağrı olduğunu söylemektedir. Çağrı ise şudur: Ey Bilal Allah seni köle olarak yaratmadı. Yani Ebu Cehiller ve Ebu Süfyanlar senden üstün yaratılmamışlardır. Yaşadığın bu içler acısı zulüm ve hayat senin kaderin değildir. Şeriati'ye göre Peygamber'in bu çağrısı aslında biz Bilal olanlara bir çağrıdır. Bu çağrı, aynı zamanda tarih boyunca Ebu Cehil ve Ebu Süfyanlara karşı vereceğimiz savaşın çağrısıdır. Bu çağrı özgürlüğe olan aşkın çağrısıdır. Dolayısıyla yaptığımız bu yüksek lisans çalışması Şeriati'nin vasıtasıyla Peygamber Dönemindeki hayat sahibi

olan İslam'a dönüş için bir çağrıdır. Yani özgürlüğe, eşitliğe, adelete ve insan olmaya insanlık için bir çağrıdır. [1]

Kısacası bu tezdeki asıl amacımız Şeriati'ye göre İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışını anlamaya ve kavramaya yöneliktir. Sınıfsal yapılaşmadan kastımız insanlığı bölüp insanların arasına nifak tohumu ekilmesi bakımından negatif bir değerlendirme olacaktır. Bir diğer kastımız ise sınıfsal yapılaşmanın sadece toplumsal dünyayla sınırlı olmadığını aynı zamanda insanların zihinsel dünyalarında da bu sınıfsallaşmanın mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Hatta toplumsal dünyadaki sınıfsal yapılaşmanın ana sebebi zihinsel dünyamızdaki tabakalaşmanın yansımasıdır. Toplumdaki bu sınıfsal yapıya karşı Ali Şeriati perspektifinde İslam'ın nasıl bir yaklaşım sergilediğini tespit etmeye çalışacağız. Bu düşünceler ışığında insanların özgür ve eşit bir zeminde hayatlarına devam edebilmeleri için bizim zihnimizle karşıdaki insanın zihni arasında bizim kalbimizle karşıdaki insanın kalbi arasında oluşan sınıfsal boşluğun doldurulabilme imkanına dair değerlendirmelerde bulunacağız. En büyük sınıfsal yapılaşma da kalplerde ve zihinlerde başlamaz mı ?

b. Araştırmanın Problemi:

Bilimsel bir araştırmada problemin tespit edilip belirlenmesi büyük bir öneme sahiptir. Çünkü yapılacak araştırmada problemin ne olduğu doğru bir şekilde tespit edilirse ancak o zaman araştırmaya nereden ve nasıl bir tarzda yaklaşılması gerekir düşüncesi anlam kazanmaya başlar. Bu bağlamda araştırmamızın konusu Ali Şeriati'nin düşüncesinde İslam ve sınıfsal yapılaşma olduğu için ilk önce sınıfsal yapılaşmaya sebep olan faktörler üzerinde durulacaktır. Şeriati'ye göre sınıfsal yapılaşmayı üreten ve meşrulaştırıp kitabına uyduran tarih boyunca şirk dini olmuştur. İslam ise eşitliğe dayalı sınıfsız bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Şeriati, İslam'ın bu eşitlikçi vurgusuna rağmen İslam tarihinde Peygamber Dönemi dışında Müslüman toplumların sınıflara ayrıldığını söylemektedir. Şeriati'ye göre bu sınıfsal kast sistemi, kader kisvesi adı altında ruhban takımı tarafından halka benimsetilmektedir. Bu durum halkın kendisine, topluma ve tanrıya yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Doğal olarak bütün bunların bilinçsiz, ruhsuz ve

[1] Ali Şeriati, **Dine Karşı Din**, çev. Doğan Özlük, Fecr Yayınları, Ankara 2017, s.15.

özgürlükten yoksun bir halk yığını meydana getirdiğini söylemektedir. Bu yüzden Şeriati, halkı bu yoksunluktan kurtarmanın arayışındadır. Ona göre insanları yığına dönüştüren en temel sebep yabancılaşmadır. İnsanları bu yabancılaşma faciasından kurtaracak olan ise bilinç ve özgürlüktür. Özellikle bu kavramlar üzerinde duracağız. Peki bilinç ve özgürlük neden bu kadar önemlidir? Bilincin olmadığı yerde insan kendine ve topluma karşı yabancılaşır. Yabancılaşmanın olduğu yerde özgürlükten bahsedilemez. Doğal olarak özgürlüğün olmadığı yerde insan köleleşmeye mahkumdur. Köleleşmenin olduğu yerde ise köleleştiren ve köleleştirmeye sebep olan etkenler vardır. Bütün bunların nihayetinde ister istemez toplum sınıflara ayrılır veya ayrıştırılmak zorunda bırakılır.

Sonuç olarak Şeriati, sağlıklı bir toplumun nasıl kurulacağına dair düşünsel ve entelektüel bir tavır ortaya koymaya çalışmıştır. Bu sebeple Şeriati'nin İslam düşünce tarihindeki yeri ve önemi tartışılmazdır.

c. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği:

Çalışmada gayemiz Şeriati'ye göre İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışını ele alıp irdelemektir. Bu gayeye uygun olarak yöntem belirlenmiştir.

"Nitel araştırmalardan betimsel ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yöntemine uygun olarak konunun çerçevesi belirlenmiş, bu çerçevede verilere ulaşılmış, elde edilen veriler işlenmiş son olarak ulaşılan bulgular tanımlanmış ve yorumlanmıştır. İçerik analizi yöntemiyle ise elde edilen veriler ışığında konuya açıklık getirecek kavramlar belirlenmiş, kategorileştirilmiş ve ilişkiler kurulmuştur''[2]

Bu çalışmada birincil kaynak olarak Ali Şeriati'nin kendi eserlerinden, ikincil kaynak olarak da Ali Şeriati'nin fikirlerinin tartışıldığı eserlerden, makalelerden ve akademik çalışmalardan istifade edilmiştir. Tez konumuzla ilgili başka kaynaklardan da yararlanılmıştır. Tezimizde literatür tarama tekniğini ve yazılı dökümanları kullandık. Doğal olarak çalışmamızın kavramsal çerçevesini literatür çalışmasıyla elde ettiğimiz veriler ışığında oluşturduk. Doğal olarak çalışmamızın kavramsal çerçevesini literatür çalışmasıyla elde ettiğimiz veriler ışığında oluşturduk. Tabi bu verileri Şeriati'nin düşünsel dünyasına dair yaptığımız yoğun okumalar sayesinde

[2] Ali Şeriati, **Öze Dönüş**, (çev. Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları, Ankara 2013, s. 35-36

elde ettik. Yaptığımız bu okumalar, Şeriati'yi anlamak ve anlatmak açısından bize büyük kolaylıklar sağlamıştır. Fakat bu bilimsel çaba bizi bazı zorluklarla da karşılaştırmıştır. Bu zorluklar çalışmamızın bazı yerlerinde Şeriati'nin kullandığı dille bizim kullandığımız dilin birbirine karıştığını görüp hissetmemizdir. Bu karışıklığı gidermek adına çalışmamız üzerine daha dikkatli bir düşünsel çabaya giriştik. Bunu tamamen ayırmak ve ayırt etmek zor olsada bunu büyük oranda başardığımızı düşünüyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM
ALİ ŞERİATİ'DE TEVHİD-ŞİRK DİYALEKTİĞİ

Araştırmanın bu bölümünde sınıfsal yapılaşmaya karşı çıkan tevhid ve bu yapının oluşmasında en büyük etkiye sahip olan şirk dini ele alınacaktır. Bu iki zıt kutup Şeriati'nin düşünce sisteminin oluşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Bu açıdan Şeriati'nin eserlerini göz önünde bulundurduğumuzda din kavramının merkezi bir konuma sahip olduğu açıkça görülmektedir. Bu öneme binaen ilk önce Şeriati'nin perspektifinde dinlerin varlığı ve din kavramını değerlendirmemiz gerekiyor.

1.1. DİNLERİN VARLIĞI VE DİN KAVRAMI

Din, insanların ve toplumların geçmişten günümüze kadar maddi veya manevi yaşantılarının temelini oluşturan ve onu şekillendiren en önemli değerlerden biridir. Dolayısıyla toplumların ve kabilelerin kendi kültür ve değerlerine göre inandıkları din ve kurumlar sistemi vardır. Bu bakımdan din ve toplum sürekli diyalektik olarak birbirini etkileyerek, geliştirerek veya kimi zaman gerileterek bir değişim meydan getirmiştir. Toplumda insanlar dinin varlığını doğdukları günden vefat edecekleri güne kadar hayatlarında hissetmişlerdir. Fransız sosyolog Durkheim'in "Din toplumun çimentosudur." ifadesi dinin toplumsal dünyadaki önemine işarettir. Bu sebeple ilk insan tarih sahnesine çıktığında beraberinde dini de tarih sahnesine çıkarmıştır. Bu anlamda din ve insanlık tarihi birbirinden ayrı düşünülemez.

Şeriati, tarihin hiçbir döneminde dinsiz bir topluma rastlanılmadığını söyler. Yunan filozoflarından Plutarge: "Dünyayı dolaşınız! Duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabetsiz ve mabutsuz bir şehir bulmanız mümkün değildir."[3] der. Dinsiz bir toplumun var olmadığına dair Bergson ise şöyle der: "Geçmişte bulunduğu gibi bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz,

[3] Enes Karakaya, **Ali Şeriati'nin Sosyal Sınıf, Irkçılık ve Ekonomik Kavramlarına Bakışı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Munzur Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Tunceli 2022 ,s.8-9.

toplumlar bulunacaktır fakat dinsiz bir toplum asla."[4] Sonuç olarak Şeriati tarihin hiçbir döneminde dinsiz bir topluma rastlanılmadığını din ve toplumun birbirini her zaman etkilediğini söyler. Bu etkileşim sonucunda kurum ve kuruluşlar meydana gelmiştir.

Şeriati'ye göre din, insanın içinde var olan fıtri bir duygudur. İnsan doğuştan kendisiyle bu duyguyu getirir. Durkheim'in ifadesiyle bir kutsala inanmak veya ona bağlanmak ya da Kuran'ın ifadesiyle gayba iman, insalığın fıtratında olan bir istek ve ihtiyaçtır. Bu fıtri ihtiyaç, ilk insandan günümüze kadar var olmuştur. Bir şeyin fıtri ve içgüdüsel oluşunun iki argümanından biri o iç güdünün devam ediyor olmasıdır. Diğeri ise zaman, mekan fark etmeksizin her zaman o isteğin artması ve çoğalmasıdır. Bu durum bir varlığa inanmanın ve tapmanın fıtri olduğunu göstermektedir. Şeriaiti insanlık tarihince dinsiz bir topluma ve kabileye rastlanılmamasını bir güce inanmanın veya bağlanmanın fıtri bir olgu olduğunun açıkça göstergesi olduğunu söyler.

Ali Şeriati'ye göre din ve toplum sürekli değişim ve dönüşüm halindedir. Şeriati'nin din kavramına ve dinin toplumsal dünyadaki başlangıcı, yeri ve önemi hakkında önemli tespitleri vardır. Tahmini olarak altı bin yıl öncesinde yazının bulunması medeniyet tarihinin başlangıcı olarak kabul görmektedir. Fakat Şeriati, medeniyet ve medeniyet tarihinin başlangıcını arkeoloji, jeoloji ve mitoloji çalışmaları sonucunda elde edilen argümanlara dayandırarak kırk bin yıl öncesine götürmektedir. Ona göre medeniyet tarihi açısından dini inanışı olmayan bir toplumdan bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla dinlerin doğuşu medeniyetlerin oluşumu kadar eskidir.[5] Şeriati, bu argümanlar ışığında tarihte dinsiz bir topluma rastlanılmadığı söyler. Bu sebeple dinin varlığı insanlık ve medeniyet tarihinin başlangıcı kadar eskidir.

Bu açıdan Şeriati; tarihte dinsiz bir toplum, kabile veya gruba rastlanılmadığını ifade etmektedir. Eski tarihlerden itibaren dünyada yaşamış bütün toplumların dini yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Fakat insanların çoğu dinsizlik kavramının ilk insandan günümüze kadar varolduğu konusunda yanılgıya kapılmaktadır. Nitekim dinsizlik kavramı, modern çağlarda gündeme gelen bir

[4] Karakaya, s.8.
[5] Ali Şeriati, **Dine Karşı Din**, s.19.

kavramdır. Dolayısıyla dinsizlik kavramı modern çağa ait bir söylemi kendi bünyesinde barındırmaktadır.

Ayrıca sosyoloji bilimi, toplumu oluşturan en eski temel unsurun din olduğunu kabul etmektedir.[6] Bu anlamda Şeriati, insanlık tarihi boyunca dinin dinsizlikle mücadele etmediğini bilakis dinin dinle mücadele ettiğini söylemektedir. Bu yüzden tarihin en eski dini olan şirkin tevhid diniyle olan mücadelesini anlatmaktadır.

Şeriati'ye göre insanlık tarihi boyunca din, dine karşı ayaklanmış ve istisnasız her zaman dine karşı direnen yine din olmuştur. Fakat ona göre küfür, şirk veya putpereslik dinsizlik olmadığı gibi bunlara inananlar da dinsiz değillerdir. Bilakis küfür, şirk ve putpereslik dinine inananlar daha dindardırlar. Biz bir tanrıya inanıyorsak onlara ise bir tanrı yetmiyor. Onun için birden fazla tanrıya inanıyorlardı. Küfür bir dindi. Tıpkı bir dinin başka bir dini küfür olarak görmesi gibi; Küfür de kendisini dinsizlikle itham eden dini, küfürle hak din olmamakla itham etmekteydi.[7] Yalnız 19. Asırda Avrupa'da yayılan dinsizlik ve tanrıyı reddetme projesi son iki yüz veya üç yüz yıllık bir tarihi geçmişe sahip olan yeni bir söylemdir. Dolayısıyla yanlış bir din veya yanlış anlaşılmış bir din ve dindarlık dinsizlikten çok daha farklı bir şeydir.

Şeriati, İslam'ın doğduğu ortamdaki toplumun dinsiz bir toplum olmadığını aksine mevcut toplumsal dünyanın bir dine inandığını ifade etmektedir. Bu açıdan Mekke'nin en büyük ticaret merkezi olmasında Kabe ve putların etkisi göz ardı edilemez. Çünkü Kabe ve putlar Mekke'ye dinsel bir fonksiyon kazandıyordu. Bundan dolayı Habeşiştan'ın müstakil Yemen Valisi Ebrehe'nin Kabe'yi yıkma teşebbüsü ve San'a'da büyük bir kilise inşa etmesi dinlerin toplumsal ekonomik fonksiyonları nasıl etkilediğine dair güzel bir örnektir. Doğal olarak tarihte milletler, şehirler veya medeniyetlerin hiçbiri dini bir yapıya sahip olmadan meydana gelmemişlerdir. Örneğin Nişabur, Yezd, Belh ve Buhara şehirlerinin tarihini anlatan kaynaklara baktığımızda dini bir konu ile başladığını göreceksiniz. Zira bu şehirlerin tarihinde ya bir peygamberin izi vardır ya da dini bir şahsiyetin türbesi bulunmaktadır.[8] Bu anlamda Şeriati, başka bir yerde dinin varlığı ve dinsizlikle ilgili

[6] Ali Şeriati, **Muhtelif Eserler I**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s. 315.
[7] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 17.
[8] Ali Şeriati, **Dinler Tarihi I**, çev. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara, 2020, s. 150.

şunları söylemektedir: İnsan yaşamının uzun tarihi hep bir dine dayalı geçmiştir. Peygamberlerin geliş amacı ise tevhidi şirkin yerine geçirmektir. Yani bir dinin yerine başka bir dini geçirmek üzere gelmişlerdir. Dinsizlik duygusu ve Tanrının yokluğuna dair oluşan inanç, 16. ve 17. yüzyılda Rönesanstan sonraki Avrupadan dünyaya yayılmış yeni bir tartışma meselesidir. Bundan dolayı insanlık tarihinin bütününde asla böyle bir şey görülmediği gibi hiçbir toplumda da buna rastlanılmamıştır. İspanya'da üç bin yıl önce yaşayan insanların giysisi yoktu ama inandıkları bir tanrı vardı. Henüz aile denen bir kurum oluşmamıştı fakat tapınakları vardı. Burada ibadet ediyorlardı. Bu nedenledir ki nübüvvet zincirine inandığımız hak peygamberlerin mücadelesi şirk dininin karşısında tevhidi yerleştirme mücadelesiydi.[9] Dolayısıyla yeryüzünde, insanın yaşadığı ama bir dine sahip olmadığı bir topluma rastlanılmamıştır.[10] Kısacası dinin başlangıç tarihi insanın tarih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır.

Peki insanların sürekli gündeminde olup yaşantılarını etkileyen din kavramının tanımı nedir? Bu açıdan din hakkında yapılan tanımlara yer vermemiz gerekir. Öncelikle din kavramının tanımı bilim insanları ve düşünürler tarafından belirlenmiş ortak bir tanıma sahip değildir. Durkheim için din, tarihin başlangıcından günümüze kadar bütün toplumlarda varlığını koruyan sosyal bir olgudur. Aynı zamanda toplumun kollektif ruhunu oluşturan din, kutsal şeyler, emir ve yasaklardan oluşan inanç ve pratikleri bütünsel olarak içinde barındıran bileşik bir sistemdir.[11] Durkheim, burada dinin toplumu bir arada tutan çimento görevini üstlendiğini söylemektedir. Peter Berger ise dini şöyle tanımlar: "Din, kendisinde –insan veya değil– bütün varlığı içine alan bir kutsal düzen hususundaki beşerin ortaya koyduğu entelektüel bir tavırdır." Yani Berger'e göre din, "anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmadır."[12] Doğal olarak din aynı zamanda insanın anlam arayışına karşı entelektüel mukabele tarzıdır. Bu bağlamda Adil Çiftçi "hayata anlam veren sembollerdir" der.[13] Başka bir tanımda ise din; doğaüstü, aşkın, kutsal olanla kurulan bağ neticesinde oluşan çeşitli ayin, uygulama, değer ve kurumlara sahip,

[9] Ali Şeriati, **Dünya Görüşü ve İdeoloji**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Anakara, 2016, s. 49.
[10] Ali Şeriati, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s. 47-48.
[11] Niyazi Akyüz, **Din Sosyolojisi (El Kitabı)**, Grafiker Yayınları, Anakara 2018 s. 40.
[12] Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik (Toplum Yazıları I)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, (Din), s. 190.
[13] Adil Çiftçi, Din, s. 18.

ahlaki ögeler barındıran inançlar ve ibadetler bütünüdür. Tarih boyunca yaşamış bütün toplum ve kültürlerde ortak alan, evrensel değişmez bir temel olarak din sosyolojik bir kurumdur.[14] Bu bağlamda din kavramı üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda düşünürlerin ve bilim insanlarının çoğu, inanç sahibi olsun veya olmasın dinin tarih boyunca insan ve toplum hayatının merkezinde olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Sonuç olarak din dedikleri fenomen toplum hayatını ister olumlu ister olumsuz yönde etkilemiş olsun tarih boyunca toplumla içli dışlı olarak varlığını sürdürmüştür.

Şeriati ise dini şöyle tanımlamıştır: "İdeolojik açıdan bir dünya görüşüne dayanmak suretiyle, insana ve onun dünyayla ilişkisine dair özel bir telakki; bu dünya görüşünden kaynaklanan değerler sistemi, törenler ve hükümler toplamı şeklinde ele almaktadır."[15] Başka bir yerde ise Şeriati'ye göre din "balçıktan Allah'a çizilen yol" demektir. Yani "insanın kokuşmuş balçıktan Allah'a doğru bilinçli ve ruhsal olarak evrimsel dönüşüm sağlamasıdır." Şeriati, dinin tarihte bütün toplumlarda din veya dinsizlik şeklinde tezahür etmediğini bilakis tarih boyunca dinin dinle mücadele ettiğini söylemektedir. Bu anlamda Şeriati, insanlık tarihi boyunca sürekli birbiriyle savaşan iki kutuplu bir din anlayışından bahsetmektedir. Bu iki kutuplu din: tevhid ve şirk dinidir. İki kutuplu dinin var olduğuna dair Şeriati başka bir yerde şöyle der: "Din iki çeşittir; biri diğerine karşı. Bu sebepledir ki benim kadar dine kin besleyen kimse olmadığı gibi yine benim kadar dine iman eden ve 20. yüzyılda ondan bu kadar umudu olan kimse yoktur. Çoğunlukla sözlerimde gördüğünüz bu çelişkili durum ortada bir tek dinin var olmamasından kaynaklanmaktadır."[16] Şeriati'nin ele aldığı bu iki kutuplu din anlayışının ne olduğu ve ne olamayacağına dair değerlendirmelerde bulunacağız. O halde Şeriati'nin düşünce dünyasının temelini oluşturan tevhid diniyle başlayalım.

1.2. TEVHİD DİNİ

Tevhid, tarih boyunca bütün peygamberlerin toplumdaki sınıfsal yapıya karşı eşitliğe dayalı adil bir sistem kurmak için verdikleri mücadelenin genel adıdır.

[14] Mehmet Cem Şahin, **Kavram Atlası Din Sosyolojisi I**, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara 2020 , s. 3.
[15] Ali Şeriati, **İran Ve İslam**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara 2018, s. 217.
[16] Ali Şeriati, Dünya görüşü ve İdeoloji, s 71.

Tevhidin temel amacı haksızlığa karşı hakkı savunmaktır. Bütün peygamberler haktan uzaklaşmış, şirk bataklığına saplanmış, kadının değer görmediği, güçlünün güçsüzü ezdiği ve sınıfsal kast sisteminin mevcut olduğu toplumlara gönderilmişlerdir. Bu anlamda bütün peygamberlerin temel amacı toplumda bulunan eşitsizlik ve adaletsizliğe karşı Allah'ın birliğine dayanarak insanlığın birliğini ve birlikteliğini savunmak olmuştur. Tevhid, kendi heva ve hevesini tanrı edinen, fıtratı bozulmuş toplumsal dünyayı yeniden canlandırarak bilinçli bir varlığa dönüştürme çabasıdır. Doğal olarak son din İslam'ın dayanağı ve odak noktası da tevhid olmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamberin Mekke'nin sokaklarında yankılanan ilk çağrısı "Allahtan başka ilah yoktur." ifadesidir. Sonuç olarak tevhid kavramı, hakiki anlamıyla içselleştirilmeden toplumda eşitlik ve birlikten bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple ilk önce tevhid kavramına dair analiz ve değerlendirmelerde bulunmamız gerekiyor.

1.2.1. Tevhid Kavramına Genel Bir Bakış

İslam inancına göre bütün peygamberlerin ortak mesajını oluşturan ve inancın sistematik yapısına rengini veren tevhid "Allahın varlığı ve birliği" anlamına gelmektedir.[17] Tevhid Allah'ın zatı, sıfatları ve fiillerinde hiçbir eşi, benzeri ve ortağının bulunmaması demektir. Tevhid, şirk bataklığına saplanmış bir toplumda ansızın bir bilinç ve aydınlanma şimşekleri çaktırır. Doğal olarak tevhide merhaba diyen toplumlar uyanır. Uyanan bu toplumlar, mağaranın karanlıklarına gark olmuş toplumları uyandırıp onlara çıkış yolu gösterme çabasındalardır. Bu anlamda tevhid tarih boyunca insanlığın kurtuluşunun sembolü olmuştur. Yani Kuran'a, İslam'a ve insanlığa dönüşün simgesi haline gelmiştir.

Islahat anlamıyla tevhid, "Allah'ın zatını, akılların tasavvur edebileceği ve zihnin canlandırabileceği her şeyden uzak tutmaya çalışmaktır." Tevhid, "Allah'ı tek râb ve ilah olduğunu, onun birliğini ikrar etmek ve onu her çeşit ortaklıktan tenzih etmek" anlamındadır.[18] Bir başka tanımda ise tevhid; tam bir teslimiyet içerisinde Allah'a yaklaşıp geçici ve maddi unsurları râb edinmekten kaçınarak tek yaratıcı, tek

[17] Şaban Ali Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", **Kelam Araştırmaları**, Cilt: 3, Sayı: 1, İstanbul, 2005, s. 3.
[18] Mevlüt Özler, **İslam Düşüncesinde Tevhid**, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 55.

rızık verici, tek yönetici, mutlak irade, emir sahibi ve her şeyi kuşatan hüküm eri olarak Allah'ı görmek ve göstermektir.[19]

İslam düşüncesinde sıklıkla başvurulan bir diğer tevhid tanımı: "Allah'ı âlemlerin tek yaratıcısı, mutlak muktedir sahibi olarak görmek, hiçbir varlığı ona denk görmemek ve onunla aynı konumda tutmayarak ilahi tek gücün Allah olduğuna iman etmek manasına gelir. Bu mutlak gücün biricik olduğunun bilincinde olarak ona teslim olmak, ondan yardım dilemek yalnızca ona ibadet, dua ve kulluk etmek" anlamlarını taşımaktadır.[20]

Hz. İbrahim'in, dönemin putlarına, nemrutlarına ve sınıfsal yapısına karşı savaşı ile Peygamberimizin Mekke'deki sınıfsal yapıya ve dönemin nemrutlarına karşı mücadelesi ortak tarz ve söylemlere sahiptir. Çünkü ikisinin de ortak çağrısı tevhid esasına dayalı medeni bir toplum kurma çabasıydı. Bu açıdan kutsal kitaplara baktığımızda tevhidi bir alt yapıya sahip olduklarını görürsünüz. Kur'an-ı Kerim'de "Sizin İlahınız tek bir İlah'tır; O'ndan başka ilah yoktur." (Bakara Süresi,163) ve "O Allah birdir." (İhlas Süresi, 1) İncil'e bakıldığında "Tanrımız olan Rab tek Rab'dır. Tanrı olan Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklında ve bütün gücünle sev. Tanrı tektir ve O'ndan başkası yoktur, demekle doğruyu söyledin." (Markos, 12:29-32) ayeti görülecektir. Ayrıca Tevrat'ta ise "Ya Rab, bir benzerin yok, Sen'den başka Tanrı da yok." (1. Tarihler, 17: 20) ve "Rab, kendisi Allah'tır, O'ndan başkası yoktur bilesin diye sana bu gösterildi." (Tesniye, 4: 35) Bu ayetler ışığında yüce Allah'ın peygamber gönderdiği toplumların farklı kültür, ırk ve coğrafyalara sahip olduklarını görürüz. Fakat bütün bu farklılıklara rağmen bütün peygamberlerin ortak ve sarsılmaz kalesinin tevhid olduğu görülür.

İnsanı, diğer varlıklardan ayıran en temel nokta düşünebilen bir varlık olmasıdır. Düşünen bir varlık olarak insan, sürekli bir arayış içerisindedir. Bu arayış onun zihninde neden yaratıldım sorusu başta olmak üzere dünya, kâinat, yaratıcı, ruh ve metafizik hakkında çeşitli soruların oluşmasına neden olmaktadır. İnsanlar, hayatlarının anlam arayışına cevap verebilmek için bu tarz sorulara cevap bulmak zorundadırlar. İşte insanın, bu sorularına ve sorunlarına bütüncül ve anlamlı cevap verebilecek olan yegane hakikat yalnızca tevhittir. Özellikle zihinsel, duygusal ve

[19] Salih Gürdal, **Tevhid ve Şirk**, Beyan Yayınları, İstanbul 2017, s. 27.
[20] Mehmet Alagaş, **Tevhid ve Şirk**, İnsan Dergisi Yayınları, Mayıs 2016, s. 52.

düşünsel anlamda varlığı parça parça olmuş, modern insanın kurtuluşu ancak tevhidi bir vizyonla mümkün olabilir. Bu bağlamda dinin insanın anlam arayışına kattığı değer açısından Berger, insan anlam arayışını doğuştan itibaren getiren bir varlık olduğundan dolayı, bu arayış bitmez; ve *"din başka ne olursa olsun, evreni anlamlı olacak şekilde tanımlama çabası ve arayışıdır."*[21] Berger'e göre anlam vermek, olaylara ve durumlara anlam yüklemek insani bir davranıştır. Dolayısıyla insanlık tarihinin büyük bir bölümünde olaylara anlam dine göre ve dinsel açıdan verilmeye çalışılmıştır.[22] İnsanlık, tarih boyunca sürekli fikir ve ideoloji üretmiş, bilim ve teknoloji açısından da büyük gelişim ve ilerleme kaydetmiştir. Buna rağmen hiçbir düşüncenin, ideolojinin ve bilimsel gelişmenin insanın anlam arayışına din kadar cevap veremediğini görmekteyiz. Şeriati'ye göre bu tarihin tecrübeyle kaydettiği bir gerçektir.

Öz itibariyle tevhid, toplumdan ve toplumsal ilişkilerden soyutlanmış sadece teoride kalan bir kavram değildir. Tevhid, toplumla iç içe olan topluma ruh, bilinç ve özgürlük aşılayan hayati bir görev üstlenmektedir. Bu anlamda Şeriati, tevhide sosyal bir kavram olarak önemli anlamlar yüklemektedir.

1.2.2. Şeriati'de Tevhid Kavramı

Daha öncede ifade ettiğimiz gibi Şeriati'nin önemle üzerinde durduğu kavramların ilki tevhiddir. Tevhid Şeriati'nin düşüncesinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Şeriati, tevhidin kendisine yüklediği sorumluluk bilinciyle halkına karşı kendini her zaman sorumlu hissetmiştir. Toplumun tevhide yeniden dönüş yapması için teorik ve pratik anlamda mücadele etmiş bir düşünürdür. Bu bakımdan Şeriati, toplumların bilinçlenip tevhide dönüş yapabilmeleri için aydınlara büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Onları toplumun kurtarıcısı ve önderi kabul etmektedir. Şeriati, *Öze Dönüş* adlı eserinde aydının görevini "zamanın ve toplumun bünyesinde bulunan uyumsuz gerçeklikleri toplumun duygu bilincine

[21] Adil Çiftçi, Din, s.23.
[22] Adil Çiftçi, Din, s. 22.

ulaştıran kişi"[23] şeklinde özetler. Şeriati, aydın kavramını toplum içinde yetişmiş, toplumsal vicdanın sesi olmuş bir kişilik ve kimlik olarak tanımlamaktadır.[24]

Şeriati'ye göre, "güç ve kuvvet ancak Allah'tandır" ifadesi öyle büyük ve güçlü bir ifadedir ki bütün insanlığın kurtuluşunu bu cümlenin anlaşılmasına bağlamaktadır. Allah dışında bir güce ve kudrete sahip olduğunu iddia eden her kim varsa yalancıdır. Çünkü ona göre tevhidi hayatına tatbik eden kişi dalkavukluk, yalvarma ve el açma gibi davranışlarının tümünü reddeder. Doğal olarak bu kişi, zillet felsefesine başkaldırır. Bu başkaldırış felsefesi, kişinin önce zihinsel dünyasına hakim olan putları yıkmasıyla başlar. Bu dahili ve harici putları yıkmanın yolu ise tevhid kılıcıyla mümkündür. Dolayısıyla hiç kimse başka birinin yazgısına, hayatına ve rızkına müdahale edemez. Bir başkasının geleceğini elinde tutamaz. Yani bir elden fazlası yoktur. Bu el ise yalnızca Allah'ın elidir. Bu sebeple evrende işleri çekip çeviren bir taneden fazlası değildir. Evet! bu itikat yalnızca felsefi bir inanç değildir. Aynı zamanda pratiği de olan bir itikattir. Bu inanç siyasi, toplumsal, ahlaki ve sınıfsal cephelerimin hepsini somutlaştırır. Bu bağlamda tevhide inandığımda bütün milletlerin tek bir tanrısı olur. İranlıların tanrısı Ahura Mazda, Yunanlıların tanrısı Zeus, Hinduların tanrısı Krişna değildir. Bütün milletlerin bir tek tanrısı bulunduğundan hiçbir millet diğer millete karşı imtiyaz sahibi olamayacaktır. Hiçbir ırkın diğer ırka üstünlüğü söz konusu değildir. Milliyet ve ırk üstünlüğü yok edilir. Cephem ırk karşıtı bir cephe olarak somutlaşır. Yani bir muvahhid, kesinlikle rasizim, faşizim ve bir tür ahmakça cahiliye şovenizmine karşıdır. Aynı zamanda bir muvahhid, iktisat temelindeki sınıfsal ayrımcalığa da karşıdır. Çünkü iktisat temelindeki ayrımcılık üst sınıf ile aşağı sınıf, egemen sınıf ile mahkum sınıf arasındaki ayrımcılığı derinleştirir. Bütün bu sınıfsal tasnifler şirk diniyle uyuşan tasniflerdir. Bense muvahhidim ve insana yönelik her türlü ayrımcılığa ve ayrıştırmaya karşıyım, bunu onaylayamam. Bundan dolayı tevhid, dünyayı birliğe doğru çeker. İnsanı vahdete yöneltir. Sınıfları da birliğe sevk eder.[25]

Benim tevhidim, kainat açısında tüm güçleri ortadan kaldırmalı, toplum açısından bütün kudretleri yok etmeli, sınıfsal tasnif açısından da sınırların tamamını

[23] Şeriati, **Öze Dönüş**, s. 87.
[24] Şeriatinin düşüncesinde aydın kavramı önemli bir yere sahip olduğu için onu ayrı bir alt başlık olarak ele alacağız.
[25] Şeriati, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s. 179.

kaldırmalıdır. Irkçılık açısından bütün ırksal erdemleri hayal ve efsane biçiminde ele almalı ve manasızlaştırmalıdır. Bu yüzden ben; muvahhid olmam itibariyle şirke, toplumdaki sınıfsallaşmmaya, uluslararası ilişkilerde ırkçılığa, ayrımcılığa, uzman üstünlüğüne ve tekelciliğe karşıyım. Bu anlamda tevhidi dünya görüşü, bütün cephelerimi maddi hayatın tüm boyutlarında somut bir biçimde ele alıp ortaya koymaya çalışmaktadır.[26] Bütün bunların nihayetinde Şeriati'nin tevhitten kastı toplumdan uzak, soyut ve sadece dini gün ve bayramlarda ifade edilen bir kavram değildir. Onun kastı göğe kaldırılmış, yönsüz ve hedefsiz bir tevhid kavramı değil bilakis toplumsal dünyada karşılık bulan somut bir tevhid kavramıdır. Ona göre tevhid, her türlü üstünlüğün, haksızlığın, zulmün, sömürünün, ötekileştirmenin ve sınıfsal yapılaşmanın önündeki en büyük engeldir. Bütün bu ötekileştirmelere karşı insanın bilinçli ve özgür bir birey olarak hayatını sürdürmesi tevhid kavramıyla mümkündür. Çünkü tevhid Allah'ı birlemektir. Yaratıcıyı birlemek ise insanlığı birlemekten geçer. Bu açıdan Şeriati'nin tevhid düşüncesi her türlü sınıfsal yapılaşmaya karşıdır. Doğal olarak bir toplumda sınıfsal yapılaşma mevcutsa o toplumda tevhidin hakim olduğundan söz edilemez. Olsa olsa o topluma tevhid kılığına bürünmüş şirk dini hakimdir.

Bu bağlamda Şeriati'ye göre İslam, toplumsal bütünleşme ve kaynaşmaya engel olan her ne varsa tevhid sancağıyla karşı çıkmıştır. Nitekim İslam Peygamberinin *"La ilahe illallah"* sözleri karşısında köle pazarlarının sarsılması ve köle fiyatlarının düşmesi tevhidin büyüklüğüne işarettir. Her şeyden önce köleler kurtuluşun bu sloganda saklı olduğunu biliyorlardı. Dolayısıyla kölelerin, baldırı çıplak insanların ve yalın ayaklıların; âlim, bilgin ve filozoflardan çok daha erken bir zamanda tevhidi idrak edebilmiş olmaları bu anlayışın kanıtıdır. [27]

Şeriati, tevhidin yalnızca kelâmi ve felsefi bir konu olmadığını söyler. O tevhidi hangi delille tanrı vardır veya yoktur tartışması yapılacak muayyen bir problem olmadığı kanaatini taşımaktadır.[28] Bu anlamda Şeriati, tevhidi bir öz olarak ele almaktadır. Bu özden kastımız ise şudur: Nasıl ki insan, hayatını idame edebilmek için ruha ihtiyaç duyuyorsa aynı şekilde toplumsal dünya da tevhide

[26] Şeriati, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s. 179.
[27] Cansu İnce, **Ali Şeriati'ye Göre Dinlerde Tevhit Ve Şirk Diyalektiği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, Samsun, 2020, s. 20.
[28] Ali Şeriati, Dinler Tarihi I, s. 312.

ihtiyaç duyar. Çünkü tevhidsiz bir toplum bozulmuş ve ölmüş bir toplumdur. Bu yüzden tevhidin yalnızca teorik bir konu olmadığını söyler. Çünkü tevhid, bütün evrenin dayanak noktasıdır. Ne yazık ki Şeriati, tevhidi yalnızca tanrıya imanla sınırlı olma kalıbına sokulmasına üzülmüştür. Fakat tevhid, sadece ibadet ritüellerinin kılavuzu olarak algılanan maddî bir varoluştan ibaret değildir. Şeriati, tevhid paradigmasının ana hatlarını ortaya koyarak tek tanrıcılığı yalnızca bir dünya görüşü olarak değil aynı zamanda bir tarih felsefesi, sosyolojik bir manzara, ahlaki bir öğreti ve sosyal bir anlayış olarak yorumlamaktadır.[29] Bu açıdan Şeriati, halkın arasında yalnızca bir söylem olarak varlığını sürdüren tevhid kavramını eleştirmektedir. Ona göre tevhid, sadece bir söylem olmaktan çıkartılıp halkın zihin merkezine yerleştirilmesi gereken bir kavramdır. O, tevhidin sözde aydın ve tahsil görmüş kesimin aralarında yaptıkları kısır döngü tartışmalara da kurban edilmesini doğru bulmamaktadır.

Şeriati'ye göre tevhid, âlemi bütün ve canlı bir beden olarak görmemizi sağlar.[30] Bu bağlamda nasıl ki Allah'ı birlemenin koşulu âlemi birlemek ise âlemi birlemenin koşulu da insanı birlemektir. Yani bütün insanların bir ve bütün olduğunu kabul etmektir.[31] Bu anlamda Şeriati, tevhidin tarih boyunca sosyal adelet ve eşitliği sağlamaya çalıştığını söylemektedir.

Başka bir yerde Şeriati tevhidi; ruh, beden, maddi, manevi, fizik, metafizik, dünya ve ahiret arsındaki bütün çelişkilerin birliği olarak kabul etmiştir. Tevhidi doğru anlama işinin bireye, felsefeciler ile irfaniler arasındaki çatışmayı aşma ve onların çok daha ötesinde bir bilinç kazanma imkânı sunacağını söylemektedir. Bu anlamda ona göre Hz. Muhammed'in tevhid çağrısı; insanların gözlerini açmak, üzerlerindeki baskıları kaldırmak, ayaklarındaki zincirleri çözmek içindi. Bundan dolayı Hz. Muhammed tevhid sayesinde sosyal adalet ve eşitlik temelinde sınıfsız bir toplum kurma çabası içerisindeydi.[32]

Şeriati'nin yeniden inşa etmeye çalıştığı tevhid düşüncesinin amacı insanlık tarihi boyunca insanları kutuplaştırmış, ötekileştirmiş köle-efendi şeklinde ayırmış olan, toplumun arasına nifak tohumu eken şirk dininine karşı savaşmaktır.

[29] Ali Rahnema, **Müslüman Ütopyacı**, çev. İhsan Toker, Hece Yayınları, Ankara 2005, s.508.
[30] Ali Şeriati, Dine Karşı Din , s. 22.
[31] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 22.
[32] İnce, s. 21.

Dolayısıyla Şeriati'ye göre tevhid, şirk dininin üç boyutu olan ekonomik güç, siyasi güç, ve dini güce karşı özgürlük, eşitlik ve sınıfsız toplum yapısına yeniden dönme çabasıdır.[33]

1.2.3. Şeriati'nin Tevhid Tanımları

İslam'ın varoluşsal temelini oluşturan tevhid kavramı, Allah dışında mevcut her şeye ve herkese karşı bir başkaldırıyı ve isyan felsefesini içinde barındırmaktadır. Bu anlamda Şeriati'de tevhidin önemi İslam'ın tevhide bakışı kadar önemli ve kıymetlidir. Öncelikle Şeriati, tevhid anlayışını bir ideolojiye dönüştürerek bütün varlıkta evrensel bir vahdet olduğu algısını kendi bakış açısıyla yorumlama yoluna gitmiştir. Bundan dolayı Şeriati, tevhidi dinin sistemli bir yapıya kavuşmasını sağlayan bir terakki, bir hakikat, adalet ve medeniyet sembolü rolüyle tüm insanlığı kendi bünyesinde toplamaya çalışan geniş bir yelpaze olarak görür.[34] Bu anlamda ona göre tevhid, evrenin ve insanlığın birlik içinde olduğunu ve olması gerektiğini ifade eden yegane kavramdır.

Şeriati, tevhidi yalnızca akidevi bir terim olmanın dışında insanlık için bir kurtuluş yolu ve yeniden İslami öze dönüşün sembolü olarak görür. Çünkü ruhunu, bilincini ve yönünü kaybetmiş olan modern insanın kurtuluşunu bu kavramda görür. Bu sebeple Şeriati, tevhidi dünya görüşünü yok etmeye çalışan her ne varsa hem teorik hem de pratik anlamda bunun karşısında durmuştur. Bu yüzden tevhidi yorumlarken geleneksel ulemanın basmakalıp söylemleri yerine İslam'ın tevhid inancındaki asıl kastının ne olabileceği üzerinde durmaktadır. Çünkü tevhidi, derinlemesine bir inceleme ve sorgulama yoluna gider ve tanımlamalarını da bu doğrultuda yapar.[35]

Şeriati'ye göre İslam'ın birden çok temeli yoktur. Temel kesinlikle birdir. Bu yüzden birkaç temelin olması imkansız ve anlamsızdır. Çünkü ağacın birden fazla dalı da olsa, ağacın bir tek gövdesi vardır. Bu gövde tevhiddir. Yani ona göre tevhid altyapıdır. Tevhidin dışındaki her şeyi ise üstyapı olarak görür. Görüldüğü gibi

[33] Rahnema, Müslüman Ütopyacı, s. 510.
[34] İbrahim Gez, **Ali Şeriati'nin Şiiliğe Bakışı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık 2015, s. 55.
[35] İnce, s. 43.

Şeriati, tevhidin tek altyapı olduğunu, bunun dışındaki her şeyin üst yapı olduğunu söylemektedir.

Şeriati, insanın hayatı boyunca mutlu ve özgür olmasını tevhidi dünya görüşü ekseninde bir hayat yaşamasına bağlamaktadır. Çünkü o; tevhidi bütün bir akaidin, bütün amellerin ve hatta bireyin iktisadi, siyasi, ahlaki ve toplumsal bütün ilişkilerin alt yapısı olarak görür. Her şey bu ilke üzerine bina edilmiştir. Nübüvvet, imamet, ahiret, adalet ve cihat hatta dostluklar, bireysel ilişkiler, iktisadi hayat ve aile yaşamı dahi her şey bu tek ilke üzerine inşa edilmiştir. Tek ilke olarak tevhid, diğer akidelerin yanında bir akide değildir. Diğer ilkelerin karşısında bir ilke olmadığı gibi diğer ilkeler tevhide ilave edilmek üzere gelmemişlerdir. Dolayısıyla tevhid, her şeyin onun içinde yer aldığı ve ondan tezahür ettiği tek ilke olması bakımından önemlidir.[36]

Tevhid, İslam'ın özü ve temelidir. Bin dört yüz yıllık İslam tarihi boyunca düşünürlerimiz bu kavram üzerine binlerce kitap yazmışlardır. Bununla beraber bütün peygamberlerin ortak çağrısı tevhid olmuştur. Bu durum tevhidin insanlık tarihinde ne denli önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Şeriati, ilk peygamberden son peygambere kadar hiçbirinin insanları dindar yapmak için gelmediklerini söylemektedir. Çünkü insan, fıtratı gereği zaten dindardır. Dolayısıyla buradan çıkartılması gereken sonuç:

Peygamberlerin toplumlarda dini hissiyat ortaya çıkarmak için gelmemiş olduklarıdır. Zira gönderilmiş her bir peygamber, aslında dindar topluma gönderilmiştir. Doğal olarak peygamberlerin gönderildiği toplumlarda din ve dindarlık zaten mevcuttur. Şu halde tanıdığımız peygamberlerden hiçbiri toplumların tanrıya tapmalarını tebliğ etmek için gelmediklerinin sonucuna varabiliriz. Çünkü bütün toplumlar, peygamberler gönderilmeden önce de tanrı inancına sahiptiler. O halde ne yapmak üzere gelmişlerdir? Bir tek iş yapmak için geldiler, başka hiçbir şey için değil. Dolayısıyla bundan başka yaptıkları her iş, o temel işin gerçekleşmesi içindir. Yaptıkları iş, tevhidi şirkin yerine geçirmektir.[37]

Çünkü yaratılış bakımından insan başıboş ve anlamsız bir hayat yaşamak için gönderilmemiştir. Sahipsiz ve hedefsiz değildir. Zerreden şemse kadar her şey belli bir düzen, hedef, birlik ve ahenk içerisindedir. Yeryüzünün eşref-i mahlukatı olan ve

[36] Şeriati, Dünyagörüşşü ve İdeoloji, s.47.
[37] Şeriati, Dünyagörüşşü ve İdeoloji, s.48.

aynı zamanda yüce yaratıcıyı yeryüzünde temsil edecek kabiliyete sahip olan tek varlık insandır. Bütün bunların nihayetinde nasıl olur da insan hedefsiz ve hayalsiz olabilir. Bu yüzden insanın huzurlu bir hayat yaşamasının yolu tevhide iman etmesine bağlıdır. Çünkü tarih boyunca tevhid beşer hayatında merkezi bir konuma sahiptir. Bu sebeple tevhid beşer hayatında bu denli önemlidir.

Şeriati'ye göre tevhidin hem bireysel hem de toplumsal anlamda sayısız faydası vardır. Tevhid, insan hayatının anlam kazanmasında, istikamet sahibi olmasında ve insandaki değerlerin mantıksal izahının altyapısı olmasında da rol oynar. Yani tevhidi, insan hayatının merkezinden çekip alırsak insani değerlerin hepsi yere dökülür. Doğal olarak insan varlığının manası ortadan kalkar. Bu durumda insan, artık dünyada istikamet bulamaz.

> *Dünyanın istikameti yoktur. Haliyle amacı ve istikameti olmayan bir trene bindiğimizde bu tren hangi yöne giderse gitsin dünyanın kaderi ve hareketin yazgısı için bir fark oluşturmaz. Dolayısıyla insan ancak anlamlı bir istikamet tuttuğunda dünyanın anlamlı bir yönü ve istikameti olabilir. Sadece tevhidi dünya görüşünde dünyanın anlamlı bir istikameti olabilir. Bu bağlamda evrenin merkezi olan tevhidi ortadan kaldırdığımızda dünyada bütün istikametleri de ortadan kaldırmış olursunuz. Onun yerine şirki koyduğumuzda ise muhtelif istikametler birbirlerini yok eder. Sonuçta dağınıklık, karışıklık, parçalanma ve toplumda sınıfsallaşma meydana gelir. Bütün bunların nihayetinde insan, tabiata egemen güçler arasında varoluşunu gerçekleştiremediği için yalnız kalır. Bu yüzden insana hem anlam kazandıran hem de varoluşsal vahdet ve anlamlı istikamet sağlayan yalnızca tevhiddir.*[38]

Dolayısıyla tevhid beşeriyetin pusulasıdır. Yolunu kaybetmiş olan beşerin tekrar yolunu bulmasına imkan sağalayan tek kavram tevhidi dünyagörüşüdür.

Tevhid, Allah dışındaki bütün sembolleri ve alametleri yok ederek inananları yalnızca Allah'a götüren argümanlara yönlendirmektedir.[39] Bu argümanların başı ise yüce yaratıcıyı birlemektir. Yüce yaratıcıyı birlemenin koşulu ise evreni ve insanlık ailesini birlemekten geçer. Bu noktada Şeriati tevhidi bütün insanların bir ve eşit olduğunu kabul etmek şeklinde yorumlar.[40] Doğal olarak tevhid dinine kulluk insanı vahdete götürme zorunluluğunu doğurur. Bu ise toplumu, sınıfsız bir yapıya kavuşturur. Fakat Şeriati'nin vahdete olan vurgusu tasavvufçuların vahdet-i vücut anlayışından faklıdır. Ona göre mantıksal bir vahdet-i vücut söz konusudur.[41] Buna

---

[38] Şeriati, Dünyagörüşü ve İdeoloji, s.200
[39] Şeriati, Dine Karşı Din, ss. 22-23.
[40] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 22.
[41] Kardelen Gürgör, **Karl Marx'ın Sermaye Teorisinden Ali Şeriati'nin Sosyolojisine Emperyalizm ve Küreselleşmenin Ekonomi Politiği: İran Üzerine Bir Değerlendirme**,

göre o, Allah'tan âleme ulaşan bir birlikten, başka deyişle vahdet-i vücuttan söz eder.[42] Şeriati, bu konudaki görüşlerini *İslam Sosyolojisi Üzerine* isimli eserinde şöyle ifade eder:

> *Benim tevhidi dünyagörüşüm, bütün evreni, bu dünya/ahiret, tabiat/tabiatüstü, madde/mana, ruh/beden diye ayırmadan yek vucut halinde görmek demektir. Bu, bütün varlığı tek bir biçim; iradesi, aklı, duygusu ve hedefi olan canlı ve şuurlu tek bir organizma gibi kabul etmek demektir.*[43]

Dolayısıyla Şeriati tevhidi, âlemi birliğe götüren bir yapı olarak görür. Ona göre tevhid ile tüm insanlık aynı kökten fakat farklı dallara ayrılmış rengarenk meyveler veren bir ağaç gibidir. Bu tevhid ise birliktir, bütünlüktür, çokluğun içinde tekliktir. Şeriati, bu bütünlüğün bir anlam ifade edebilmesi için tevhidi doğru anlamak gerektiğini söylemektedir.[44] Zira o, tevhidin doğru anlaşılması halinde gerçek İslam'a dönüşün mümkün olabileceğini savunmuştur. Bundan ötürü "arzuladığım ve arayışında olduğum şey, bir ideoloji olarak İslam'a dönüştür."[45] sözleriyle de temel amacını ortaya koymuştur.

Şeriati'yi kendi döneminin düşünürlerinden ayıran en önemli özelliği içinde yaşadığı toplumu çok iyi bilmesidir. Bu anlamda içinde yaşadığı toplumun kutuplaştığını ve sınıflara ayrıldığını söylemektedir. Bu yüzden Şeriati, sınıfsal kast sistemine sahip olan toplumları hastalıklı toplumlar olarak görmektedir. Ona göre hasta olan bir toplumun kurtuluş ilacı ise tevhiddir. Zira tevhid doğru anlaşılırsa ancak o zaman sağlıklı bir toplum meydana getirilebilir. Dolayısıyla ona göre hasta olan İslam toplumlarını şirk bataklığından ve tarihin enkazından ancak tevhid sayesinde kurtarabiliriz.

Şeriati, alışılagelmiş tevhid tanımlarının aksine tevhidi tarih sahnesinin en büyük aktörü ve kader belirleyicisi olarak ele alır. Şeriati, tevhid ve Allah kavramlarının insandan ve evrenden soyut ve uzak bir kavram olarak ele alınmasını doğru bulmaz. Bu açıdan Şeriati, soyut Allah anlayışının hakim sınıfın inancı olduğunu söylemektedir. Bu yüzden Allah'ı insandan, hayattan, evrenden uzak tutup onun yalnızca yasaklar koyan ve emirler veren korkutucu bir yaratıcıya dönüştüren

---

(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2017, s. 74.

[42] Ali Şeriati, **İslam Sosyolojisi,** çev: kenan sökmen), Birleşik Yayınları, Ankara 2018 s. 100-101.

[43] Şeriati, İslam Sosyolojisi, s. 97.

[44] İnce, s. 44.

[45] Şeriati, **İslam Bilim I**, çev: prof. Dr. Hicabi kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s. 82.

geleneksel dini şiddetle eleştirir. Şeriati, dini kavramlarımızın sadece fikirsel boyutta tartışılan ama toplumsal hayatta karşılığı olmayan kavramlar olarak ele alınmasını doğru bulmamaktadır. Bu sebeple başta tevhid olmak üzere bütün özel kavramların yaşamımızın merkezine taşınması gerektiğini söylemektedir.

Tevhid, insanı zulüm ve cehaletten kurtaran, ona bilinç, hareket ve sorumluluk kazandıran bir öğretidir. Aynı zamanda tevhid, kendisine, diğer canlılara ve Tanrı'ya yabancılaşan insanın, tekrar tanrısal özüne dönüş için bir davettir. Bu davet ise yalnız Allah'a inanmak ve ona kulluk etmek demektir. Doğal olarak bu kulluk şuurlu bir inanca dayanarak ekonomi, şöhret, soy, ırk ve siyasetten uzak yalnızca Allah'a teslim olup onun yol göstericiliğine tabii olarak onunla aynı istikamette yol alınması esasına dayanmaktadır.[46]

Şeriati, tevhidi kelam ve felsefeden ayrı bir konu olarak görmeyi daha uygun bulur. Ona göre Allah'ın varlık delillerinin tartışılmasında bir sorun yoktur ancak bu tartışmaları yeterli görmez. Şeriati, toplumcu bir tevhid anlayışını destekler. Dolayısıyla tevhidin ahlakla, yaratılışla ve hayatın kendisiyle ilgili bir konu olduğunu dile getirir.[47] Tevhidin, yaşanılabilir düzeyde toplum için ifade ettiği önemi şöyle açıklar: "Tevhide inanmak, toplumsal düzeyde insan sınıfları arasındaki birliğin altyapısını ve insanın tabiat çizgisinde tekâmül ettiği varlık âlemindeki birliğin oluşmasına zemin hazırlamaktır."[48]

Şeriati'nin bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi tevhidi, dünya ile ilgili özel bir algılama olarak tanımlar.[49] O, tevhidi toplumların bilinçli olarak özgür bir şekilde iktisadi ve siyasi olarak gelişimlerini sağlayıp sefil kaderlerini değiştirebilecek potansiyele sahip bir merhale olarak görür. Ona göre tevhid, işe yaramaz gelenekler, yaşlı kuşağın hizmetine sunulmuş meditasyon birimi ve bilinçsiz ritüellerden ibaret irticai bir öge olarak görülmemesi gerekir. Bilakis tevhid, yeni kuşağın, gelecek hayatın ve yüzyıllar sürecek bir yaşamın temel düsturu olmalıdır.[50]

---

[46] Şeriati, Dine Karşı Din, ss. 24-25.
[47] İnce, s.45.
[48] İnce, s.45.
[49] Şeriati, **Âdem'in Varisi Hüseyin**, çev:Prof. Dr. Murat Demirkol, Fecr Yayınları Ankara, 2019, s. 49.
[50] Ali Şeriati, **Kendini Devrimci Yetiştirmek**, (Prof. Dr. Ejder Okumuş), Fecr Yayınları, Ankara 2012, s. 95.

Şeriati'nin bir diğer tevhid tanımı ise *"Sebepler sebebini aramadaki düşünsel eğilim"* şeklindedir.[51] Ona göre tevhid, tüm varlığı bir bütün, tek bir irade, akıl ve duygu taşıyan, kâinata kuşatıcı bir formda öz bilinç kazandıran tek kavramdır. Tevhid, bir takım güçler tarafından unutturulmaya çalışılan, insanlık tarafından anlaşılmayı bekleyen henüz önemi kavranmamış bir yapıdır.[52] Yani Şeriati'ye göre tevhid bir kerede anlaşılmış, olmuş ve bitmiş bir kavram değildir. O, tevhidi tarihin enkazından ve kitapların kapakları arasına sıkışmış bir kavram olmaktan çıkarmamız gerektiğini söyler. Dolayısıyla Şeriati'ye göre tevhid, bitmek tükenmek bilmeyen bir devrimdir. Birlik içinde çokluğu, düzeni, disiplini ve ahengi bulunduran tek kavramdır.

Sonuç olarak Şeriati'nin ortaya koyduğu tevhid tanımları dinamik ve yenilikçi bir düşünce sistemi oluşturma çabasının birer ürünüdür. O devrimci bir tevhid anlayışıyla tevhide yeni ufuklar ve perspektifler kazandırmıştır. Bu bağlamda Şeriati, tarihin kuyusunda tutsak bırakılan İslam düşüncesini yeniden yapılandırmak ve bu esarete bir son vermek adına tevhid düşüncesini canlandırmaya çalışmıştır.[53]

1.2.4. Şeriati İle Yeni Bir Tevhid

Şeriati, birçok düşünür, aydın ve fikir insanın sürekli üzerinde tartıştığı, İslam'ın yetiştirdiği zengin düşünürlerden biridir. O, tarihin derinliklerinde sıkışıp kalan kaderine terk edilmiş yapayalnız olan İslam'ın, tarih sahnesine yeniden çıkması için mücadele etmiş bir düşünürdür. Şeriati, dinin doğru anlatılması, anlaşılması ve yaşanması için fosilleşmiş dogma geleneksel argümanların dışına çıkmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Şeriati, insanların kendisiyle yeniden doğacak, insanlığa taze kan enjekte edecek diri ve inkılabi bir söylem taşıyan dinin peşindedir. Fakat ona göre bu din tarihte egemen sınıfın hizmetkarlığını yapan, uydurulmuş bir din değildir. Bu din, İslam Peygamberine indirilmiş dinin kendisidir. Bu açıdan Şeriati, hakiki dinin yeniden toplum arasında varlık kazanması için elini uzattığı ilk kavram tevhid kavramıdır.

[51] Şeriati, Kendini Devrimci Yetiştirmek, s. 89.
[52] Şeriati, İslam Bilim I, s. 48.
[53] Rahnema, Müslüman Ütopyacı, s. 509.

Şeriati'ye göre tevhid dini öyle büyük, kutsal ve yüce bir değerdir ki Allah'tan başka her şeye ve herkese karşı isyan etmeye çağırır.[54] Tevhid dini bir nizam ve hayat felsefesidir. Yani bir yaşam tarzıdır. Tevhid zırhına bürünen kişiyi hangi güç, irade ve insan yıkabilir. Hangi güç onu köleleştirmeye cesaret edebilir. Hangi güç onun kutsal ekmeğini elinden alıp sömürebilir. Bu anlamda tevhid kılıcı; görünen, görünmeyen bütün belirsizlikleri ve zulmü ortadan kaldırır. Bu kılıç; bilincin, özgürlüğün ve isyan etmenin sembolüdür.

İnsanlığın tarihi serüvenini göz önünde bulundurduğumuzda bu serüvenin sürekli inkılabi bir değişim içerisinde olduğunu görürüz. Bu tarihi akış içerisinde tevhid düşüncesinin en büyük özelliği ise inkılabi bir duruşa sahip olmasıdır. Yani her zaman toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek özü kendisinde barındırmasıdır. Bu bağlamda Şeriati'ye göre inkılabi din, kişinin hayatındaki maddi ve manevi boyutlarına karşı eleştirel bir bakış açısı kazanmasıdır. Bu eleştirel bakış açısıyla tevhid dininin reddettiği, batıl olarak kabul ettiği şeyleri yok etmeye çalışmaktır. Bu ise tevhidi benimseyen kişiye, hakkı batılın yerine geçirme sorumluluğunu yüklemektedir. Dolayısıyla mevcut duruma sessiz kalmamak, onu tevil edip sorumsuz davranmamak, tevhidin en önemli özelliklerinden biridir.[55] Bunun en güzel örneği ve uygulayıcısı ise peygamberlerdir. Çünkü bütün peygamberler, hakkı batılın yerine geçirme mücadelesi vermişlerdir. Bu açıdan peygamberlerin yaşadığı dönem tevhid açısından en saf ve en temiz dönemlerdir.

Şeriati'ye göre insanlık tarihi boyunca toplumlara hakimiyet ve egemenlik kuran üç güç vardır. Bunlar sırasıyla: siyasi, ekonomik ve dini güçtür. Örneğin Musa Peygamber hayatı boyunca bu üç sembole karşı kıyam ediyor. Dönemin en büyük sermayedarı olan Karun'a, şirk dininin en büyük din alimi olan Belam Baura'ya ve dönemin en büyük siyasi gücünün sembolü olan Firavun'a karşı isyan edip baş kaldırıyor. Yani mevcut durumu reddediyor. Peki o dönemde mevcut durum nasıldı? "Kıpti" soyuna karşı zillet ve esaret içinde yaşayan "Sıpti" adında bir azınlık… yani Kiptiler'in Sıptiler'e olan üstünlüğüne dayanan ırkçılığa ve faşizme karşı bir mücadele ve isyan… bir soyun başka soyu esaret altına almasından ibaret olan sosyal yapı ve dokuya karşı bir isyan…[56] Buradaki amaç bir grubun veya bir kesimin değil

[54] Şeriati, Dine Karşı Din, s.25.
[55] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 26.
[56] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 26.

bütün toplumu ilgilendiren adalet ve eşitliğe dayalı bir ideali gerçekleştirmektir. Bütün amaç bu hedefi ulaşılması gereken yere ulaştırmaktır. Şeriati'ye göre bu hedef esaret altında yaşayan bir kavmi vaadedilen toprağa kavuşturup gercek mutluluğa ulaştırmaktır. Bu ideal, sosyal öğretiye ve inanca dayalı, içinde tağuta kulluğun olmadığı bir toplum meydana getirmektir.[57] Dolayısıyla öyle bir sosyal yapı inşa edilmelidir ki sınıfsal yapıyı meşrulaştıran, kitabına uyduran tağutları yok edebilme gücünü kendinde bulabilsin. Bu da ancak sosyal birliğin, adaletin sembolü ve kalesi olan tevhidle mümkün olabilir.

Aynı açıdan Hz. İsa'nın hayatına baktığımızda çektiği çile, zulüm, çarmıha gerilişi, baskılar, ötekileştirmeler ve nihayetinde annesinin maruz kaldığı iğrenç ve çirkef iftiralar… Bütün bu zulmü İsa ve annesine reva görenler Ferisilerdi. O Ferisiler ki dönemin din savunucuları, mollaları ve ruhbanlarıydı. Bu Ferisiler dinsiz, maddeye tapan veya tanrı tanımaz değillerdi. Bunlar Hz. İsa'ya karşı şirk dininin savunucuları ve fedaileriydiler.[58] Aynı şekilde Mekke putperestlerine karşı İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in hayatına baktığınızda aynı şeyleri göreceksiniz. Peygamberin yaptığı veya yaptırdığı bütün savaşlara baktığımızda Müslümanlara karşı saf tutup kılıç kuşanan kişilerden kaç tanesi dindar değildi, kaç tanesi yüce bir yaratıcıya inanmıyordu.[59] Aralarında bir tane dahi dinsiz yoktu. Hepsi yanlış veya doğru bir şekilde bir inanca ve yaratıcıya inanıyordu. Müşriklerin gözünde ise asıl inançsız olan Hz. Muhammed'in ta kendisiydi. Çünkü yüzyıllar boyunca atalarında gördükleri ve inandıkları mukaddesatlarını oluşturan putları, mabutları ve şafaatçilerini yakıp yıkmakla tehdit ediyordu. Üstelik bununla yetinmeyip yeni bir inanca davet ediyordu. Dolayısıyla Peygamberin yirmi üç yıllık İslam tebliğinin karşısında duran Kureyş Araplarının şiarı ve sloganları "dine karşı dindi."[60]

Şeriati, Hz. Muhammed'in yirmi üç yıllık gibi kısa bir süre zarfında savaş halinde olan bedevi Arap toplumlarını birleştirerek medeni bir devlet kurmaya çalıştığını söyler. Fakat ona göre peygamber sonrası dönemde çeşitli sebeplerden dolayı toplum yeniden bozulmaya başladı. Bu bozulma sonucunda cehalet bataklığına saplanan, heveslerini tanrı edinen bir toplum meydana geldi. Bu anlamda

[57] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 26.
[58] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 24.
[59] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 24.
[60] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 24.

Şeriati, toplumun yeniden kurtulmasının imkanını temeli tevhid olan İslami öze dönüşle mümkün görmektedir. Fakat bu öze dönüş ancak bilinçle mümkün olabilir. Bu bilince sahip olmanın yolu ise tevhid dinini anlamaktan geçer. Dolayısıyla tevhidi anlamanın birinci yolu Peygamberin hayatını, yaşam felsefesini ve Kuran'ı anlamaktan geçer. Burada Şeriati, sadece Müslümanların değil bütün insanlığın kurtuluşunu tevhide bağlamaktadır. Bu anlamda Şeriati, temeli tevhid olan İslam'ın yapıcı, geliştirici, uyarıcı ve topyekün bir seferberlik hareketinin öncüsü olduğu inancını taşıdığını hep söylemiştir.[61]

En yalın haliyle tek tanrıya inanma anlamını taşıyan tevhid, İslam düşünce tarihinin temelini oluşturur. "Allah'ın ipine sımsıkı tutunun ve ayrılığa düşmeyin." (3/Ali İmran Suresi/103) ayeti İslam'ın tevhide olan bakış açısını yansıtır. Bu sebeple Şeriati, çağrısı tevhid olan Kuran merkezli bir yaşamın insan hayatında yer alması gerektiğini söylemektedir. Çünkü Kuran, insan hayatında inkılabi bir değişim meydana getirebilir.

Bütün bunların nihayetinde Şeriati, tevhidin toplumsal hayatta yaşanmasına izin verilmediğini iddia etmektedir. O, tarih boyunca toplumla tevhid arasındaki bütün bağların koparıldığını söylemektedir. Bu yüzden tevhidin halktan uzak olması ve sadece dilden dile dolaşan bir kavram olarak ele alınmasını şiddetle eleştirir. Şeriati'ye göre tevhidin halktan uzaklaştırılmasına sebep olanların başından din bezirganları gelmektedir. Çünkü din bezirganları tevhide egemen sınıfın menfatlerini koruma ve meşrulaştırma aracı olma yönünde bir hedef çizmeye çalışmışlardır. Doğal olarak günümüz toplumlarında, sınıfsal çatışma ve yapılaşmanın en büyük sebebi tevhidin hakiki anlamını bilmememizdir. Dolayısıyla bugün toplumun maddi ve manevi olarak derin bir çöküş içinde olmasının ana sebeplerden birisi tevhidi hakkıyla kavramayışımızdan kaynaklanmaktadır.

1.2.5. Şeriati'de Tevhidin Sosyal Boyutu

Şeriati'ye göre insanlık tarihi iki dönemden oluşur. Bu iki dönem Habilî ve Kabilî dönemdir. Bu dönemler insanlık tarihi açısından çok önemlidir. Çünkü

[61] Rabiye Çakmakçı, **Ali Şeriati'nin Düşünce Sisteminde Merkezî Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018, s. 6.

insanlık tarihinin temeli bu dönemlerde atılmıştır. Habil'î dönem tevhid anlayışının hakim olduğu sınıfsız bir toplum dönemini temsil etmektedir. Kabil'î dönem ise şirk dininin yarattığı sınıfsal yapılaşma ve çatışma döneminin temsilcisidir. Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesiyle tarihteki en büyük felaket yaşanıyor. Bu felaket Habil'î dönemden Kabil'î döneme geçişin başlangıcıdır. Yani tevhidden şirke geçiştir. Aynı zamanda bu geçiş, sınıfsız bir toplumdan insanları sınıflara ayıran hastalıklı bir toplum yapısına geçiştir. Bu iki döneme dair Şeriati şu tespitlerde bulunur: Benim görüşüme göre bütün insan topluluklarında Kabil yapısı ve Habil yapısı olmak üzere iki tür yapı mevcuttur. Köleliği, serfliği, burjuvaziyi, feodalizmi, kapitalizmi temel toplumsal yapılar olarak görmüyorum. Bütün bunların toplumun üst yapısına dâhil olduğunu dolayısıyla alt yapı olamayacağını söylemektedir.[62]

Dolayısıyla Şeriati, Habil'î dönemi, tevhidi dünyagörüşünün hakim olduğu, ötekileştirmeye değil birleştirmeye dayalı bilinç ve özgürlük üzerine inşa edilmiş bir dönem olarak ele alır. Kabil'î dönem ise Allah'ın mülkü olan yeryüzünün özel mülkiyete dönüşümünün başlangıcıdır. Bundan dolayı insanların öz kimliğinden sıyrılıp toprağa ve mülke tapmaya başlamasının dönemidir.

Bu bağlamda, Kabil'î dönemde mülkiyete sahip egemen sınıf ile mülkiyetten mahrum sınıf olmak üzere iki sınıf meydana gelmiştir. Doğal olarak insanlık ailesi ikiye bölünmüş oldu. Bu bölünmeler sonucunda toplumda ikircikli bir yapı olan dualizm meydana gelmiştir. Bu dualizm, şirk toplumunun temelini oluşturmuştur. Doğal olarak zamanla tevhid bilinci kaybolmaya başlamıştır. Tevhid bilincinin kaybolmasıyla şirk dini, tevhidi dünyagörüşünün yerini alır. Bu açıdan Şeriati, dualist yapıyı meşrulaştıran, kitabana uyduran şirk dinine keskin eleştiriler de bulunmuştur. Çünkü tevhidden uzaklaşmış toplumlar şirk hastalığına yakalanıp çürümeye ve yok olmaya mahkumdurlar. Kuran'da Neml suresinde geçen yeryüzünde gezip dolaşın, mücrimlerin sonları nasıl olmuş bir görün ayeti tevhidden yüz çevirip şirk dinine bulaşmış toplumların sonunu anlatmaktadır.

Şeriati'ye göre tevhidin dört boyutu vardır.[63] Birinci boyut, felsefi boyuttur. Bu boyut; tabiat, metafizik, insan ve tanrı arasındaki ilişkiyi açıklama görevini görür. Dolayısıyla evren düzen ve uyum içerisinde olup yüce yaratıcının hizmetinde ve

[62] Ayhan Yalçınkaya, **Ali Şeriati ve Bir İslam Ütopyasının Kuruluşu**, Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimler Fakültesi Tartışma Metinleri, Ankara 1996, s. 22.
[63] Ali Şeriati, **Medeniyet Tarihi-I**, çev. Prof. Dr. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara 2016, s. 150.

denetimindedir. Tevhidin ikinci boyutunu ise sosyal ve ahlaki boyut oluşturur. Şeriati'ye göre sosyal boyutta tüm insanlar, ırklar ve topluluklar birlik içerisindedir. Her ne kadar çeşitli gruplara ayrılmış olsalar da onları bir arada tutan vahdet gücüdür. Çünkü toplumun birliğe doğru evrilmesi ancak tevhidle mümkün olabilmektedir. Bu boyutta tevhid, eylemci ve hareket yönü olan inkılabi bir ideolojinin varlık bulmuş halidir.[64] Ahlaki boyutta ise tevhid, insanı tek bir varlığa yönlendirerek insanın ruhsal bütünlüğünü korumaktadır. Bundan dolayı tevhid, bir tek varlığa yönelen insanın, ruhsal bütünlüğüne engel olan her ızdıraba karşı isyan etmeye davet eder. Bu yüzden tevhid, insanda ahlaki bir alt zemin oluşturmaktadır. Bir diğer boyut ise tarihsel boyuttur. Bu boyut, geçmişten günümüze kadar tüm tarihsel devirleri ve toplumsal evrimleri anlatmaktadır.[65] Doğal olarak bu boyut, tarih boyunca toplumların meydana getirmiş oldukları serüvenleri, maceraları ve insanlığı ilgilendiren her şeyi tevhidi bir gözle incelemektedir. Burada tevhidin tarihsel perspektifi anlaşılmaya çalışılır. Bu anlamda Şeriati'ye göre Habil'î dönem ancak bu tarihi perspektifle ele alındığında Habil'î dönemin hakikati anlaşılabilir. Tevhidin dördüncü boyutu ise bir dünya görüşü olarak tevhiddir. Bu boyut diğer üç boyutu da kendi içinde barındırmaktadır. Bir dünyagörüşü olarak tevhid; şirkin yarattığı karanlık, anlamsız, hedefsiz bir yaşantının karşısında durmaktadır. Tevhid, insanı Allah inancından uzaklaştırmaya çalışan ve ruhun ölümüne sebep olan her türlü düşünce, ideoloji ve dini anlayışın baş düşmanıdır. Tevhidi boyut ne sadece maddi bir yön ne de salt manevi bir inançtır. Bu boyut, maddi ve manevi olan iki yönü de içinde barındırmaktadır. Dolayısıyla Şeriati'ye göre tüm hakikatler tevhid çerçevesinde şekillendiği takdirde daha doğru anlaşılıp yorumlanabilir.[66]

Bu bağlamda Şeriati, *Öze Dönüş* adlı kitabında tevhidin özelliklerini şöyle izah eder:

> *Tevhid, insanın maddi olmayan erdemlerden, yücelme arzularından ve ilahi misyonundan uzaklaştırmaz. Tevhid, insanı ekonomik bir hayvan derecesine indirgemediği gibi onun yüce Allah'la olan bağını koparma yoluna asla gitmez. İnsanın Allah ile olan ruhsal ilişkisini kesintiye uğratmaz. Tevhid, insanda değerin asaleti yerine, kazanç ve çıkar asaletini oturtmaz. Tevhid, tabiatta ebedilik arayan, olgunluk estetik ve hakikat aşığı Tanrı benzeri insanın hayvan gibi salt tüketim ve güç peşinde koşuşturan bir seviyeye inmesine müsaade*

[64] Aykut Özer, **Ali Şeriati'nin Dinler Tarihindeki Yeri**, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi) Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2018, s.45.
[65] Şeriati, İslam Bilim I, s. 146.
[66] Rahnema, Müslüman Ütopyacı, s. 629.

etmez. Tevhid, insana kör bir makine, hedefsiz, amaçsız, dağınık, tesadüfî ve saçma hareketler toplamı olarak bakmaz. İnsana, irade, hedef, bilinç, bilgi, mantık ve yaratıcılık sahibi, düşünür, bilgin, kemale doğru hareket eden, güzellik ve duyarlılık sahibi bir varlık olarak bakar. Tevhid, toplumu ölü ve sahipsiz elemanlardan ibaret değil, bilakis diri, bilgili, bilinçli ve kalp sahibi öğelerden ibaret bilir. Tevhid, toplumda iyilikle kötülüğü, güzellikle çirkinliği, alçaklıkla yüceliği birbirinden ayırır. Tevhid, güzel ruh dalgaları karşısındaki sevgiyi hissettirerek kuvvetlendirir. Tevhid, kâinatta hiçbir zerrenin hareketinin sonuçsuz, boşuna ve tesadüfî olmadığı gerçeğini de öğretir.[67]

Burada Şeriati'nin düşüncesinde tevhidin büyük bir öneme sahip olduğunu bir kere daha görmekteyiz. Bu anlamda Şeriati'ye göre tevhid, insanın Allah'a kulluk etme bilincine varmasına yardımcı olmaktır. Bu bilinç insanda maddi hedeflerin ötesinde bir dünya oluşturma imkanı vermektedir. Bu bağlamda *İnsanın Dört Zindanı* adlı kitabında şunları söylemektedir:

İnsan, günlük maddi ideallere, onlara erişemediği sürece değer verir, erişince de boşluk ve anlamsızlığa düşer. İnsanın ideali o kadar yüce olmalıdır ki, asla bir noktada durmasın, bir yere bağlı kalmasın yoksa bu ideal duruşa maruz kalır ve bu duruşta anlamsızlık, abes ve boşlukla sonuçlanır.[68]

Bütün bunların nihayetinde Şeriati'ye göre tevhidin asıl amacı adil bir toplumsal düzen kurmaktır. Fakat toplumsal düzenin kurulması için halkın muhatap alınması gerekir. Bu anlamda Şeriati, tevhid kitabı olan Kuran'ın her zaman ki muhatabının halk kitlesi olduğunu söylemektedir. Bu açıdan Kuran'ın Allah kelimesiyle başlayıp "en-nas/halk" kelimesiyle bitmesini buna delil olarak gösterir. Dolayısıyla burada halkın ve Allah'ın bütünlük arz ettiğini görmekteyiz. Fakat Allah'ın zatı ve mevcudiyeti halktan ayrıdır. Bu noktada Allah ve halk istisnasız birbirinden farklıdır. Ancak sosyal boyut açısından halk ile yüce yaratıcı aynı safta ve aynı yöndedirler. Bu yüzden Şeriati, insanın sosyal, ekonomoik ve yaşam biçimiyle ilgili bütün ayetlerde Allah kelimesinin yerine halk kelimesinin yazılabileceğini söylemektedir. Bunun tam tersini de mümkün görmektedir. Bu doğrultuda mülk Allah'ındır ifadesi haşa Allah'ın herhangi bir mala ve mülke ihtiyacı olduğu anlamında değildir. Bu ifadedeki kasıt mülkün halka ait olduğudur.[69] Bu ayetin kastını hakkıyla kavradığı için Ebuzer, Muaviye'nin yakasına yapışarak şöyle diyor: "Sen, halkın malını çalıp çırpmak için 'Mal Allah'ındır' diyorsun. Yani

[67] Şeriaiti, Dine Karşı Din, s. 100.
[68] Ali Şeriati, **Kendisi Olmayan İnsa (İnsanın Dört Zindanı)**, çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara 2020, s. 53.
[69] Şeriati, Dine Karşı Din s. 41

mal Allah'ın olduğuna göre ve bende Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğuma göre malı kendim yerim veya dilediğim kimseye de veririm demek istiyorsun."[70] Burada Ebuzer, "Mal Allah'ındır" ifadesinin mal ileri gelenlerindir şeklinde anlaşılmaması gerektiğini söylemektedir. Bunun aksine mülkün halka ait olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler. Zira Allah ve halkın yönü ve safı aynıdır. "Teşbihte hata olmasın insanlar Allah'ın ailesi gibidir. Evin reisi, yüce yaratıcı olduğuna göre doğal olarak sahip olduğu ailenin safında bulunmaktadır."[71] Sonuç olarak Şeriati'ye göre tevhidin asıl amacı sosyal hayatta eşitliğe dayalı sınıfsız bir toplum kurmaktır.

1.2.6. Şeriati'nin Tevhid Önerisi

Şeriati'ye göre insanlık yolunu ve yönünü kaybetmiştir. Bu kayboluş sonucunda, hasta ve ruhsuz bir toplum oluşmuştur. Bu toplumda bir kesim açken diğer kesim ise toktur. Doğal olarak toplum iki sınıfa ayrılmıştır. Şeriati, bu sosyal adaletsizliği ortadan kaldıracak insanlara hakiki bir yön ve yol tayin edebilecek tek hakikatin tevhid olduğunu söylemektedir. Bu sebeple Şeriati, işlevini kaybetmiş, standart tevhid anlayışına karşı çıkarak ona işlevsel bir hareket kazandırmaya çalışmıştır. Bundan dolayı paramparça olmuş insanlık ailesini, tevhidin temeli olan adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda yeniden bir araya getirme çabası içerisine girmiştir.

Şeriati, modern zamanların bireyin kendine ve çevreye karşı yabancılaşmasına sebep olduğunu söylemektedir. Bu yabancılaşma, insanın anlam arayışını olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden insanlık bir boşlukta sallanmakta olduğunu hissetmektedir. İnsanın bu boşluktan kurtulabilmesi için anlam arayışına bir cevap bulması gerekiyor. Şeriati'ye göre insanın anlam arayışına hakkıyla cevap verecek tek ilke ise tevhiddir. Çünkü tevhid sayesinde insan kendini hayatın ve evrenin merkezine konumlandırabilir. Bu konumlandırılış hayatı ve evreni anlamlı kılabilmemizin tek yoludur.

Şeriati, tevhidi Kureyş'in sahte tanrılarına indirilmiş birer darbe olarak görür.[72] Ona göre bu darbeden habersiz olan kitleler bilinçsiz bir yığına

[70] Şeriati, Dine Karşı Din s. 41
[71] Şeriati, Dine Karşı Din s. 41
[72] Ali Şeriati, **Şia**, (Çev.: Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç) Fecr Yayınları, Ankara 2016 , S. 150.

dönüşmüşlerdir. Bunun temel sebebi ise tevhidin hakkıyla anlaşılmamasıdır. Bu yüzden Şeriati, sadece itikadi anlamda iman edilen bir tevhid anlayışını doğru bulmamaktadır. O, toplumsal hayatın merkezinde yer alacak bir tevhid anlayışının geliştirilmesi gerektiğini söylemektedir.[73] Bunun için müslümanlara bazı görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Şeriati, bu sorumluluğun başında Kuran'ın sürekli emrettiği ama Müslüman toplumların çok az yaptığı bir şeye dikkat çekmektedir. Bu sorumluluk ise yoğun bir düşünsel çabaya girişmektir.[74] Çünkü düşünsel anlamda kendini yenileyemeyen, düşüncenin uçurumlarında yürümeye cesaret edemeyen toplumlar asla kendilerini gerçekleştiremezler. Doğal olarak bozulup yok olmak onların kaderlerinin bir parçasıdır.

Şeriati, insanlık tarihinin başlangıcını Hz. Adem'in iki oğlu olan Habil ve Kabil ile başlatmaktadır. Ona göre Kabil'in güç, para ve din olmak üzere üç yönü bulunmaktadır. Bu üç yönün Kuran'daki karşılığı Firavun, Karun ve Belam Baura'dır. Şeriati'nin düşünce sisteminde, tarih boyunca bütün semavi dinler bu egemen sınıfın hizmetinde ve tekelinde olmuştur. Dolayısıyla mevcut dini anlayış egemen sınıfa hizmet etmekten başka bir işe yaramıyordu. Halktan uzak bir dini anlayış vardı. Bu bağlamda Şeriati: "Halkın gerçek dini tanımasının yolu nedir?" der. Cevap olarak halkın kurtuluş reçetisinin Kuran olduğunu söylemektedir. Ona göre halk, Kuran'dan ilham alarak tıpkı Hz. İbrahim gibi dönemin bütün putlarını yok edebilecek gücü kendisinde bulabilir. Ama öncelikle egemen sınıfa hizmet etmekten başka işi olmayan ruhban takımının bize dayattığı sahte dini anlayışı reddetmemiz gerektiğini söyler. Çünkü ruhbanların ürettikleri bu din sadece egemen sınıfı hoşnut kılmaktadır. Bu anlamda Şeriati, mevcut dinin bizim işimize yaramadığına dair *Dine Karşı Din* adlı kitabında şunları söyler:

> *Anne baba; senin din adına mezhep adına yaptığın her şey, sahip olduğun bütün inanç ve akidelerin hepsi boş, beyhude ve zararlı şeylerden ibarettir. Bu yüzden çocuğunuz sizi suçluyor. Sen öyle bir dini anlayışa inanıyorsun ki bu din seni dünyadan ve ölüm öncesinden gafil kılıp uzaklaştırıyor. Senin bütün telaşını, uğraşını, didinmeni, derdini ve sorumluluğunu ölüme ve ölümden sonraki hayata yönlendiriyor.*[75] *Halbuki bizim ölüm öncesiyle yani bu dünyayla işimiz var. Fakat senin inandığın din bu dünyaya dair bize bir şey söylemediği gibi içinde bulunduğumuz sefil yaşamı meşrulaştırıyor. Bize bu dünyanın lezzetlerini ve nimetlerini haram kılıyor. Ey anne baba! inandığın din sadece seni mi kurtarmalı senin için mi var olmalı.*

[73] Şeriati, İslam Bilim-I, S. 49.
[74] Ali Şeriati, **İslam Bilim-II**, (Çev. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları, Ankara 2017, S. 30.
[75] Şeriati, Dine Karşı Din s. 78.

Fakat senin bu sakat din anlayışına karşı, ben bütün insanlığı kurtaracak ve benimde uğrunda feda olacağım bir din ve iman arıyorum. Öyle bir din ki toplumu kurtarmak için çalışsın, halkın arasında hayalet gibi değil halkın varlığını hissederek beni "bize" feda etsin.[76]

Bundan dolayı Şeriati'nin en büyük arzusu düşüncelerinin merkezine yerleştirdiği ve büyük bir değer biçtiği tevhidi, resmi ruhban sınıfının ve sömürgecilerin elinden kurtarmaktır. Ancak bu şekilde tevhidin yarım bırakılmaya çalışılan mücadelesinin devam etmesini sağlayabiliriz.[77] Bu sebeple safsata ve hurafelerin kurbanı olmuş halk kitlesinin bilinçli ve özgür bir varlık düzeyine ulaşması için tevhidi öze dönüş bir zorunluluktur.[78]

Şeriati'ye göre bu öz İslam'i bir özdür. Bu anlamda halkın kurtuluşunu gerçek İslam'ın doğru anlaşılmasıyla mümkün görmektedir. Çünkü hakiki İslam'ın halkın arasında yer almadığına inanmaktadır. Şeriati, halkın bu duruma bilerek düşürüldüğünü söylemektedir. Bu durumun egemen sınıfın işine yaradığını, İslam'ın toplumsal zeminde karşılık bulmasının bazı güçlerin işine yaramadığını ifade etmektedir.

Şeriati'nin bu konuda dile getirmek istediği sorumluluk şudur: Tevhidin tevilci şirk dinlerinin yerini almasını sağlamak, tevhid dininin ikame edilmesi için çaba göstermek, bizim ve gelecekteki insanların insanî sorumluluğudur.[79] Çünkü tevhid dünyayı bir imparator olarak görürken, şirk ise bir feodalizm olarak görür.

Sonuç itibariyle ilk insan Hz. Âdem ile başlayan din, Hz. İbrahim ile tevhid olgusunu tamamlamış ve nihayet Hz. Muhammed ile de İslam adını almıştır.[80] Bu sürece göre Şeriati, halktan uzaklaştırılan tevhidin, bütün insanlığın kurtuluş reçetesi olduğuna inanmaktadır. Ona göre bu kurtuluş reçetesini hazırlayacak olanlar peygamberlerin varisi olan alimlerdir. Yani aydınlardır. Bu yüzden halkın bilinçlenmesi için aydınlara büyük sorumluluk düşmektedir. Bu anlamda Şeriati'nin tüm çabası tevhide dayalı bir İslam toplumuna dönüşü hızlandırmak olmuştur. O, bu dönüşü ancak Kuran ile mümkün görmektedir. Dolayısıyla onun öze dönüş çağrısı aslında bir nevi Kuran'a dönüş çağrısıdır. Bu anlamda Allah vardır, birdir diyebilen herkes tevhide dayalı bir hayat ve toplum kurmak zorundadır.

---

[76] Şeriati, Dine Karşı Din s. 79.
[77] Çakmakçı, s. 13.
[78] Şeriati, **Ne Yapmalı**, (Çev: Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları Ankara 2018 s. 40
[79] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 36.
[80] İnce, s.53

1.3. ŞİRK

Şeriati düşüncesinin temel kavramlarından bir diğeri şirk'tir. Tevhidin zıttı olarak konumlandırılan bu kavramın varlık sahnesine çıkışı da tevhid kavramı ile girişilen diyalektik bir süreç ile açıklanır. Bu süreç kısaca şöyledir: Tarih içerisinde insanlık farklı din, dil ve ırklara ayrılarak çoğalmıştır. Bu farklılıklar, bazen toplumların değişmesine bazen ilerlemesine, bazen de gerilemesine sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda toplumların kültürel, sosyal ve psikolojik yapısında da değişikliklere sebep olmuştur. Doğal olarak farklı ırk ve milletlerin türemesi, beraberinde farklı din ve dini anlayışların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çünkü sahip olunan kültür ve coğrafi şartlar toplumların inanç yapısını etkilemektedir. Bundan dolayı Allah, bu toplumlara tarihi süreç içerisinde peygamberler göndermiştir. Gönderilen peygamberlerin temel amacı insanları tevhid bayrağı altında toplamaktı. Fakat peygamberlerin getirdiği bu mesaj, insanlar tarafından zamanla ya terk edilerek ya bozularak ya da donuklaştırılarak rutin bir hale dönüştürülmüştür. Tam da bu zaman dilimlerinde hem maddi hem de manevi anlamda şirk dinine geçişler başlamış oldu. Bu yüzden şirk dinine geçişler tevhid dininin ya bozulması ya terk edilmesi ya da donuklaşması sonucu olmuştur.

Şeriati'ye göre İslam, barışın, kardeşliğin, eşitliğin ve adeletin sembolüdür. İslam'ın veya tevhidin olduğu yerde düzen, istikrar ve adalet hakimdir. Tevhidin aksine bir anlayış benimseyen şirk ise toplumda kutuplaşmaya, ayrıştırmaya, parçalamaya ve izdihama sebebiyet vermektedir. Durkheim'in kavramıyla toplumları anomiye yani kuralsızlığa, belirsizliğe ve yönsüzlüğe sürekler. Bu yönsüzlük ve belirsizlik insanları düşünmekten ve sorgulamaktan uzaklaştıran şirk dininin eseridir. Çünkü şirk dini insanın onurlu bir yaşam sürmesinin önündeki en büyük engeldir. Tevhid ise bu engelleri kaldırma çabasındadır. Dolayısıyla tevhidin amacı şirk dini tarafından görünen veya görünmeyen zindanlara mahkum edilmiş insanlığın yeniden ayağa kalkmasını sağlamaktır. Tevhid, sadece bir ve tek olan Allah'a kulluk edilmesi gerektiği bilincini insanlara aşılamaktadır. Zira Allah, insanları özgür yaratmış bunu da tevhidi dünya görüşüyle kayıt altına almıştır. Bu bağlamda Fatiha suresinde geçen "Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz." ayeti insanların yüce Yaradan dışında hiç kimseye boyun eğmemesi gerektiği bilincini uyandırmaktadır.

Sonuç olarak çalışmamızın bu bölümünde şirk kavramı üzerinde durarak şirkin toplumsal dünyada nasıl yer edindiğini ele alacağız. Bu sebeple tezimizin bu kısmında şirkin sınıfsal yapılaşmaya etkisini Şeriati perspektifinde değerlendireceğiz.

1.3.1. Şirk Kavramına Genel Bir Bakış

Sözlük anlamı itibariyle, "şe-ri-ke" fiil kökünden bir mastar olan ve "ortak olmak" manasına gelen şirk kelimesi "ortak koşma", "ortak tanıma" gibi anlamlara gelmektedir. İslami pratikteki karşılığı ise: "Allah'a eş koşmak" demektir.[81] Şirkin sözlük anlamlarından bazıları "paylaşmak", "ortak olmak", "birisini faydalandırmak", "bir kimsenin başka bir kimseyle ortak olması" sağlamak şeklindedir.[82]

Terimsel anlamda şirk ise, "Yüce Allah'a yaratıcılığında, sıfatlarında, fiillerinde, ona ortak koşmak, dengi yahut benzerinin varlığına inanmak" manasına gelir.[83] Teolojik olarak da: "Varlıkların Allah'la aynı seviyede tutulması ve hatta ona tercih edilmesi"[84] anlamına geldiği söylenmektedir.

Kelami anlamıyla ise şirk: "Allah'a ortak koşmak ve bunun bir sonucu olarak Allah'la beraber veya ondan başkasına kulluk etmek anlamına gelen, Kur'an diliyle yüce Allah'ın affedilmeyecek günah olarak ifade ettiği kavramın ve yahut inancın adı" şeklinde tanımlanmıştır.[85]

"Allah'ın ilahlık vasıflarını Allah'tan başkasına vermek olarak tanımlanabilecek olan şirk, tevhidin temeli olan "La ilahe illallah" hakikatinin dışına çıkmak, Allah dışında ilahlar olabileceğini savunmak, Allah'ın dışında ibadete layık bir varlık veya varlıklar olabileceğine dair inanç göstermek ve onlara itaat etmek" anlamına gelir.[86] Şeriati'ye göre Şirk, tevhidin aksine insanlığa musallat olmuş

[81] Mehmet Alagaş, Tevhid Ve Şirk, s.9.
[82] Cihat Tunç, "Şirk ve Günah Problemi", **Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 11, Kayseri 2001, s. 29.
[83] İsmail Yılmaz, **Kuran'a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, s. 8.
[84] Thomas J. O'Shaughnessy, Allah'a Yabancılaşma: Şirk, çev. Ömer Kara, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, Sayı: 2, s. 363.
[85] Murat Akın, **Vehhabilikte Tevhid ve Şirk**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006, ss. 79-80.
[86] Seyyid Kutup, **Kuran'ın Gölgesinde Şirk ve Müşrik**, Karınca& Polen Yayınlar, İstanbul 2018, s. 6.

bulaşıcı bir hastalık gibidir. İnsanlığı bu bulaşıcı hastalıktan kurtarcak olan tek ilaç ise yalnızca tevhiddir.

Şeriati, tarih boyunca tevhid ve şirk dininin devamlı karşılıklı bir savaş içinde olduğunu söyler. Bu doğrultuda insanların çoğu heva ve hevesine yenik düşüp şirk hastalığına yakalanmıştır. Şirk dinini hayatlarının her alanına hakim kılmışlardır. Bunun sebepleri ise genel anlamda şöyledir:[87]

1. İnanma ihtiyacının doğuştan getirilmesi, fıtrat.
2. Tevhid inancı davetinin yetersiz ve etkin yapılmaması,
3. Nefsin arzu ve ihtiyaçları.
4. Dünya telaşı ve geleceğe karşı umutsuz bakış açısı.
5. Hurafe ve hezeyanlar.
6. İlahlaştırılan uzuvlar ve kutsallık atfedilen diğer unsurlara bel bağlama.
7. Başkalarının etkisi altında kalma.

Şirk, içinde bulundurduğu zıtlıklar dolayısıyla dış dünya ile ahiret, ruh ile beden, akıl ile ruh, din ile bilim, madde ile mana, siyaset ile din, inanç ile ibadet, zengin ile fakir, zenci ile beyaz, kuzeyli ile güneyli, soylu ile işçi gibi birçok sınıflandırmanın sebebi ve kaynağıdır. Dolayısıyla şirk, toplum yapısını derinden sarsma faaliyeti gösteren bir eylemci konumundadır.[88] Burada da görüldüğü gibi şirkin toplumu nasıl ikircikli yapıya sürüklediğini görmekteyiz. Bu ikircikli kutuplaşmanın temelinde şirkin en karakteristlik özelliği olan birden fazla tanrıya inanma inancı yatmaktadır. Bu da evrende her şeyin belli bir düzen ve nizam içinde işleyişini görmeyi engelleyen en büyük etkendir. Çünkü şirk, hakikati görmeyi engelleyen en büyük perdedir. Bu anlamda insanın zihnine, kulağına, gözüne ve kalbine karanlık bir perde indirir.

Tevhid; kendinden, toplumdan ve tabiattan en önemlisi de yüce yaratıcıdan uzaklaşan insanın yeniden özgürlüğe dönüşünün simgesidir. Buna karşın insanı köleleştiren, insanlık dışı çarklara mahkum eden şirk, malasef tarih boyunca varlığını günümüze kadar ulaştırmayı başarmıştır. Şeriati'ye göre şirk dini, varlığını bedenimiz, ruhumuz, kanımız, perişanlığımız, açlığımız, susuzluğumuz ve mahrumiyetimiz üzerine inşa etmiştir. Bütün bunların nihayetinde insanlık kan ağlamaktadır.

[87] Alagaş, Tevhid ve Şirk, ss. 16-17.
[88] Gürdal, Tevhid Ve Şirk, s. 76.

Bu açıdan Şeriati'nin şirkle ilgili görüşlerini ele alacağız.

1.3.2. Ali Şeriati'nin Şirkle İlgili Görüşleri

Şeriati, tevhidi dünya görüşünün bir ideoloji haline getirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Fakat bu ideolojiye sahip olmak için tevhidi bütün boyutlarıyla tanımamız gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla Şeriati, tevhidi hakkıyla tanımak için şirki bütün katmanlarıyla tanımak zorunda olduğumuzu söyler. Bu bağlamda Şeriati'ye göre şirk de tıpkı tevhid gibi evreni ve toplumsal hayatı anlama ve anlamlandırma açısından başvurulan, kendisinden istifade edilen bir dünya görüşüne sahiptir.[89] Bu yüzden Şeriati, şirki hiçbir zaman dinsizlik veya tanrı tanımazlık anlamında kullanmamıştır. Bilakis ona göre şirk, tarih boyunca egemen sınıf ve din bezirganlarının kendi menfatlerini ve konumlarını sağlamlaştırmak için halka doğrultmuş oldukları ölümcül bir silahtır. Bu silaha karşı zırhımız ise tevhidin kendisidir.

Şeriati'ye göre tevhid, dünyada birlik ve beraberliğin sembolüdür. Şirk ise buna paralel olarak dünyadaki kopmanın, sapmanın ve toplumsal tabakalaşmanın sembolüdür.[90] Bu yüzden şirk düşüncesi, kutuplaşma ve sınıflaşmaya sebebiyet vererek insan-doğa, madde-mana, ruh-beden, dünya-ahiret gibi birçok çatışmayı meydana getirmiştir.[91] Kısacası şirk; kaosun, izdihamın ve köleliğin bizzat temelidir.

Şeriati'ye göre şirk, gizli ve açık olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan ilki, "totem dini" olan açık şirk, ikincisi ise "gizli şirktir." Totem dini olarak şirk, mele ve mütrefin (Çeşitli anlamlara gelmekle beraber, daha ziyade "toplumun zengin seçkinleri anlamında" kullanılan "mele" kelimesi Kur'ân'da, "mutref" kelimesiyle benzerlik göstermektedir. Mütref ise bol nimet içerisinde yaşayan, bu nimetleri Allah ve halkın rızasına muhalif bir şekilde kullanan, bu nimetler içerisinde yaşarken şımaran kişi olarak tanımlanır.)[92] tekelinde bulunan halkın dini duygularının yansımasıdır. Şeriati, bu tanımla geçmişte bir hayvana, bir ağaca veya puta tapan ve sonradan Hz. İbrahim ve Peygamberimiz tarafından ortadan kaldırılan dinin aslında

[89] Çakmakçı, s. 24.
[90] Özer, Ali Şeriati'nin Dinler Tarihindeki Yeri, s. 42.
[91] Şeriati, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s. 179.
[92] Nurettin Turgay, **Kur'an'da " Mütref" Kavramı,** bilimname XII, 2007/1, 75-99

tarihin hiçbir döneminde yok olmadığını söylemektedir. Şeriati bu dinin, gün geçtikçe kanser hücresi gibi toplumların içine nüfuz ettiğini ve bu şekilde varlığını devam ettirerek gizli şirk halini almaya başladığını söyler.[93] Örneğin şirk dini, Peygamberimiz döneminde örtüsüz açık ve seçikti. Ebu Leheb, Ebu Cehil ve Ebu Süfyan açık bir şekilde bunlar bizim putlarımız ve atalarımızdan bize kalan mirasdır diyorlardı. Doğal olarak Peygamber, bunlarla nasıl mücadele edeceğini biliyordu. Çünkü açık ve net olan bu şirk diniyle mücadele etmek kolaydı. Fakat tevhid kılığına bürünmüş gizli şirke gelince onu tanımak ve onunla mücadele etmek bir hayli zorlaşmıştı. Zor olmasının sebebi ise onu hak din olan tevhidden ayırt etmenin adeta imkansızlaşmasıydı. Çünkü bütün yönler birbirine karışmış; bütün hesaplar, hayaller ve hedefler bir olmuştu. Sorun ise ne yolcunun ne de gidilecek yolun belli olmamasıydı. Yani zehirli su ile temiz su birbirine karışmıştı. Bu anlamda Şeriati şöyle der:

> *Bugün artık şirk ne yapıyor? Cihada gidiyor, İslami fetihler için kılıç kuşanıyor, mihrabı var, görkemli ve süslü camiler inşa ediyor, bu camilerde cemaatle namaz kılınıp kuran okunuyor. Bütün islam alimleri ve kadılar bu dine tabidirler. Bunlar Peygamber dininin fedaileridir. Ancak bu, işin sadece şekli boyutudur. İşin özü, ruhu ve felsefesi ise bizzat şirkin kendisidir.[94] Bu yüzden takva ve tevhid libasına bürünen şirk diniyle mücadele etmek bu kadar zordur.[95]*

Radhakrishan'ın ifadesiyle "Zorbalık ve hile takva elbisesine büründüğü gün, işte o zaman tarihin ve insanlığın en büyük faciası yaşandı. Tarihe ve insanlığa musaallat olan en büyük güç meydana geldi."[96] Şeriati'ye göre bu güç toplumların aydınlık kaderini zifiri karanlığa dönüştüren gizli şirktir.

Şeriati, bu nedenle 17., 18. ve 19. yüzyıl aydınlarının, bu dine karşı savaştıklarını söyler. Halkı felakete sürükleyen bu dinle mücadele etmek onların en büyük hedefiydi. Halkı esarete, zillete, zaafiyete ve sorumsuzluğa alıştırıp iradelerini yok eden bu dine karşı kılıç kuşandılar. Toplumdaki ırkçılığı, sınıflaşmayı, grupsal bölünmeleri koruyan ve kollayan dine karşı başkaldırdılar. Bunca felaket ve faciadan sonra şu sonuca varmakla haklıydılar: Bu din ilerlemeye, gelişmeye, özgürlüğe ve eşitliğe engeldir. Doğal olarak dini bir kenara bırakmak zorunda kaldılar. Dine karşı tavırlarıyla olağan dışı zaferlere imza atan Avrupalı aydınlar, din konusundaki yargılarında ve eleştirilerinde haklı oldukları tarihi tecrübelerle sabittir.

---

[93] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 52.
[94] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 51.
[95] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 51.
[96] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 52.

Dolayısıyla gizli şirk, sinsi bir yılan gibi insanın kalbini ve beynini kemirir. Bu yüzden insanın bütün varlıksal amacını yok etmektedir. İnsanın itiraz edebilme kabiliyetini ortadan kaldırarak insanları köleleştirmektedir. Bu bağlamda Şeriati, *Dine Karşı Din* adlı kitabında gizli şirkle ilgili şunları söyler:

> *Şirk dininin gizli biçimi diğerlerinden daha tehlikeli ve zararlıdır. İnsan nesline ve hakikate zarar veren şirk dininin bu biçimidir. Bu biçim şirkin tevhid kılığına girerek kendini gizlemesidir. Tevhid peygamberleri ortaya çıkıp şirke karşı başkaldırdıklarında şirk de onlara karşı koyardı. Ancak peygamberler galip gelip şirke boyun eğdirince bu sefer şirk dini galip dinin mensupları ve takipçileri arasına karışarak kendi inançlarını gizleyerek varlığını devam ettirirdi. Söz gelimi Belam Bauralar Musa'ya ve Musa'nın hareketine karşı bozguna uğrayınca Musa'nın hahamları ve İsa'nın katilleri olan Ferisilerin kılığına girdiler bunlar İsa'nın yolunun yolcusu olan havarileri midir? Bugün Musa dininin kılığına giren Belam Bauralar ve Samirilerdir. Orta Çağda din adına o kadar büyük cinayetler işlendi ki Moğollar ve bütün katiller dahi bunu rüyasında görmedi ve bu kadar kan dökmedi".*[97]

Bu anlamda Şeriati'ye göre şirkin en tehlikeli yanı dost kisvesine bürünmesidir.

> *Şirk dinine mensup olan insanların en büyük özelliği ise mevcut adaletsizliğe ve eşitsizliğe karşı dini kullanarak halkın kulağına şu zehirli sözleri fısıldamaktır: Sizin toplumunuzun içinde bulunduğu durum, olması gereken bir durumdur. Zira bu durum yüce yaratıcının iradesinin tecellisidir. Takdiri ilahi böyleymiş, sizin ve içinde yaşadığınız toplumun kaderi böyle çizilmiştir. Bu durum sizin için kaçınılmaz bir sonuçtur.*[98]

Dolayısıyla burada saptırılmış kaza ve kader inancına dayanarak topluma mevcut durumu kabullendirmek amaçlanmaktadır. Şeriati, bu konu ile ilgili düşüncelerini ise şöyle dile getirir:

> *"Şirk dininin her zamanki amacı şu olmuştur: Tabiat ötesi inancı, ilah ve ilahlara olan inancı ahiret inancını ve mukaddesata olan inancı kullanarak gaybi güçlere olan imanı tahrif ederek kısaca bütün dini ve itikadi esasları kitabına uydurarak ve tahrif ederek mevcut durumu meşru göstermek ve temize çıkarmaktır".*[99]

Bu sebeple Şeriati'ye göre, itikadi esasları tahrif edip kitabına uyduran şirk dini, sömürgeci bir yapıya sahiptir. Bu yüzden halkın, maddi ve manevi bütün değerlerini sömürür. Bu sömürü sonucunda insanı insan yapan yüce değerleri ortadan kaldırarak vicdanı devre dışı bırakmaktadır. Doğal olarak vicdanı devre dışı bırakılan bir toplum, kendi durum tanımlarının farkına varamaz. Böylece gerçeğe, hakikate ve hikmete yönelmeleri gereken yerde heva ve hevesini tanrı edinen hasta bir toplumun oluşmasına sebep olmaktadırlar.

---

[97] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 31.
[98] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 27.
[99] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 27.

Şeriati'nin şirkle ilgili ele aldığı bir başka husus ise şirkin dinsizlik anlamında küfür olarak ele alınmaması gerektiği yönündedir. Çünkü küfür örtmek anlamındadır. Tıpkı tohumun ekilip üzerinin toprakla örtülmesi gibi insanın içinde de hakikat vardır. Bu hakikatin üstü cehalet, kin, menfaatçilik, mutlak bir bilgisizlik ve sahte emeller gibi siyah bir örtü ile örtülmüştür. Bu yüzden ona küfür diyoruz. Fakat buradaki küfürden kasıt hakikatin üzerini dinsizlik aracıyla örtmek olmadığı gibi dini bir başka dinle örtmek anlamına da gelmemektedir.[100] Dolayısıyla Şeriati, şirkin dinsizlik anlamında küfür olarak ele alınmasını doğru bulmamaktadır. Zaten onun dine karşı din demesinin sebebi de tam olarak budur.

Şeriati'ye göre genel anlamda yapılan hatalardan bir diğeri ise putperesliğin şirkin eş anlamlısı olarak ele alınmasıdır. Fakat o, putperestliği şirk dininin yalnızca özel biçimlerinden biri olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir.[101] Çünkü şirk dini kapsayıcı bir din anlayışına sahiptir. Putperestlik ise şirk dininin sadece özel bir koludur.

Şeriati'ye göre şirkin en önemli özelliklerinden bir diğeri dualist bir yapıya sahip olmasıdır. Bu dualist yapı, iki başlı bir anlayış geliştirerek çatışmaya, karmaşıklığa ve kaosa neden olmaktadır.[102] Bundan dolayı yaşanan kaosun, anlamsız soğuk alt üst ilişkilerin ve manasız güç gösterilerinin kaynağı olan şirkin en yıkıcı tarafı dünya-ahiret dengesini bozmasıdır.[103] Fakat Şeriati, bu iki yapının bütünlük arz ettiğini birbirinden ayrı ve bağımsız iki unsur olarak ele alınmasını doğru bulmamaktadır. Çünkü insan, maddi ve manevi boyutu olan bir varlıktır. Bu anlamda insanın maddi boyutunu dünya, manevi boyutunu ise ahiret oluşturmaktır. Tıpkı insandaki ruh-beden ilişkisinde olduğu gibi nasıl birisi olmadan diğerinden söz edilemiyorsa, aynı şekilde dünya ve ahiretten birini kabul edip diğerini reddetmek de sağlıklı bir anlayışın sonucu değildir. Çünkü bunlardan birini kabul edip diğerini reddetmek insanı hiçliğe, anlamsızlığa ve dengesizliğe sürükler. Bu yüzden Şeriati'ye göre şirk dini, sadace insanların zihinlerini, duygularını veya toplumsal dünyalarını kutuplaştırmıyor. Aynı zamanda insanı iman ve inanç açısından da kutuplaştırıyor.

---

[100] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 19.
[101] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 20.
[102] Ali Şeriati, **İslam ve Sınıfsal Yapı**, çev. Doğan Özlük, Fecr Yayınları Ankara 2019, s. 16
[103] İnce, s.61.

Şeriati'ye göre, bu kutuplaşma toplumda çeşitli şirk türlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu türler ise soy, aile ve sınıfsal şirktir.[104] Soy şirki: Bu şirk, İranlı tanrıyı Yunanlı tanrıdan bu iki tanrıyı da Hint tanrısından, her üçünü de Çin tanrısından ayıran ve ayrıştıran şirk türüdür.[105] Bu şirkte soylar yeryüzünde savaşırken bu soyları temsil eden tanrılar ise gökyüzünde savaşmaktadır. Öyle ki her soyun bir tanrısı her tanrının bir soyu vardı. İkinci toplumsal şirk türü ise sınıfsal şirktir. Sınıfsal şirk, sınıf tanrıları, toplumsal tabakalar ve "kast"lar arasındaki ayrılığı sınıflar arasında geçilmez duvarlar ve setler biçiminde inşa eden şirk türüdür. Bu açıdan her sınıfın sembolü, yaratıcısı, rabbi ve tanrısı öteki sınıfınkinden ayrı ve bağımsızdır.[106] Bu şirk türünde bütün insanlık ailesinin bir ve eşit olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu şirk, toplumsal dünyadaki sınıfsal yapıyı meşrulaştırarak buna dinsel bir boyut kazandırmıştır. Bu ayrıştırmayı ve eşitsizliği tanrılar ve din vasıtasıyla açıklamaya çalışan bir şirk türüdür. Bu nedenle Şeriati, sınıflar ve toplumların tanrılar aracılığıyla birbirinden ayrılması sonucu din, siyaset ve ekonominin egemen sınıfa artık gönül rahatlığıyla hizmet edebileceğini söyler. Çünkü bu sınıfların tanrıları bir olmadığı gibi bu tanrıların yarattıkları da bir olamaz. Çünkü öz ve varlık bakımından ayrılıkları mevcuttur.[107] Bu ayrışma ilahi kaynağa dayandırılıp yazgının bir parçası olarak kabul görürdü. Dolayısıyla mevcut toplumsal tabakalaşmayı, eleştirmek tanrıyı eleştirmek hatta onun varlığını reddetmekle eş değer tutulurdu. Çünkü tanrının iradesi böyle tecelli etmiştir. Biz insanlara düşen görev ise buna rıza göstermektir.

Bir diğer şirk türü ise aile şirkidir. Her ailenin kendine ait tanrıları vardı. Bu tanrılar evde bulunup dışardan veya içerden gelebilecek her türlü kötülüğe karşı onları korurdu. Nasıl ki her soyun ve her sınıfın kendine ait tanrısı vardı; bunlar sınıflar, soylar ve toplumlar arasındaki geçişi engellemekteydiler. Aynı şekilde aile şirki, aileler arası geçişe kesinlikle izin vermezdi. Bu nedenle aileler kuşatılamayan burç ve kaleler gibi birbirinden saklı kalırlardı. Bu şirk türünde aileler arasındaki geçişin yasak olması sebebiyle ailelerin bir araya gelip sağlıklı bir toplum kurabilmeleri mümkün değildi.

---

[104] Şeriati, İslam Bilim- I, s. 139.
[105] Şeriaiti, **Kavramlar Sözlüğü**, (Der: Hüseyin Nazlıaydın) Fecr Yayınları Ankara 2017, s.284.
[106] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.284.
[107] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.284.

Sonuç olarak Şeriati'nin tağuta kulluk dini[108] olarak tanımladığı şirk, ona göre, bu dünyada bizi sömürmekten başka hiçbir işe yaramamaktadır. Bu din, bizim dünyadaki mahrumiyetimizin telafisini ahirete ertelemektedir. Bu sebeple dünyada insanca bir hayat yaşamamıza engeldir. Bu da insanları bölüp öldürmekten başka bir işe yaramamaktadır. Bu yüzden korkak, rezil ve kötü zihniyetin dini olmaktan öteye geçememiştir.[109] Bu bağlamda Şeriati'ye göre ezilen ve sömürülen toplumların bugün kendilerine sormaları gereken temel soru şudur: "Bize cennetin anahtarını vaadedenler dünyayı kendileri için neden cennete çevirdiler?" Şeriati, bu soruya hakkıyla cevap verebilmemiz için şirk dininin insanlık tarihindeki yeri ve işlevini çok iyi bilmemiz gerektiğini söyler.

Bütün bunların nihayetinde Şeriati'nin özellikle dikkatimizi çekmek istediği en önemli hususlardan bir diğeri ise şirk dininin kavramlarımıza karşı kurduğu tuzaktır. Ona göre şirk dini, sinsi şeytanlar gibi kavramlarımızın içini boşaltıp kavramlarımızı işlevsiz hale getirmiştir. Bunun sonucunda bir zamanlar toplumda değişimin, yeniliğin ve devrimsel hareketlerin temelini oluşturan kavramlarımız belli bir süre sonra toplumun çöküşüne ve gerilemesine sebep olmaktadır. İşte tam da bu noktada kavramlarımızın neden bu hale geldiğine dair zihnimizde soru işaretleri oluşmaktadır. Bu soruları cevaplandırmak için Şeriati perspektifinde kavramların dejenerasyonu ve ters yüz edilmesi başlığı adı altında değerlendirmelerde bulunacağız.

1.4. KAVRAMLARIN DEJENERASYONU VE TERS YÜZEDİLMESİ

Nasıl ki insan, hayatta kalmak için ekmek ve suya muhtaçsa aynı şekilde zihinsel anlamda yaşamını sürdürebilmesi için de kavramlar ve kelimelere muhtaçtır. Bu kavramlar ve kelimeler hayatımızın ve zihninimizin merkezini oluştururlar. Çünkü kavramlar, insanın kendi yaşamını ve ilişki içerisinde olduğu çevreyi anlamada büyük bir öneme sahiptir. Doğal olarak bu kavramlar sayesinde konuşur, düşünür ve eyleme geçeriz. Çünkü sahip olduğumuz bu kavramlar maddi ve manevi değerlerimizi oluşturmaktadır. Kavramlarımızın işlevini kaybetmeye başlaması

[108] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 49.
[109] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 54.

toplumsal değerlerin bozulmasına ve çöküşüne sebep olmaktadır. Bu yüzden Şeriati'nin düşüncesinde kavramların yeri ve önemi çok büyüktür.

Bu öneme binaen Şeriati'nin en çok eleştirdiği konuların başında zihnimize bilinç ve iman şimşekleri çaktıran kavramlarımızın donuk ve işlevsiz hale getirilmesiydi. Kavramlarımızın işlevsiz hale gelmesi toplumun yaşam kaynağı olan "değişimin" donmasına sebep olmaktadır. Bu durumda toplum çürümeye başlar. Bu çürüme; bireyin topluma, toplumunda bireye yabancılaşmasına sebep olmaktadır.

Şeriati'ye göre yabancılaşmanın en büyük sebebi ise şirk dinidir. Şirk dininin mensupları, o kadar akıllı ve dakik hareket ettiler ki kavramlarımızı inkar etmediler ama bozdular. Bozmak inkar etmekten çok daha kötüdür. Dolayısıyla bize hayat ve hareket kazandıran kavramlarımızın içini boşalttılar. Sadece ismi kaldı. Yani iskeleti kaldı. Ruhu ve manasını ise yok ettiler.[110] Tıpkı adalet kavramı gibi ismi var ama kendisi yok. Öyle ki artık ne adalet ilkesinin adalete ne de mazlum ve sömürülmüş toplumlara faydası var. Nihayetinde direnişin sembolü olan adalet "zalimlere " kaldı.[111]

Bu yüzden Şeriati'ye göre her şeyimiz yok edildi. Kavramlarımızın şeklini koruyup manasınını, maksadını, ruhunu, yönünü değiştirerek yönsüzleştirdiler. Kendi sosyal, siyasi, sınıfsal ve ekonomik çıkarlarına hizmet edecek hale dönüştürdüler. Her biri büyük bir toplumsal düşünceyi ve akideyi içinde barındıran dini kavramlarımızı anlamsız, hareketsiz, içi boş, çürük ve cansız bir bedene dönüştürdüler. Keşke sadece içini boşaltıp öylece bıraksaydılar. Fakat bununla yetinmediler. Bu kavramlarımızın içini insanları ve toplumu uyutan İslam dışı huraferle doldurmaya başladılar.[112] Toplum da bu kavramlarla uyuştuğuna göre artık gönül rahatlığıyla onların ceplerini boşaltabilirlerdi.

Bu anlamda Şeriati; tevhid, Kuran, hac, dua, adalet, ahiret, şefaat, kaza, kader ve mehdi gibi kavramlarımızın hepsini, gerçekten ifade ettikleri anlamların ve gösterdikleri yolun aksine topluma ninni söylemekten başka hiçbir işe yaramayan kavramlara dönüştürüldüğünü söyler.[113] Kavramlarımızın birer afyona dönüşmesi

[110] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 114.
[111] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 114.
[112] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 114.
[113] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 115.

bağlamında Şeriati, *Dine Karşı Din* adlı kitabında toplumun bütün kesimine şöyle seslenir:

> *"Ve sen ey kardeşim, bacım, arkadaşım, meslektaşım; sen ey benimle aynı statüyü paylaşan yazar, aydın, ilim adamı, mütercim, sanatçı, sosyalist, özgürlükçü, halkçı, ilerici; sen ey adalet dostu, ey halkların kardeşliğini, özgürlük ve kurtuluşunun talep eden. Senin dinden, Şiilikten ve bu kavramlardan anladığın, gördüğün tek şey insanı uyuşturan, donuklaştıran, hurafe dolu virdlerden, lafızlardan ve anlamlardan ibarettir. Tıpkı bu mektebin düşmanının kini ve dostunun cehaleti sebebiyle senin babanın, annenin, ve halkının zihnine nakşedilen tasavvurun gibi. Oysa İslam bu değil, Şiilik bu değil. Allah, ahiret, imamet, adalet, hac… Bunlar senin gördüğün, bildiğin ve reddettiğin gibi değil. Sana demek istediğim şu: reddetme hakkına sahipsin, ancak reddetmekte olduğun, 'hak' değil.* [114]

Bu alıntıya örnek olarak züht ve kanaat kavramlarını verebiliriz. Şeriati'ye göre, bu iki kavramı öyle yerden yere vurdular ki açlık ve fakirliği meşrulaştıran birer araç haline dönüştürdüler. Dolayısıyla bu kavramlar, zillet ve çöküş dinini temsil eden kavramlar haline geldiler.[115]

Şeriati, bu çöküş ve zillet felsefesinin sebebini ise İslam Peygamberinin mesajının tarihi süreç içerisinde bozulmasına bağlamaktadır.[116] Bir zamanlar Mekke ve Medine'nin sokaklarında halkın sesi olan bu mesajın nasıl zulmün aracı ve zalimin sopası haline geldiğini dile getirmektedir. Bu durumdan sorumlu olarak ise şirk dininin savunucusu olan ruhban takımını ve Batı emperyalizmini tutmuştur. Ona göre emperyalizm ve din sınıfının bilinçsizliği yüzünden dinimizin merkezi kavramlarına yapılan semantik müdahale içlerinin boşaltılıp asli anlamlarından uzaklaşmasına neden olmuştur. İşin kötü tarafı ise semantik müdahaleye uğramış olan bu kavramlar üzerinde dinle tanışan kişiler gerçekten ibadet ettiği yanılsamasına kendilerini inandırmışlardır.[117] Şeriati, bu durumun "toplumu eşekleştirdiğini yani bilinçsizleştirdiğini" söylemektedir.

Doğal olarak bu kavramlara yapılan semantik müdahale şirk dininin tevhide karşı oynadığı en büyük oyundu. Çünkü şirkin en tehlikeli yönü tevhid dinine ait kavramları tevhide karşı kullanıyor olmasıydı. Özellikle temeli Arap milliyetçiliğine dayalı olan Emeviler döneminde, dinin merkezi kavramlarına yapılan semantik müdahale şirkin tevhide indirdiği en büyük darbeydi. Bu darbe sonucunda işlevsiz

---

[114] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 115.
[115] Şeriati, Dine Karşı Din, s. 167.
[116] Yusuf Yavuzyılmaz, **Ali Şeriatinin Düşüncesine Giriş**, Sude Yayınları, İstanbul, 2017, s.9.
[117] Yavuzyılmaz, s. 125.

hale gelen dini kavramlar, dinin kendi özüne karşı yabancılaşcılaşmasına sebep oldu. Buna, Emevi Devleti'nin kendi saltanatını meşrulaştırmak için "Kaza, Kader" ve "Biat" kavramlarına yapılan semantik müdahale örnek gösterilebilir. Bu kavramlar, Peygamber döneminde halkın özgürlük arayışının birer aracıyken, Emeviler döneminde ise baskı ve kılıç yoluyla alınan desteğin aracı haline getirildi. Şeriati'ye göre "Kaza ve Kader" kavramlarını öyle bir bozdular ki bu bozulma, bugün yaşayan insanların düşüncelerini ve hayatını bile etkilemektedir. Dolayısıyla bugün inanılan "Kaza ve Kader" inancının Emevi zihniyetinin birer ürünü olduğuna tarih şahitlik etmektedir. Bu kaza ve kader inancı Müslümanların cebre inanmakla her türlü sorumluluktan kurtulacağını, herhangi bir çaba, düşünme ve mesuliyetlerinin olmayacağını söylemektedir. Doğal olarak bu bakış açısı, yaşanan her türlü zulüm, sıkıntı ve yoksulluğun hayatın bir parçası olduğuna onları inandırmıştır.[118] Şeriati'ye göre bütün bunlar, Emevi Devleti'nin biz Müslüman toplumlarda yarattığı büyük bir travmadır. Bu zihniyete göre zulüm yapmak zalimin suçu olmadığı gibi zulme uğramakta mazlumun kaçınılmaz bir kaderiydi.

Şeriati'nin kavramlar bağlamında önemle üzerinde durduğu bir diğer nokta ise kavramların bulunduğu ve kullanıldığı sosyal çevredir. Şeriati'ye göre hak olan bir kavram, bir dönemde toplumun canlanmasına sebep olurken aynı kavram başka bir dönemde başka bir toplum için öldürücü bir darbe olabilir. Dolayısıyla şu ilke önemlidir: "Doğa bilimlerinin aksine, toplum ve siyasette bir düşüncenin her zaman hak olduğu aldatmasına kanmamak gerekmektedir. Bu sebeple mevcut kavramın sosyal kabını ölçmek gerekir."[119] Bu bağlamda İslam tarihine baktığımızda bu aldatmacaya kapılan binlerce kişi, grup ve fırka göreceksiniz. Hz. Ali, bunu şu sade ve muazzam cümleyle ifade ediyor: *"Kendisiyle batıl kastedilen hak bir söz."*[120] Tarihte Emeviler'in mızrakların ucuna Kuran yapraklarını yerleştirip bu mızrakları kendi menfaatlerini korumak ve meşrulaştırmak için diğer Müslamanlara doğrultmaları buna verilecek en güzel örnektir. Kısacası hak bir söz, zulüm ve haksızlıkla dolu bir coğrfayada ortaya konulduğunda kendisinin katili olmaktan kurtulamaz.[121] Tarih bunun örnekleriyle doludur.

---

[118] Yavuzyılmaz, s. 167.
[119] Şeriati, Öze Dönüş, s.248.
[120] Şeriati, Öze Dönüş, s.249.
[121] Şeriati, Öze Dönüş, s.249.

Bundan dolayı Şeriati'ye göre kelime ve terimlere aldanmamak gerekir. Halk, özgürlük, kitlenin yönetimi, milletin bütün bireylerinin oyu, demokratik seçimler ve din gibi kavramları zamansal ve toplumsal bağlamlarından ayrı düşünmemek gerekir. Çünkü anlam bağlama bağlıdır**.**[122] Yani dile getirdiğimiz kavramlar ancak kendi bağlamlarında anlam kazanabilirler. Doğal olarak bu kavramlar, içinde bulunduğu toplumun maddi ve manevi değerlerinde anlam ve yön kazanabilir. Aynı kavramlar, başka bir toplum ve coğrafyada anlamsızlık meydana getirir. Onun için her kavram, siyasal ve sosyal coğrafyasına özgü anlamlara sahiptir. Bunlar; yerçekimi kanunu, dünyanın yuvarlaklığı, güneşin merkeziliği ve kan dolaşımı gibi dünyanın her yerinde zaman ve mekan fark etmeksizin sabit ve somut bir anlama sahip olan kavramlar değiller. Örneğin bir göz doktoru, göz alanında uzman olduktan sonra ister Asya da ister Afrika da bulunsun ister inançlı veya inançsız bir toplumda olsun, ister bin yıl öncesinde veya bin yıl sonrasında yaşasın bildiği kuralları fark etmeksizin her yerde uygulayabilir. Fakat Asya toplumları üzerine çalışmalar yapan bir sosyolog, pedagog veya psikolog aynı çalışma, kuram ve teorileri alıp Afrika toplumuna veya başka toplumlara uygulatmaya çalışması doğru değildir. Böyle bir şeye hakkı da yoktur. [123] Bu bağlamda Şeriati, *Dine Karşı Din* adlı kitabında şöyle diyor:

> *Profesör Gurvitch'in deyimiyle, "Toplum yoktur, bilakis toplumlar vardır." Bu şu demektir: Bir toplumda çok değerli eser ve tesirler bırakan şey, başka toplumlarda uğursuz bir yıkıntı, perişanlık ve zarar veren bir sonuçtan başka bir şey getirmeyebilir.* [124]

Böylece şu sonuca varabiliriz: Sosyal kavramlar mutlak olmayıp izafidirler. Hem zamansal hem de mekansal olarak kendine özgü anlam ve içeriklere sahip olup değişkenlik gösterebilirler.[125] Şeriati, sosyal kavramların izafi olma meselesini en çok da kendi toplumunu temsil eden önderler, aydınlar ve eğitimciler tarafında göz ardı edildiğini söylemektedir. Özellikle Avrupa veya Amerika'da sosyal bilimler alanında eğitim almış kesimin, ülkelerine döndüklerinde eğitim aldıkları ülkelerin toplumsal sorun, çözüm ve teorilerin aynısını kendi toplumlarına uygulatmaya çalışmaları büyük bir hata ve yanılgıdır. Bu durum gözü ağrıyan bir hastaya gözle ilgili bir ilaç verip tedavi etmek yerine kalkıp kalp ilacı vermek gibi bir şeydir. Belki

[122] Adil Çiftçi, **Sosyolojiye Giriş**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, s. 112.
[123] Şeriati, Öze Dönüş, s.250-251.
[124] Şeriati, Öze Dönüş, s.251.
[125] Şeriati, Öze Dönüş, s.253.

kalp ilacı vererek sağlam çalışan kalbini de bozmuş olacağız. Bu yüzden Avrupa veya başka ülkenin toplum, kültür, felsefi, sosyal, ve siyasal düşüncelerinde olan şey, Avrupa'nın veya başka bir ülkenin tarihi faktör ve sosyal şartların tabii ve mantıksal ürünün sonucudur. Onu farklı bir tarih, kültür ve sosyal şartlara sahip bir topluma aktarmak, en iyi fırsatları, imkanları ve değerleri telef etmektir.[126] Bu anlamda Edward W. Said *Şarkiyatçılık* adlı eserinde Avrupalıların Doğu toplumlarına ait kavramları bozduğunu söyler. Bununla da yetinmeyip kendi kavramlarını ve düşüncelerini onlara nasıl enjekte ettiğini ise şöyle dile getirir:

"Modernlik, demokrasi ve aydınlama gibi vb. kavramların –oturma odasındaki Paskalya yumurtaları gibi ya varlığı ya yokluğu söz konusu olan- basit ve üzerlerinde uzlaşılmış kavramlar olmadığını kolayca unutuveriyoruz."[127]

Şeriati'nin eleştirdiği bir diğer husus ise kavramlarımızı yeterince tanımadığımız yönündedir. Bu konuda en büyük sorumluluğu ise aydınlara yüklemektedir. Bu doğrultuda Şeriati, bugün yeni bir düşünce ve ideoloji tercüme eden aydınımızın, tercüme ettiği kavramın zaten bizde mevcut olduğunu bilmemesini şiddetle eleştirmektedir. Fakat buna rağmen kendimize ait eski terimleri kullanmak istediğimizde sahte yarı aydınlar buna hemen cephe alıyor. Zira bizim bu terimlerle beraber mezarlara dönüşü kastettiğimizi düşünüyor. Şeriati, içine düştüğümüz bu büyük yanılgıdan kurtulmak için bu terimlerin ismini değiştirerek bunlara yeniden dinamizm ve ufuk kazandırabileceğimizi söyler. Çünkü o eski isim, eski zihniyeti çağrıştırıyor ve haliyle aydın da arkasına bakmadan kaçıyor.[128] Bu anlamda Şeriati şu örneği verir:

> *Örneğin bu elinizdeki fasiküllerde ve başka eserlerde, "züht ve kanaat" meselesinden dipnotlardan ya da metinlerde çokça bahsettim. Buna rağmen eğer; İnsan zahit olmalı ve züht şöyledir. Ve…" desem, herkes şaşırıp kalır. Zira kültürümüzde Hafız döneminde ve hatta daha öncesinden günümüze kadar zahitlere küfretmişiz. Şimdi eğer tekrar bu genç, ilerici ve sorumluluk sahibi nesle zühtten ve zahitten bahsetsem ister istemez öyle anlarlar. Başka bir şekilde isimlendirmem ve ona göre konuşmam lazım. O da bütün devrimlerin söyleyip inandığı şey olan "puranisme revolutionnaire" ve "inkılapçı arınma" dır ki bu da zühdün ta kendisidir. Ancak ben züht demeye cesaret edemiyorum Zira onun zihninde bütün zahitler canlanıyor.* [129]

[126] Şeriati, Öze Dönüş, s. 266-267.
[127] Edward W. Said, **Şarkiyatçılık**, (çev: Berna Yıldırım) Metis yayınları İstanbul 2010, s.4-6.
[128] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 19.
[129] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 19-20.

Şeriati, bu noktada yeni nesle hak veriyordu. Çünkü züht ve kanaat kavramları dünyaya meyletmemek, kendi içsel dünyana çekilip her şeyden uzak, kör, sağır ve dilsiz yaşamak şeklinde algılanıyordu. Aslında bu kavramlar, hayatın merkezinde olup zulme, adaletsizliğe, sömürüye, kapitalizme ve burjuvaziye karşı bilinçli bir tavır içinde olmamızı sağlayan kavramlardır. Yoksa arkanı dönüp korkakça her şeyden kaçmak ve uzaklaşmak değildir. Şeriati, tam da bu nokta da gençlerin bu kavramların gerçek anlamını kavraması için bu kavramları farklı terimlerle ifade etmiştir.

Şeriati'nin eleştirdiği bir başka konu ise kavramları sadece bir açıdan ele almamızdır. Ona göre terimlerimizi tek bir açıdan ele alırsak bunlar bir anlam ifade etmez. Etse de yanlış anlam ifade eder. Malesef bütün dinsel ve toplumsal problemleri bir neticeye kavuşturmakta zorlanmamızın sebebi de budur. Zira meseleleri parça parça bölerek tek boyutlu ele alıyoruz. Dolayısıyla vaiz, hadisçi veya müffessir bir konuyu ele alıyor, onu süsleyip püslüyor ve bir neticeye de adam akıllı varamıyor. Sonra kalkıp bunu bir neticeymiş gibi yanlış bir biçimde herkesi bağlayan emir, inanç ve esas kayde olarak lanse edip onu dokunulmaz ve ulaşılmaz kılıyor. Doğal olarak bu yaklaşım tarzı kavramlarımızı anlaşılmaz kılıyor. Bunun sonucunda insanlar ruhsal ve düşünsel anlamda bir bütünlük kurmakta zorlanıyor. [130]

Sonuç olarak Şeriati'ye göre kavramlar, bir toplumun hayatını, ruhunu, tarihini ve kültürünü oluşturur. Bunları yerli yerinde bütün boyutlarıyla tanıyıp anlamamız gerektiğini söyler.

Şeriati, insanın bir ideoloji ve öğreti inşa edebilmesi için bir dünyagörüşüne sahip olması gerektiğini söyler. Çünkü insan benimsediği dünyagörüşü sayesinde dünyada olup bitenleri görür ve kavrar. Fakat seçtiğimiz dünyagörüşüne çok dikkat etmemiz gerektiğini söyler. Çünkü sahip olduğumuz dünyagörüşü kişiliğimizi ve yaşadığımız dünyayı şekillendirir. Örneğin şirk ve tevhidi dünyagörüşüne sahip olan kişilerin, kişilikleri ve dünyaya bakış açıları farklılık göstermektedir. Çünkü sahip olunan dünyagörüşü her birine ayrı gözlükler vermektedir. Bu anlamda Şeriati, bugün hemen hemen her toplumun ve milletin bir dünyagörüşüne sahip olduğunu söyler. Herkes sahip olduğu dünyagörüşü perspektifinde muazzam ve ciltler dolusu eserler kaleme almıştır. Fakat bütün bu ciltler dolusu eserler, insan denen bu meçhul

[130] Şeriati, Öze Dönüş, s.50

varlığı tanıma ve anlamada yetersiz ve geri kalmıştır. Bu açıdan Şeriati'ye göre bütün ideolojilerin en büyük hatası insan denen varlığı tam anlamıyla tanımamasıdır. Bugünkü bilim ve medeniyet Mars'ta yaşamın olabilme olasılığı üzerine düşünürken, insanı tanımada sınıfta kalmıştır. Bu sebeple Şeriati, insanın tanım ve tasavvurunu her şeyden daha acil ve önemli görmektedir. Ona göre insanı tanımadan inşa edilen her ideoloji ve öğreti boşunadır. Bu sebeple Şeriati'ye göre insanın tanım ve tasavvurunu ele almamız gerekiyor.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'DE İNSAN VE ÖZGÜRLÜK

İnsana ilişkin kuşatıcı ve mantıksal bir tanım üzerinde ittifak etmek mümkün değildir. Çünkü her felsefi ekol, ideoloji ve din insanlara farklı bir pencereden yaklaşmıştır. Birinin onayladığı tanımı başka birisi reddetmekte, başka birinin reddeği tanımı başka bir ekol onaylamakta veya eksik görmektedir. Bu durum aynı zamanda insan denen meçhul varlığın ne kadar grift ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Dolayısıyla insan denen meçhulu bilmek ve anlamak her türlü bilmekten ve anlamaktan önceliklidir. Bu açıdan günümüz dünyasında insan için verilen bilimsel, ideolojik ve toplumsal çabanın boşa gitmesinin asıl nedeni, insanın unutulmuşluğu ve bilinmeyişidir.[131] Çünkü insan yeryüzünde var olduğu ilk günden beri anlaşılmayı bekleyen ve bilinmeye ihtiyaç duyan yegane varlıktır. Onun anlaşılması, bütün evreni bilmenin anahtarıdır. Bu sebeple ilk olarak insanın tanımından ve tasavvurundan başlamamız gerekir.

2.1. ALİ ŞERİATİ DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN TANIMI VE TASAVVURU

İnsan çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı insan için çeşitli tanımlar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Örneğin Eflatun şöyle diyor: "İnsan siyasal hayvandır." Aristo şöyle diyor: "İnsan düşünen/konuşan hayvandır." Meşhur din bilimci Müller ise şöyle diyor: "İnsan şekil yapan bir hayvandır." Yani gördüğü şeyin aynısını meydana getirmesidir. Şeriati, insana dair yapılan bu tanımların hiçbirinin mükemmel olmadığını söylemektedir. O, insanın yapılan bu tanımlardan çok daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden Şeriati'ye göre insanın tanımı şöyledir: "İnsan; muataassıp, isyan eden, siyasal, ütopist, yaratan, çeşitlilik arayan, meşguliyet arayan ve bekleyen bir hayvandır."[132] Şeriati burada insan için daha kuşatıcı bir tanım yapmıştır.

Aynı zamanda Şeriati, insanı iki kutuplu bir varlık olarak ele almaktadır. Bu noktada Şeriati, insanı birbirine taban tabana zıt, dualist ve sürekli çatışma halinde

[131] Ali Şeriati, **İnsan**, çev. Prof.Dr. Şamil Öçal) Fecr Yayınları Ankara 2020 S.43
[132] Ali Şeriati, **Kendisi Olmayan İnsan (İnsanın Dört Zindanı)**, Fecr Yayınları Ankara 2020, s.17-18.

olan bir varlık olarak görür. Ona göre insan doğası gereği zaten savaş içerisindedir. Çünkü insanın doğası; balçık ve Allah'ın ruhu olarak iki zıt kutuptan oluşur. Zira insanın önemi ve büyüklüğüde buradan kaynaklanmaktadır.[133] Bu durum diğer canlılardan farklı olarak sadece insan için geçerlidir. İnsanı bilmek bu iki zıt kutbun ne olduğunu bilmeye ve anlamaya bağlıdır.

İnsan dilinde aşağılığı, hiçliği, zelilliği ve kötülüğü anlatmak için kullanılan sembol "balçık" olarak bilinir. Dolayısıyla mevcut varlıklar arasında balçıktan daha pis ve adi bir şey yoktur. Yine insanlığın dilinde en yüce ve en kutsal varlık bütün alemi yaratan Allah'tır. Yani yeryüzünden en pis maddeden yaratılan insana Allah daha sonra kendi ruhundan ve nurundan üflüyor.[134] Bundan dolayı balçıktan meydana gelen insan bir anda tanrısallaşıyor. Yani tanrısal bir boyut kazanıyor. Böylece hiçlikten ve yok olmaktan kurtularak tanrının katına yükseliyor. Bir nevi tanrının akrabası, dostu ve kardeşi oluyor. Doğal olarak insan balçıktan ve Allah'ın ruhundan meydana gelen dualist bir varoluşa sahiptir. Burada kastedilen asıl nokta tüm diğer varlıkların tek boyutlu olmasının aksine insanın iki boyutlu bir yapıda olmasıdır. İnsan bir boyutuyla balçığa, dibe ve hiçliğe meyillidir. Mayasında ve tabiatında statikleşmeye, bir yerde çöküp kalmaya, hareketsizliğe, yerinde saymaya ve sürekli geriye sarmaya karşı bir temayül içindedir. Öyle ki coşan durmadan akış halinde olan bir nehrin aksine nehrin geride bıraktığı çerçöp, veya nehrin dibine çökmüş, çöküntü içinde olan mil ve çamur gibidir.[135] Biriken bu çamur hiçbir işe yaramadığı gibi etrafa pis koku salar. Böylece tabiatın ve diğer canlıların dengesini bozar. Dolayısıyla isyan, hareketlilik, coşku ve dalgalanması asla yoktur. Statik ve doğmatiktir. Çünkü yapısı gereği; geride kalmaya, susmaya, boyun eğmeye, zavallılığa, çaresizliğe ve rahatlığı istemeye temayülü vardır. Bu yüzden var olması veya yok olması arasında hiçbir fark yoktur. Sadece tüketen ve tükettiren bir yapıya sahiptir. Diğer boyut olan Allah'ın ruhu ise mutlak ve sonsuz temizliğe, görkem, güzellik, güç, bilinç, bilme, görme, rahmet, sevgi, irade, özgürlük, egemenlik, bağımsızlık, ölümsüzlük, yücelik, kutsallık, aşk, aşkınlık, yaratmaya ve yaratıcı olmaya temayüllüdür. Diğer boyutun aksine coşmaya, isyan etmeye, haykırmaya,

---

[133] Burçak Aktaş, **Ali Şeriati'de İnsan ve Toplum Felsefesinin İmkanı**, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıd Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 32.
[134] Şeriati, İnsan, s.17-18.
[135] Şeriati, İnsan, s.17-18.

zirvelere tırmanmaya, kendini, çevreyi ve içinde yaşadığı toplumu yeniden yaratmaya meyillidir. Yani kendi kaderinin tanrısıdır. Dolayısıyla Allah'a, Allah'ın ruhuna, dünyasına, ülkesine, hayatına doğru akış halindedir. Gittikçe coşan ve kabaran korkusuz bir çağlayan gibidir. Durmak duraksamak nedir bilmez.[136] İşte bu dualist yapı aynı zamanda insanın içindeki iki kutuplu savaşın sebebidir. Öteki dinlerin, ideoloji ve ekollerin aksine İslamdaki bu dualizm tabiatta değil insanın içinde yaşanan iki tanrılı tapınma savaşıdır. Bu bağlamda insanın ruhunun derinliklerinde şeytan ve Allah sürekli bir savaş halindedir. Yalnız burada şeytan bizzat Allah'a karşı değil insanın tanrısal boyutuyla savaş halindedir.[137] Bu savaşta balçığın mı yoksa Allah'ın ruhunun mu galip gelme durumunu belirleyen insanın iradesidir. Bu nedenle Şeriati'ye göre irademizi hangi amaç ve emeller için kullanacağımız çok önemlidir.

Bu dualist yapı insana bir yandan yarar sağlarken diğer yandan da zarar verebilmektedir. Burada yarar ve zararı talep etme durumu Allah'ın insana verdiği tercih kabiliyetini hangi yöne doğru kullandığıyla ilgilidir. Bu açıdan insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik tercih yapabilme kabiliyetine sahip olmasıdır. Yani irade sahibi olmasıdır. Bu anlamda Allah tüm varlıklara sesleniyor: "Benim yere, göğe, dağlara, sizin hepinize sunmak istediğim bir emanetim var" diyor. Hepsi de bu emaneti almaktan çekiniyor, ancak insan kabul ediyor (33/Ahzab Suresi, 72). Şeriati, bu ayette insanın başka bir faziletinin olduğunu söylüyor. Allah'ın tüm varlıklara teklif ettiği ve sadece insanın kabullendiği bu emanetin "insan iradesi" olduğunu söylüyor. Yani insanın seçim yapabilme özgürlüğüdür.[138] Bu sebeple insanın diğer tüm varlıklara karşı yegane üstünlüğü sahip olduğu iradedir. Yani bitkiler, hayvanlar kendi güdülerinin aksine hareket edemezken sadece insan kendi güdü ve fıtratının aksine hareket edip başkaldırabiliyor. Kendi tabiatında zorunlu olarak bulunan maddi ve manevi ihtiyaçlarına dahi kafa tutabilen tek varlıktır. Hem aklın emrettiği doğrultuda hem de aklın muhalefet ettiği doğrultuda hareket edebilmektedir. İyi veya kötüyü seçmekte özgürdür. Hem balçık olabilir hem de Allah'a benzeyebilir. Kısacası irade insanın en büyük özelliğidir. İşte Allah ile insan

[136] Şeriati, İnsan, ss.17-18.
[137] Şeriati, İnsan, s.22.
[138] Şeriati, İnsan, s.20.

arasındaki dost ve akrabalık bağı buradan kaynaklanmaktadır.[139] İnsan kendisini, kaderini, geleceğini "kendi eylemi" ile yaratır. Kendi eyleminde kasıt seçmektir. Peki seçme ne demektir? Tanrısal veya maddi hiçbir belirlenim ve dış faktörün etkisinde kalmadan olumlu veya olumsuz anlamda hareket etmektir. Yani "özgür irade"dir. Bu bağlamda insan balçık ve Allah arasında bulunduğu için Allah kutbunu veya balçık kutbundan herhangi birini seçebilmektedir. Doğal olarak bu seçme durumu beraberinde sorumluluğu getirmektedir. Bu nedenle İslam'a göre yazgısından, yaptığı tercih ve eylemlerden sorumlu tek varlık insandır. Sadece kendi yazgısına değil aynı zamanda evrene ve Allah'ın emanetine sahip çıkmakla da mükelleftir.[140] Bu açıdan insandaki iradeyi bir meşaleye benzetebiliriz. İnsandan bu meşaleyi çekip alırsak onu zifiri karanlığa mahkum ederiz. Onu fırtınalı bir çölde yalnız ve kimsesiz bırakmış oluruz. Yetim ve öksüz… Dolayısıyla iradenin olmadığı bir yerde insani sorumluluktan dem vurmak anlamsız ve yersiz bir söylem olur. Çünkü insandan sorumluluğu kaldırdığımızda sahip olduğu tüm insani değerleri çekip almış oluruz.[141] Bu durum ise insanı doğadaki cansız ve iradesiz bir varlıkla eş değer tutmaktır.

Şeriati'ye göre İslam, insanı tevhid esasına göre ele alır. Tevhidi dünyagörüşü perspektifinde anlamlandırıp yorumlar.[142] Yani insanı, evrende anlamlı bir ahenk oluşturan tevhidin içine dahil etmektedir. Dolayısıyla insan türünün asli cevheri olan Adem'i, yani aşk (Havva), akıl (şeytan) ve isyanı (yasak meyve) bir bütün olarak ele alır. Topraktan yaratılan Adem'in içine tanrı ruhunu üfler. Yani maddilik ile kutsallık arasında bir varlık olarak tanıtır. İblis, Havva ve isyan hikayesiyle, akıl ve aşkı onun varlıksal özüne dahil eder. Bu isyan hikayesi insanın tanrısal belirlenim başta olmak üzere bütün belirlenimler karşısında hür bir varlık olduğunun göstergesidir. Cennetten yeryüzüne inmekle ona ızdırap, sıkıntı, çelişki, irade, aşk, bilinç, ve sorumluluk yükledi. Bu yüzden nihai ve sonsuz hayatı kendi elleriyle belirlemesi için onu bu dünyanın halifesi yaptı.[143]

Şeriati'nin insana dair değindiği bir başka konu ise beşer ve insan kavramlarının farklı olduğudur. Şeriati, beşer kelimesini "konuşan hayvan" olan insan anlamından ele alırken, "insan" kelimesini ise nispeten, kendilik bilincine sahip

[139] Şeriati, İnsan, s.20.
[140] Şeriati, İnsan, s.21.
[141] Şeriati, İnsan, s.30.
[142] Şeriati, İnsan, s.100.
[143] Şeriati, İnsan, s.100.

ve özgürlüğü arzulayan, olgunlaşmış bir türün mahiyeti anlamında ele almaktadır.[144] Bu sebeple beşerden kasıt biyolojinin bahsettiği, sıradan herhangi bir vasfı ve özelliği olmayan bir canlıdır. Diğeri ise hakkında şiirler, destanlar yazılan dinin sürekli kendisinden bahsettiği canlıdır. Şuan yeryüzünde 8 milyara yakın insan vardır. Bu 8 milyarın bütün bireyleri müştereken beşerdirler. Fakat bu bireylerin hepsi insan değildir. Çünkü herkes bir ölçüde bir dereceye kadar insan olmayı başarmıştır. Demek ki insan olmak, sürekli bir oluş halidir. Bu oluş haline en güzel örnek hicrettir. Hicret bir nevi beşerden insan olmaya doğru zihinsel, ruhsal ve bedensel bir akış halidir.[145] Bu doğrultuda hicret, bir nevi beşerden kurtuluş arayışıdır. Bundan dolayı beşerin insanlaşma sürecine girmeden sadece beşer olarak kalması onu değerlerden yoksun bir tabiat varlığı haline getirir. Değerlerden yoksun bir varlık kendi varoluşunu asla gerçekleştiremez. Diyebiliriz ki insanlık tarihi boyunca yeryüzünde yaşanan ve yaşamakta olan bütün savaşlar, katliamlar ve kıtlıklar insanlığın beşer olmaktan kurtulamadığının göstergesidir.

Sonuç olarak insan, "Tanrı-Şeytan" ya da "ruh-balçık" bileşiminden meydana gelen diyalektik bir yapıya sahiptir. İnsan bu diyalektik olgu sayesinde sürekli bir olma halindedir. Çelişme, savaş ve olma hali onun dünyasının bir parçasıdır. Bu yüzden insan denen meçhul varlık balçık ve Allah arasında sürekli gelip gitmektedir.[146] Bu aynı zamanda sürekli bir seçim halinde olmak demektir. İnsanın tanrı ve şeytan arasında sürekli mekik dokumasıdır. Bu anlamda insan, sürekli tanrısal öze ulaşma çabası içerisinde olmalıdır. Şeriati'ye göre buna ulaşmanın tek yolu İslamdır. Dolayısıyla insanın beşeri vasıftan kurtulup insan olma merhalesine geçişi ancak hakiki İslamla mümkündür.

Şeriati'ye göre bireyi beşer'den insanlaşmaya yani özgürleşmeye doğru evrilmesini engelleyen bazı durumlar vardır. Şeriati, bu durumları insanın içine düştüğü, yuvarlandığı, özgürlüğünün elinden alındığı zindan metaforu ile açıklar. Buna göre insanın içine düştüğü tipik dört zindanı vardır.

[144] Şeriati, İnsan, s.313.
[145] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.119.
[146] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.138-140.

2.2. İNSANIN DÖRT ZİNDANI

İnsan, her zaman özgürlük arayışında olan ve özgürlük aşığı bir varlıktır. Onun tabii varlığı ve varoluşu özgürlüğe bağlıdır. Özgürlük olmadan ahlaki ve insani değerlerden bahsetmek anlamsızdır. İnsanın özgürlüğe ulaşması için sürekli evrimsel bir tekamül içerisinde olmalıdır. Bu evrimsel tekamül insanın varoluşunda mevcuttur. Dolayısıyla insan, kendini sürekli gerçekleştirmeye meyilli bir varlıktır. Fakat bazen kendini gerçekleştirmesine ve özgür bir birey olmasını engelleyen faktörlerle karşılaşmaktadır. Bu faktörleri Şeriati, insanın dört zindanı olarak ele almaktadır.

Şeriati'ye göre özgürlük insan için bir tutku ve yaşama sevincidir. İşte bu tutkuyu yok edip insanı hayata ve kendisine mahkum eden bu dört zindandır. İnsan, bir zindandan diğerine geçerken özgürlük çığlıkları adeta arşa yükselmektedir. Fakat her şeye rağmen insan bu dört zindanın tutsağıdır. İnsan, bu dört belirlenim ve cebirden kurtulduğu oranda insan olabilmektedir. Fakat yaratıcı, bilinçli ve irade sahibi olan insanın bu dört belirlenimin baskısı altında ruhu ve bedeni ezilmektedir. Bu dört cebir insanın kendi alın yazısını inşa etmesine engeldir. Peki insan denen bu varlığın; bilinçli, özgür ve sorumlu bir varlık olmasını engelleyen bu dört zindan hangileridir? İnsan, bu dört zindandan nasıl kurtulur? Şeriati'ye göre bu dört zindan: *Naturalizm*, *sosyolojizm*, *historizm* ve *benlik* zindanlarıdır. Şimdi sırasıyla bu zindanları ele alacağız.

2.2.1. Tabiat (Naturalizm) Zindanı

İnsan, doğal ve maddi bir varlıktır. Maddi bir varlık olduğundan dolayı tabiat veya yaşadığı coğrafyayla iç içedir. Bu iç içe olma hali coğrafyanın bize kendi özelliklerini aktarmasına neden olmaktadır. Eğer ben çölde, deniz kıyısında veya kutuplara yakın bir yerde doğsam, büyüsem ve yaşasam; toprağın, gıdanın, suyun ve havanın benim düşünce tarzım, ruhsal dünyam, güdülerim, ilgilerim veya temayüllerim üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Adeta yaşadığım coğrafyanın şeklini alıyorum. Doğal olarak ben kendi karar ve isteklerim doğrultusunda meydana gelmiyorum. Beni doğuran, arzu ve isteklerimi şekillendiren var eden tabiatın

kendisidir. İnsanlar arasındaki farklılıklar da buradan kaynaklanmaktadır. Tıpkı doğuda yetişen bir meyvenin tadı ve diğer özelliklerinin batıda yetişen diğer meyvenin tat ve özelliklerinden farklı olması gibi.[147] Kısacası, coğrafya kaderdir.

Bu anlamda naturalizm, tabiatın asıl cevher olduğunu kabul etmektedir. Yani tabiat, her şeyin belirleyicisi ve yaratıcısıdır. Dıştan hiçbir güç ve bilinç tabiata etkide bulunamaz. Bu yüzden naturalizme göre tabiat asıl cevher olup tabiat dışında olan her şey arazdır. Bu bağlamda Şeriati, *Medeniyet Tarihi I* adlı eserinde naturalizmin özelliklerine dair şu çıkarımlarda bulunur:

- Tabiatın ötesinde hiçbir gerçek yoktur.
- Her şeyi var eden şekillendiren tabiatın kendisidir.
- Tabiat akla dayalı düzen ve ahenk içerisindedir.
- Tabiatın hareket yönü mükemmeliğe doğrudur.
- Hakikat ve gerçekliğin ölçütü sadece ve sadece tabiattır. İnsanın elde ettiği veriler ve çıkarımlar doğru değildir. [148]

Yukarıdaki özelliklerden de anlaşıldığı üzere naturalizm, insanın özgürlüğünü tabiatın kendisine bahşetmiş olduğu ölçüler nispetinde görmektedir. Bu durum Tanrının halifesi olan insanı ölüme mahkum etmek demektir. Çünkü bu zindan, insanın kendi iradesini özgürce kullanmasına engeldir. Bu da insanın kendisine karşı yabancılaşmasına sebep olmaktadır.

Fakat bunları söylerken Şeriati, insanın tabiattan tamamen bağımsız ve hür olduğunu da öne sürmüyor. "Örneğin ben bir kuş gibi gökyüzünün derinliklerinde süzülüp uçmak istiyorum. Fakat yer çekimi beni yeryüzüne mahkum ediyor. Uçmama izin vermiyor. Bu açıdan yer çekimi tabiatın bana yüklediği ve beni sınırlandırdığı bir etkendir."[149]

> *"Peki, insan denen bu meçhul varlık bu zindandan nasıl kurtulur? Tabiatın bizim üzerimizde belirleyiciliği hava, su ve toprak ileydi. Çöller, denizler; sıcak ve soğuk iklimler insanı sürekli baskı altında tutuyordu. Bu baskıdan kurtulmanın tek yolu ise bilimsel gelişmeler, sanayi ve modern medeniyettir. İnsan gelişen modern medeniyet sayesinde tabiat fenomenlerininin baskısından günbegün daha fazla kurtulmaktadır.[150] Bugün çölde yaşayan insan, kendini zorlayan ve belirleyen çölün olumsuz şartlarına karşı hayatını idame ettirmek için başka şartlar ve*

[147] Şeriati, İnsan, s.163.
[148] Ali Şeriati, **Medeniyet Tarihi I**, çev: prof. Dr. Ejder okumuş, Fecr Yayınları, Ankara, 2016 s. 30.
[149] Şeriati, İnsan, s.163.
[150] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.139.

imkanlar yaratabilir. Modern ölçütlere uygun şehirler inşa edebilir. Aynı zamanda bugünkü sera sistemi iklime dayalı tarımsal üretimin esiri olmadığımızın kanıtıdır. Bu da göstermektedir ki insan, tabiat zindanında kurtulabilir. Yani tabiatın bizim için art arda inşa ettiği duvarların bir bir aşılabileceğini göstermektedir. Bilimsel ve teknik gelişmeler ilerledikçe, medeniyet geliştikçe, bu zorlayıcı cebir ve güç faktörünün elinden gün geçtikçe daha çok kurtuluyoruz. Bundan dolayı tabiatı bilip tanıma ve onu aşma durumu ancak modern medeniyetin çocuğu olan teknolojiyle mümkündür. Teknolojinin sadece bir görevi ve vazifesi vardır: İnsanı, tabiatın baskısından ve belirleyiciliğinden kurtarıp özgürleştirmektir."[151]

Fakat Şeriati, bu noktada teknoloji ve tekniğin insanı bozduğunu da söylemektedir. Çünkü ona göre teknoloji, insanın kendi özüne karşı yabancılaşmasına sebep olmuştur. Onları harcayıp sınıflara ayırmıştır. Bu yüzden Şeriati, teknolojinin bizi tabiat zindanından kurtardığını fakat kendisinin daha sonra başka bir zindana dönüşmemesi gerektiğini söylemektedir. "Bunlar doğrudur. Fakat buna rağmen yine de teknik, insanın kurtarıcısıdır. Şu halde teknik: insanı, tabiata kurban eden, onu coğrafi ve naturalizm yasalarının belirleyiciliği altında ezen pek çok etkenden bilimin ışığıyla kurtarabilecek bir kurtarıcıdır."[152]

Sonuç olarak insan, bilim ve teknik sayesinde tabiat zindanında kurtuldukça başka bir zindan olan tarih zindanına adım atmaktadır. Yani bir zindanın bitimi başka bir zindanın başlangıcıdır. Bu da insanın sürekli bir özgürlük tutkusu ve arayışı içinde olduğunun göstergesidir. Bu yüzden insan için özgürlük sabit ve belli bir noktada olan bir şey değildir. Özgürlük, insanın sürekli arayışında olduğu tanrısal ve aşkın bir güçtür. Dolayısıyla bu gün modern medeniyetin ortaya çıkış sebebi insanlığın özgürlüğe olan aşkıdır. Fakat bütün bunlara rağmen dikkat etmemiz gereken noktalardan biri de doğayı tamamen reddetmek değildir veya naturalizmin dayandığı Tao gibi insanı zorla tabiata tabi kılıp insanın yaratma ve özgürlük düşüncesini yadsımak hiç değildir. Bu anlamda Şeriati, tevhidi dünya görüşüyle tabiata yaklaşmamız gerektiğini söylemektedir. Çünkü bu görüşe göre insan, doğa ve tanrı birbiriyle uyumlu ve iç içedir. Fakat insanın doğaya karşı başkaldırışı onun özgür ve yaratma sıfatlarını engelleme ölçüsündedir.

[151] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.139
[152] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.139-141.

2.2.2. Tarih Zindanı (Historizm)

Şeriati'ye göre tarih insanlık ailesinin ömrünün toplamıdır. İnsanların niteliğini oluşturan, onları değiştiren ve dönüştüren bir mecradır. Tarih sadece geçmişte olup biten olaylar yığını değildir. Tarih, insanı ve onun mahiyetini, derdini, ızdırabını, sevincini, problemlerini, mücadelesini ve hayat hikayesini anlamanın yoludur. Şeriati, bireyin kimliksel ömrünü tarihin onda meydana getirdiği değerler toplamı olarak görür. Dolayısıyla insan, doğum anından itibaren tarihin derinliklerine kök salmış ömrününün son demlerine kadar da tarihten beslenecektir.[153] Bu yüzden tarih insan için bitmeyen bir kaynaktır. Bu açıdan Şeriati'ye göre *historizm* şu anlama gelir:

> *"Ben ve biz bütün insanlık tarih tarafından meydana getirilmişiz. Hepimiz tarihin gerektirdiği gibiyiz. Benim şu sahip olduğum özellikler tarihin bende yarattığı özelliklerdir. İslam, Şiilik, Sünnilik ve kültür iç içe geçmiş, bunlar birbirini karşılıklı besleyen harmanlayan bir yapıdadır. Ben kökü bu tarihe dayanan bir birey olarak bu tarihi kaynaktan besleniyorum. Yaşamımı ve hayatımı buna göre belirliyorum. Seçimlerim ve alın yazım buna göre şekilleniyor. Bugün Reform, Rönesans, Ortaçağ, Fransız İhtilali ve Aydınlanma Döneminin şekillendirdiği bugünkü Batı tarihinin sonunda yer almış olsaydım, başka bir renk, başka bir ırk, dil, düşünce ve dini yapıya sahip olmuş olurdum. Dolayısıyla benim kendi mahiyetimi inşa etme durumum benim elimden çıkıp tarihin eline geçmiştir.[154] Bize dilimizi ve dinimizi tarih verdi. Tarihin oluşturduğu şartlar çerçevesinde doğuyor, büyüyor, yaşıyor ve ölüyoruz. Bu da tarihin insana dayattığı bir zindandır."[155]*

Yani kısaca historizm tarihi determinizm demektir.

Peki bu tarihi zindandan kastedilen şey nedir? Tarih örümcek ağı gibi insanı sarmalayan bir yapıya sahiptir. Tarihin determinist yapısını kabul ettiğiniz zaman dolaysızca tarihin cebrini de kabul etmiş oluruz. Oysa insan denen varlık özgür, bilinçli, sorumlu ve irade sahibidir. Bunun için tarih zindanına mahkum olduğumuz andan itibaren insanın varlığı veya yokluğu eşitlenir. Yani insanın hiçbir önemi kalmaz. Nihayetinde insan konuşan ama düşünemeyen ve karar veremeyen bir varlığa dönüşür. Burada dikkat etmemiz gereken bir başka önemli husus da Şeriati'nin tarihi determinizme inanmasıdır.

---

[153] Sibel Irmak, **Ali Şeriatide Yabancılaşma ve Özgürlük**, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi) Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2019, s. 88.
[154] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.133-134.
[155] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.133-135

Fakat onun tarihsel determinizmden kastı farklıdır. Tarih, zamanın bozulmaz ve sürekli ileriye dönük bir yönü olan devamlı akmakta olan bir nehir gibidir. Bu akış durmaksızın sürekli hareket halindedir. Tarih içindeki insan, nehir içinde yaşayan bir balık gibidir. Nehir akıp giderken farklı yerlere takılma iradesine sahiptir. Bu balık, bazen nehrin sağından yüzebilir bazen solunda bazen de ortasında yüzebilir. Veya bazen nehrin tersine hareket edebilir, bazen de bir çalıya takılıp nehrin bir köşesinde yuva yapabilir. Bu tamamen balığın tercihine bırakılmıştır. İnsan da böyledir. Bu anlamda tarih insanı hareketsiz kılan bir zindanken insan kendi seçim ve tercihleri sonucunda oluşturduğu tarih bilimi sayesinde bu zindana başkaldırabilir.[156] Dolayısıyla insanın bu zindandan kurtulmasının yolu tarihi tanıması ve bilmesine bağlıdır. Yani tarih felsefesiyle, tarihin dönüşümünü, yasalarını ve tekamülünü keşfetmekle mümkündür.

Bu açıdan Şeriati, tarihi bilmenin önemine sürekli dikkat çeker. Tarih bilmeyen milletlerin ve toplumların emperyalizmin ve sömürünün uşağı olacaklarını söylemektedir. Ona göre emperyalizm, zengin bir tarih ve kültürel geçmişe sahip olan toplumu bu tarihi geçmişten kopartarak onları maddi ve manevi olarak sömürmenin yolunu açmaktadır. Çünkü tarihini bilmeyen veya tarihin hangi noktasında olduklarını anlamayan nesiller kendine ve toplumlarına karşı yabancılaşmaktadırlar.[157] Hatta zamanla kendi geçmişlerinden tiksinmeye başlarlar. Bu anlamda tarihinden kopan toplumlar kendi geçmişlerinin çürümüş sahte bir sahne olduğuna inanmaktadırlar. Onun için bir türlü özgürleşme imkanı bulamamaktadırlar. Yani "tarih benim elimde değil. Bu yüzden bende kendi elimde olmayıp kendimden çok uzağım. Çünkü tutunacak bir dalımız ve geleceğimizi aydınlatacak tarihi bir meşaleye sahip olmadığımızı düşünmekteyiz. Şeriati, bu yabancılaşma ve tutsaklıktan kurtulmak için tarih bilimine ihtiyaç duyduğumuzu söylemektedir. Çünkü ona göre tarih felsefesi sayesinde tarih zindanından ve emperyalizmin tuzağına düşmekten kendimizi kurtarabiliriz.

[156] Aktaş, Ali Şeriati'de İnsan ve Toplum Felsefesinin İmkanı s.39.
[157] Sibel Irmak, Ali Şeriatide Yabancılaşma ve Özgürlük, s.88.

2.2.3. Toplum (Sosyolojizm) Zindanı

Toplum zindanı olan sosyolojizm, sosyolojinin asıl olduğunu söyler. Sosyolojizm toplumculuk demektir. Sosyolijizmin asıl tezi şudur: "Tabiatın ve tarihin insan yapısı, niteliği ve mahiyeti üzerinde etkili olduğu doğrudur. Fakat bu etki kayda değer bir etki değildir. Gerçekten beni doğuran, var eden şey; sosyal çevre ve sosyal düzendir."[158] Toplum adeta insanın ruhsal yapısıyla kardeş olmuş bir belirlenimdir. Her bir fert onunla doğar, büyür, yaşar ve ölür. Toplum tahtı altında yaşam süren her bir birey toplum gibi düşünür, giyinir, sever, aşık olur, ağlar, konuşur, inanır veya inkar eder. İyilik, kötülük, dil, din ve inanç topluma göre şekillenir. Bu anlamda Şeriati, insanın alın yazısının toplum tarafından belirlendiğine dair şu ifadeleri kullanır:

> *Eğer ben gayretli, cömert ve hamaset dolu büyük bir kahraman isem, feodalite düzeni içinde yetişip filizlendiğim içindir. Paragöz, parayı seven ve parayı yegane amaç edinmişsem, burjuvazi düzeni içerisinde büyüyüp olgunlaştığım içindir. Ata binip uçsuz bucaksız kırlarda dört nala koşuyorsam, aşiret düzeni içerisinde yaşadığımdandır. Başka türlü isem başka düzen içinde bir yaşam benimsemem nedeniyledir. Sosyal illişki yani toplumsal düzen, üretim ilişkileri, üretim araçları, mülkiyet düzeni bütünü ile sınıfsal ilişkiler ve toplumun tamamını meydana getiren topluma egemen şekil formalite; insani bireyin benini kendi karar verdikleri gibi oluşturan etkenlerin ta kendisidir.*[159]

Demek ki ben kötü bir bireysem, bende bu kötülüğü meydana getiren içinde bulunduğum çevredir. Ben iyi bir bireysem demekki benim iyilik yapıp iyiliğe teşvik eden toplumun bizzat kendisidir. Sosyolojizmde bireyin varlığının bir önemi yoktur. Birey rüzgar önünde savrulan yaprak gibidir. Toplum onu nereye savururse o oraya gider. Bu anlamda her birey toplum tarafından meydana getirilir. Öyleyse bireysel anlamda kimse insan değildir. Çünkü insan, ben kendim seçebilirim diyebilen bir varlıktır. İnsan seçim yaparken bunun sorumluluğunu da üstlenebilen bir varlıktır. Ancak bu açıdan insani ve ahlaksal bir aşamada olduğu söylenebilir.[160]

Geçmişteki aşiret, boy ve feodal topluma veya geri kalmış bir topluma baktığımızda bu toplum bireylerinin yakinen inandıkları toplumsal bir düzen vardır. Mevcut toplumsal düzene karşı hiçbir şüphe içinde olmadıklarını görürüz. Kaldı ki

[158] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 134.
[159] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.133-134.
[160] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.135.

şüphe içinde olsalar da buna karşı çıkabilecek bir güç ve cesarete de sahip değillerdir. Çünkü sahip olunan bütün değerler kutsal, dokunulmaz ve ilişilmez olarak kabul edilirdi. Fakat bilim ilerledikçe, dünya küreselleştikçe insanın bilinç düzeyi de artmaya başladı.[161] Artık bugünün insanı istediğini seçmekte, istediğine inanmakta ve istediğini yaşamaktadır. Geçmişteki insana nispeten çok daha ileride ve özgürdür.

Fakat bilimin ilerlemediği bir yerde toplum güçlenir. Toplum güçlendikçe bireyin toplum içindeki varlığı zayıflar. Dolayısıyla güçlü ve baskın toplumlar daima zayıf bireylere annelik yaparlar. Toplumun hakimiyet sahası arttıkça bireyin mahkumiyeti o derece artmaktadır. Öyle ki fertlerin çocuklarından tutun, ev, iş, sosyal ilişkiler, evlenme ve özgür uğraşlarına kadar hatta boş vakitlerini dahi nasıl değerlendirmeleri gerektiği toplum tarafından onlara dayatılır. Bu yüzden birey, toplum dışında hiçbir anlama sahip değildir. Bireyi, toplumdan ayrı ve soyut bir varlık olarak düşünmek mümkün değildir.[162]

Şeriati'ye göre toplum zindanı içerisinde daha ağır ve daha korkunç olan başka ikincil zindanlar da mevcuttur. Bu zindanlar gün geçtikçe gelişmektedir. Bunlar: sınıf, kültür, eğitim sistemi, uzmanlaşma; bireysel, ekonomik ve sosyal hayatta hazcılık, tüketim düşkünlüğü, sınıfsal çatışmalar, ırkçılık, medeniyet, modern kölelik, din, gelenekçilik, ve maddi bağlardır.[163] Bütün bunlar toplum zindanından beslenen ikincil zindanlardır.

Bu ikincil zindanlar arasındaki sınıf, sosyal sistemin büyük ve güçlü zindanı içerisinde şekillenen keskin ve en derin zindandır. Toplum ilerledikçe bu zindanın hücreleri daha belirgin, duvarları daha kalın ve ayırıcı bir yapıya bürünmektedir. Toplum zindanı içerisindeki bireylerin mahkumiyeti arttıkça kendilerine ve diğer fertlere karşı yabancılaşmaları da artmaktadır. Bu durum bireyler arasında savaşa ve düşmalığa sebep olmaktadır.

Aynı zamanda Şeriati, ikincil zindanlardan bir başkası olan medeniyetin, insanları soğuk çarkları arasında boğduğunu ve yalnızlığa terk ettiğini söylemektedir. Öyle görünüyor ki toplumsal yapı giriftleştikçe, uygarlık ilerledikçe ve medeniyet düzeyi geliştikçe insan, özgürlüğünden bir şeyler kaybetmeye başlamaktadır. Bu

[161] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 142-143.
[162] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.157-158.
[163] Şeriati, İnsan, s. 158-159.

yüzden insan yarattığı medeniyete kurban olarak kesilen tek varlıktır. Örneğin yaşamın daha basit ve sade olduğu ilkel dönemlerde insanlar daha güçlü ve özgür bir dünyaya sahiptiler. İnsanları çevrenin, sistemin ve medeniyetin zindanlarına mahkum eden bu topluma karşı, insanlık eski günleri acı ve özlemle anmaktadır.[164]

"Bütün bunların sebebi elbette ki insandır. Çünkü insan yaptığı eylemlerden sorumlu olan bir varlıktır. Bu sorumluluk, insanın kendi iradesini özgürce kullanmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla toplum kendi yazgısından, birey de kendi yazgısından sorumlu olmak zorundadır. *"Onların kazandıkları kendilerine ve sizin kazandıklarınız da sizedir."(2/Bakara Suresi,134).* Yani daha önceki medeniyetlerin yazgısı kazandıklarına bağlı olduğu gibi bizim yazgımız da kazanacaklarımıza bağlıdır."[165] Fakat toplumsal zindan ve bunun içindeki alt zindanlar insanın özgür bir varlık olması önündeki en büyük engeldir.

Peki bu toplumsal zindandan nasıl kurtulabiliriz? Şeriati insanın kendisine egemen olan bu zindandan sosyal bilimler sayesinde kurtulabileceğini söylemektedir. Dolayısıyla insan, mevcut toplumsal düzeni araştırmak, karşılaştırmak ve analiz ederek bu zindandan kurtulabilir. Demek ki insan sosyolojizm zindanından yine bilim sayesinde ayakta kalabilmektedir. "Nasıl ki tabiat zindanından teknoloji ve makine sayesinde kurtulduysa toplum zindanından da sosyal mücadele tekniğiyle ayakta kalabilir."[166] Peki sosyal mücedele tekniği nedir? Bu teknik ideoloji ve sosyolojidir. Bu ideoloji sayesinde insan kendisini var edecek ve varoluşunu tamamlayacak bir zihinsel güce sahip olur. Benimsenen bu ideoloji insanın kendisine karşı yabancılaşmasını durduracak ve onun kendinden haberdar olmasını sağlayacak potansiyele sahip olmalıdır. Sosyoloji sayesinde ise toplumsal ağları kavrayıp kendi toplumsal düzenlerinin yaratıcısı olabilirler. Şeriati'ye göre toplum zindanından kurtulmanın tek ve biricik yolu budur.

2.2.4. Ben/Kendilik Zindanı

İnsan; tabiat, tarih ve toplum zindanlarından bilim, felsefe ve teknoloji sayesinde kurtulabilir. Fakat insan bu zindanlardan kurtuldukça daha büyük, daha

[164] Şeriati, İnsan, s. 202-204.
[165] Şeriati, İnsan, s. 22.
[166] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, ss.143-144.

derin ve daha acı verici bir zindana adım atmış olur. Bu üç zindandan kurtulayım derken zindanların en keskiniyle tanışır. İnsan bu zindan karşısında en aciz varlıktır. Bu zindan insanın varoluşunu tamamlama konusunda insanileşme sürecinin önündeki en büyük engeldir. Bu zindan ben/benlik zindanıdır.

Ali Şeriati'nin benlik zindanından kastı: insanın arzu, duygu, tutku, şehvet gibi eğilimleri başta olmak üzere kişinin bedenen ve ruhen kendi içinde kendisi için kaybolmasıdır.[167] Yani sadece kendi doyumu için yaşamasıdır. İşin ilginç tarafı şudur ki: "Tarih boyunca insan, ilk üç zindandan kurtulup bu üç cebre her zamankinden daha çok hakim olmuşsa da kendi cebri karşısında bir o kadar mahkum olmuştur. Hatta günümüz dünyasında tarih felsefesi, sosyal bilimler ve teknik gelişmeler bu kadar ilerlemesine rağmen insanın kendisine hapsolması geçmişe kıyasla çok daha fazladır. Günümüz modern insanının, bu benlik zindanının tutsağı olması ilk üç zindandan kurtuluşunu da boş ve anlamsız hale getirmiştir. Bu açıdan günümüz insanı ne yapacağına dair her zamankinden daha fazla güç ve tekniğe sahipken ama ne yapması gerektiğini geçmiş zamanlara kıyasen daha az bilmektedir."[168]

"Bu anlamda günümüz modern insanı, maddenin en küçük yapı taşından tutun güneş sistemine kadar bir çok şeyi araştırıp keşfetmiştir. Fakat kendisini tanımak ve anlamak için bir adım dahi kat etmiş değildir. Yeryüzünde bilimsel anlamda büyük devrimler yapılmıştır. Fakat insan denen meçhul varlık hep karanlıkta kalmıştır. Çağdaş insan karanlık ve gizemli bir sandık gibidir. Bu karanlık ve gizem bizim kendimizi unutmamızdır."[169] Yani kendimize karşı yabancılaşmamızdır. Bu yabancılaşmadan kurtulmanın yolu evreni ve dünyayı tanıdığımız kadar kendimizi de tanımamıza bağlıdır. Bu bağlamda Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan* adlı kitabında kendisini tanımayan modern insanın hastalığına dair şunları söyler:

> *Jean Isole şöyle diyor: Bir yazar, baştan aşağı silah ile altına boğulmuş, fakat tedavisi mümkün olmayan içsel bir dertten dolayı acı çeken bir şehzadeden bahsediyordu; yani bu şehzade onun öyküsünün kahramanıydı. Isole, bugünkü Fransanın böyle bir şehzadeye benzediğini söyler. Fakat hayır, günümüz insanı, böyle altın içinde yüzen şehzade gibidir. Fakat her zamankinden daha aciz, garip, çaresiz ve tutsaktır.*[170]

[167]Aktaş, Ali Şeriati'de İnsan ve Toplum Felsefesinin İmkanı, ss.39-40.
[168] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, ss.144-145.
[169]Irmak, Ali Şeriatide Yabancılaşma ve Özgürlük, s.93.
[170] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.146.

Niçin meçhul denen bu varlık kendi zindanından bir türlü kurtulamıyor? Çünkü bu zindandan kurtuluş zannedildiği kadar kolay değildir. Şu sebeple kolay değildir.

"İlk üç zindanın duvarlarının tel örgüleri belliydi. Ben bu duvar ve tel örgüler arasında tutsaktım. Kurtuluş reçetem ise bu tel örgüleri ve duvarları aşmaktı. Bu üç zindanı bilim sayesinde aştım. Fakat dördüncü zindanın duvarları; bildiğimiz ilk üç zindanın duvarları gibi değildir. Bu öyle bir duvar, öyle bir zindandır ki ben nereye gitsem bunu kendimle birlikte götürüyorum. Bu yüzden bu zindanı tanımak ve bilmek zor ve çetrefillidir. Burada tutsağın kendisiyle zindan, alim, bilimin kendisi, hastalık ve hasta insan aynıdır."[171] Bu yüzden bu hastalığa çare bulmak çok zordur.

Peki bu benlik zindanından kurtululabilir miyiz? İnsan, maddi ideal ve uğraşlara erişemediği sürece değer ve kıymet verir. Fakat bunlara erişince de bir boşluğa, anlamsızlığa ve hiçliğe düşmekten kurtulamaz. Bunun için insan kendisi için öyle büyük bir ideal belirlemelidir ki bu ideal asla bir noktada son bulmasın. Bir yere bağlı ve bağımlı olmasın.[172] Bu idealin temeli özgürlük ve bağımsızlık üzerine kurulmuş olmalıdır. İşte bu yüksek ideali inşa edecek, insanı ben zindanından kurtaracak olan şey aşk, din ve ahlaki değerlerdir. Görüldüğü üzere bu zindandan kurtulmak artık bilimle mümkün değildir. Buradaki aşktan kasıt: irfani, arifçe, sufice ve sevgiliye muhabbet anlamında aşk değildir. Bunlar da başka zindanlardır. Bu aşktan kastımız: "İnsanın kendisine karşı kendi içsel dünyasına başkaldırarak yaptığı devrimdir. Bu iş öyle doğal yasalarla, bilimsel ve teknik gelişmelerle olacak bir iş değildir."[173] "İçerden, içten bana karşı bir haykırış dalgası kopmalıdır. Bu haykırış büyük bir ateşe dönüşmelidir. Bu ateş içimi kavurup tutuşturmalıdır. Daha sonra volkanik dağ gibi patlamalı ve fışkırmalıdır. İşte o zaman ben zindanından kurtulma ümidimiz olabilir."

Şeriati'ye göre, dördüncü zindandan kurtulmanın bir başka yolu "*isar*"dır. "*İsar,* bireyin başkasını kendine tercih etmesidir. İsar, başkaları için canından kendinden vazgeçmendir. Başkaları için yanıp tutuşmaktır. Kendini başkasında yok etmektir. Buradan da anlaşılıyor ki insan, canının ölümünü, menfaatinin ölümünü, şöhretinin ölümünü, mutluluğunun ölümünü, huzurunun ölümünü, yediğinin,

[171] Sibel Irmak, Ali Şeriatide Yabancılaşma ve Özgürlük, s.88.
[172] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.146.
[173] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, ss.147-148.

içtiğinin, malının ve mülkünün ölümünü başkası için feda etmektedir. Çok ağır, zor ve deruni olan bu zindanından insan ancak böyle bir aşkla kurtulabilir. Aşkta mantık aranmaz. Akıl ve mantığın ötesinden bir şeydir. Dolayısıyla isar bir nevi aşktır. Çünkü aşık olanlar ancak kendilerini başkaları için feda ederler. İşte tam da bu aşamada insan özgürleşir. Bu nedenle aşk en yüce insan olma merhalesidir."[174]

İsar'a örnek olarak büyük filozof Nietzsche'nin hayatında bir kesit verebiliriz. Bir gün Nietzsche, sokaktan geçerken devrilip çukura düşmüş bir at arabası görür. Arabacı atın sakat kalma ihtimalini hiç düşünmeden atın yerden kalkması için var güçüyle atı kamçılamaktaydı. Kamçı darbelerini yedikçe ayağa kalkmaya çalışan at ağır yükün etkisiyle tekrar yere yığılıyordu. Anlaşılan o ki ayağı kırılmıştı. Bu olayı gören Nietzsche, adamın yanına varıp yakasına yapışır. Ata daha fazla eziyet etmesine izin vermeyeceğini söyler. Bunun üzerine arabacı eğer bırakmazsan sana da vuracağım der. Daha sonra filozof Nietzsche'nin kafasına bir yumruk savurur. Bu darbe filozofun evine dönmesinden bir süre sonra ölümüne neden olur. Bu olaya iki pencereden bakılabilir. Biri, Nietzsche'nin bu olaydaki ruh, ahlaki güzelliğini ve hassasiyetini görür. Bir hayvanı kurtarmak için kendini feda etmesini takdirle karşılar. Diğeri ise, büyük bir filozofun bir beygir uğruna ölmesini ahmakça ve aptalca bulur. Fakat burada aptalca bir durum söz konusu değildir. Çünkü burada bir mantık veya mantıksız bir davranıştan ziyade mantık dışı bir eylem vardır. İşte ahlak, aşk ve din de böyledir. Bizi sevmesi için birini sever, ihtiyacımızı giderir veya onun sevgisi bize imkan sağlar diye birine sevgi beslersek bu sevgi olsa olsa bir ticaret sevgisi olur. Aşk ise hiçbir ödül ve beklentiye girmeden elde avuçta ne varsa vermektir. Bu büyük bir erdemdir. Başka biri yaşasın nefes alsın diye, kendine ölümü seçmektir.[175] Tıpkı Nietzsche gibi.

Şeriati, burada dikkat edilmesi gereken bir başka hususun da şu olduğunu söyler: "Nietzsche'yi bir araba atına harcadığı için insanlık zarar etmiştir. Fakat insanlık, insanın ne dereceye dek sorumluluk duyabileceğini ve başkalarının yazgısına karşı –hatta hayvanların yazgısına karşı, yanından geçen değersiz zalimce bir olaya karşı- ne derece duyarlı olabileceğini gösteren bir değer kazanmıştır. Bu durum günümüzde bir köşeye oturup bütün ömürlerini kitaplara haşiye yazmaya, dil tartışmalarına ve hayali konulara harcayan, fakat yoksulluk, açlık, sömürü, zillet ve

[174] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, ss.150-151.
[175] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, ss.149-150.

bahtsızlık yüzünden yanı başlarında ölen insanların varlıklarını hissetmeyen insanlardan ne kadar da farklı. Nietzsche'nin yarattığı bu değer, canının karşılığında dili bağlı bir atın hakkı da olsa hakkı savunmanın insani bir davranış olduğudur. Nietzsche, hakkı savunmak ve zulmü önlemek için kendi hayatını ve varlığını feda edecek bir makama ulaştığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla insan, sadece kendisi için değil evrendeki bütün varlıklara karşı sorumlu ve duyarlı olduğu ölçüde, ben zindanından kurtulup daha insani bir makama ulaşabilir.

Sonuç olarak Şeriati'ye göre insan, beşerden insan olma merhalesine doğru evrimleştikçe bu dört belirlenimden o derece kurtulabilir. Özgür, yaratıcı ve seçen bir varlık olarak insan; tabiat zindanından tabiatı tanıyarak bilimsel gelişmelerle kurtulur. Tarih zindanından tarih felsefesiyle, toplum zindanından ise sosyoloji bilimiyle kurtuluşunu garanti altına alabilmektedir. Fakat dördüncü zindandan ise din ve aşk sayesinde kurtulabilir. Yani Radhakrishna'nın dediği şeyle özgürleşiriz. Radhakrishnan şöyle der: "Biz insanları görev ve sorumluluğu eşliğinde tabiatla işbirliğine davet ediyoruz. Öyle bir işbirliği ki o işbirliğinde Tanrı, insan ve aşk el ele, omuz omuza vererek yeni bir insani yaratılış meydana getirirler. İnsanın sorumluluğu ve özgürlüğü tam da budur."[176]

Bu dört zindandan kurtulan insan özgürlüğün basamaklarını başarıyla çıkabilmiştir. Bu başarı ona yepyeni bir hayat sunmaktadır. Bu yeni hayatta kişi başkaları aracılığıyla değil kendi elleriyle kendini yaratmıştır. Kendine yol ve yön çizmiştir. Bütün bunları ona özgürlük getirmiştir. Peki Şeriati'ye göre özgürlük nedir?

2.3. ALİ ŞERİATİ'DE ÖZGÜRLÜK

Özgürlük kavramının sözlük anlamı hür olmaktır. Yani insanın hiçbir belirlenim etkisinde kalmadan, herhangi bir anne ve babaya ihtiyaç duymadan yeniden kendini doğurması ve yaratabilmesi demektir. Asıl olan doğum da budur. Bu yüzden özgürlük kavramını Şeriati, düşünce dünyasının temeline yerleştirir. Ona göre özgürlük şudur: "Özgürlük, insana hakim olan belirlenmişliğe karşı kafa tutma; evreni ve canlıları yaratıp hareket ettiren, idare eden ve düzen veren nedensellik

[176] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 151.

zincirine karşı çıkma imkanı sağlayan en büyük güçtür."[177] Bu anlamda Şeriati, özgürlüğün dinde derin bir anlama ve sonsuz bir boyuta sahip olduğunu söyler. Fakat tarihte ve materyalist felsefe ekollerinde anlamı daraltılmış; içeriksiz ve genel geçer olmaktan yoksun bırakılmıştır. Buna rağmen "özgürlük insanlığın varoluşunun temelidir."[178] Dolayısıyla bütün dinlerin, ideolojilerin ve felsefelerin nihai hedefi kurtuluşa ermektir. Bu kurtuluşu sağlayacak güç ise özgürlüktür.

Özgürlük, insanlık tarihinde her şartta vazgeçilmez bir tutku ve heyecan olarak yer edinmiştir. Fakat bu tutku her zaman anlaşılamamıştır. Özgürlük hakkında yazılan çizilen binlerce farklı tanım bunun en büyük kanıtıdır. Bu nedenle özgürlük alanı çok çetrefilli bir alandır. Fakat bu karışıklık insanoğlunun ondan vazgeçmesine asla engel olamamıştır. Bir nevi insanoğlunun yaşam serüveni özgürlük arayışının serüvenidir diyebiliriz. Örneğin Hz. Adem'in yaratılış serüvenine baktığımızda yasak meyvayı yiyerek tanrıya başkaldırmış ve yeryüzüne sürülmüştür. Doğal olarak belirlenimden kurtulmuş, önceki dertsiz, tasasız, acısız, hedefsiz ve mücadelesiz hayatı (cenneti) terk etmiştir. Sonuç olarak yazgısını Tanrının ve tarihin ellerinden kurtarmıştır. Kendi kaderini kendi elleriyle şekillendirmiştir. Bundan dolayı Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmuştur. Bu yaratılış felsefesinde dikkat etmemiz gereken husus şudur ki: İsyan, özgürlük, irade, seçim, sorumluluk ve halife kavramları iç içe geçmiş birbirini tamamlayan kavramlar olmasıdır.

Hz. Adem kıssasında da anlaşıldığı üzere insan, dünya hayatına özgürlükle başlamıştır. Fakat insan denen bu meçhul varlık, o zindandan bu zindana geçiş yapan acı dolu bir hayat serüvenine sahiptir. Her zindan değiştirişinde özgürlüğe olan sevdasını daha gür sesle haykırmaktadır.[179] Bu yüzden özgürlük meselesini kavramanın en güzel yolu insanı ve onun yaratılış felsefesini kavramaktır.

Yaratılış felsefesinde dikkat edilmesi gereken bir başka önemli husus da isyandır. İsyan, insanın en açık ve en kıymetli sıfatlarından biridir. Herkes sahip olduğu isyan ölçüsünde insandır. Fakat isyanın azalması veya ortadan kalkmasıyla insana yüklenen varoluşsal yücelik kaybolur. Bu noktada insan, kendine karşı yabancılaşmış bir köleye dönüşür. Peki isyan dediğimiz şey ne ile ortaya çıkar? İsyan, bilgi ve bilinçle ortaya çıkabilecek bir değerdir. "Fakat ne acı verici bir şeydir

[177] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.231.
[178] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, ss.228-229.
[179] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 140.

ki insanlığın büyük çoğunluğu bundan habersizdir."[180] Bundan dolayı bütün dinlerde ve ekollerde isyan kavramı mevcuttur. Haliyle insanın isyanı, onun yaratıcılığına, iradesine ve özgürlüğüne işarettir. Bu anlamda Şeriati, insanın özgürlüğünü isyanla başlatır. Bu isyanı tetikleyecek şey ise seçimdir.

Bu açıdan insan sürekli bir seçim içerisindedir. Hayatının her alanında tercihte bulunmak zorundadır. İnsan; iyilik ile kötülük, hak ve haksızlık, hayır, şer, çirkinlik ve güzellik arasında sürekli bir tercihte bulunmaktadır. Bu durum onun özgür bir iradeye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Burada önemli olan husus bilinçli ve akıllıca bir tercih yapabilmesidir. Tercih edebilen yani seçebilen insan özgür insandır. Özgür olmak ise beraberinde sorumluluğu getirir. Yani insan özgür bir varlık olduğu için sorumludur. Sorumluluk baskıyla ortaya çıkması gereken bir durum değildir.[181] Bilakis bilgi, bilinç ve iradeyle ortaya çıkması gereken insani bir tavırdır.

Şeriati'nin özgürlük bağlamında değindiği konulardan bir diğeri ise bireysel ve cinsel özgürlüktür. Şeriati, bireysel ve cinsel özgürlüğün emperyalizmin toplumları sömürmede kullandığı en etkili silahlardan biri olduğunu söylemektedir. Batı emperyalizmi, Doğu'nun maddi ve manevi değerlerini sömürmektedir. Fakat bu sömürüye karşılık Doğu'ya da bir hediye vermek zorundaydı. Batı, Doğu'ya büyük bir propagandayla ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla cinsel özgürlüğü hediye etti. "Haliyle Doğu toplumlarına hayatlarında hiç görmedikleri bir lutufta bulunulmuş oldu. Bu yüzden Doğu'nun neresine giderseniz gidin bu sloganın haykırışlarıyla karşılaşacaksınızdır."

"Peki neden ve niçin? Sosyal bilinç ve insani özgürlük peşinde olan genç nesli uyutmak ve uyuşturmak için. Diğer türlü genç nesli yok etmek için cinsel özgürlükten daha güzel bir yol var mıdır? Çünkü günümüz genç neslin en büyük iki sorunu: cinsel bunalım ve sosyal özgürlük kaygısıdır. Biz en iyisi cinsel özgürlüğü hibe edelim ki sosyal özgürlük bu sloganın içinde eriyip yok olsun."[182]

Bireysel özgürlüğe gelince: "İnsan hakiki özgürlüğün bireysel anlamda elde edileceğine inanır. Fakat bu, insanların içine düştüğü büyük bir yanılgıdır. Çünkü sömürü düzeni bireysel özgürlük adı altında zihni sosyal bilinç ve özgürlükten

[180] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 20
[181] Aktaş, Ali Şeriati'de İnsan ve Toplum Felsefesinin İmkanı, s.62.
[182] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.230.

uzaklaştırmak için bu slogana tutunmuştur. Dolayısıyla bu söylem zihinleri uyuşturan bir afyondur. Bu durum tıpkı kapalı ve büyük bir tapınakta kuşun kafesini açmasına benzer. Buradaki kuş, sahte bir özgürlük yanılgısı içinde olmaktan başka ne elde etmiştir ki. Bu yüzden bireysel özgürlük; insanda, yalancı ve sahte bir özgürlük hissiyatı yaratır. Yaşadığı bu sahte özgürlük duygusuyla tanrıya şükredip durur. Böylece hem kendini hem de tanrıyı kandırmış olur."[183]

Son olarak Ali Şeriati özgürlüğe verdiği değeri ve tutkuyu şu sözlerle ifade eder:

> *Ey özgürlük! Seni seviyorum. Sana muhtaçım. Sana aşığım. Sensiz hayat zordur. Sensiz ben de yokum. Varım, ama ben yokum. Yani o var olan ben değilim. Ben, sensiz boş, anlamsız, şaşkın, avare, ümitsiz, kalpsiz, ışıksız, tatsız, beklentisiz, beyhude, yani bir hiç olacağım. Ey özgürlük! Senin sevgi, dostluk ve şefkatinle beslenmişim.*
>
> *Ey özgürlük! Senin yüksek ve özgür endamın, benim mabedimin güzellik minaresidir. Ey özgürlük! Senin masum ve renkli güvercinlerin, benim sırdaş ve aşina dostlarımdır. Barış güvercinleridir onlar. O güvercinler, benim tüm ümit ve iyi haber mesajlarımın ve bütün müjdelerimin habercisidir. Ey özgürlük! Keşke seninle yaşasaydım, seninle can verseydim. Keşke sende görseydim, sende uyansaydım, yazsaydım. söyleseydim. Sende hissetseydim ve seninle olsaydım!*
>
> *Ey özgürlük! Ben zulümden bıkkınım, esaretten bıkkınım. Zincirden bıkmışım, zindandan bıkmışım, hükümetten bıkmışım. Zorunluluktan nefret ediyorum. Seni tutsak yapmak ve bağlamak isteyen her şeyden ve herkesten bıkkınım, nefret ediyorum. Hayatım, senin içindir. Gençliğim senin içindir. Varlığım senin içindir. Ey özgürlük! Kutlu özgürlük! Seni tahta oturtmak istiyorum. Ya sen beni yanına çağır, ya ben seni yanıma çağırayım.*
>
> *Ey özgürlük! Kırık kanatlı güzel kuşum! Keşke seni vahşet bekçilerinden, geçe, karanlık, ve soğuk meydana getirenlerden, duvarları, sınırları, kaleleri ve zindanları yapanlardan kurtarabilseydim. Keşke kafesini kırıp seni sabahın temiz, bulutsuz ve tozsuz havasında uçurabilseydim. Fakat… Benin de ellerimi kırmışlar, dilimi kesmişler. Ayaklarıma zincir vurmuşlar ve gözlerimi bağlamışlar…*
>
> *Ey özgürlük1 Sen yalnız değilsin. Seni hiçbir zaman yalnız bırakmıyorum. Sen beni az tanıyorsun. Benim bütün yaşamım senden olmuştur. Senin uğruna hiçbir zaman baskı, şiddet, gasp ve engellere teslim olmadım. Beni ipe bile götürseler, yine de asla kalbim senden ayrılmaycaktır. Sen benim kalbimsin, benim suyumda ve toprağımda yoğrulmuşsun. İşkenceler, ancak benim sana olan sevgimi artırmıştır. Zindanlar, bana senin sevginden ve aşkından başka bir şey getirmemiştir. Düşmanlıklar, vahşilikler, tehditler ve takipler, sadece sana olan vefamı daha da artırmaya yaramıştır.*[184]

[183] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.225

[184] Ali Şeriati, Kendini Devriimci Yetiştirmek, s.99-102.

Şeriati'nin özgürlüğe olan bakışını tam anlamıyla kavramak için bilgi, bilinç ve eşekleştirme kavramlarına yüklediği metaforik anlamı kavramak gerekir. Şimdi de Şeriati'nin bu kavramlara yüklediği anlam üzerinde duracağız.

2.4. ALİ ŞERİATİ'DE BİLGİ, BİLİNÇ VE EŞEKLEŞTİRME

İnsan, sürekli arayış içerisinde olan bir varlıktır. Bu arayışın iki sebebi vardır: Bunlardan biri merak duygusudur diğeri ise hayatı anlamlandırma arayışıdır. Bu iki sebep insanın, kendini ve kendi dışındaki alemi bilmeye ve keşfetmeye yönlendirmiştir. Bu yüzden insan kendini ve çevresini bilmek ve tanımak zorundadır. Fakat bu bilme hali ancak sistematik bir bilgiyle mümkündür. Peki bilgi denen şey nedir?

Bilgi, insan aklıyla varlık kazanan bir olgu olarak alemde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. İnsan; bilen bir varlık olarak suje, bilgiye konu olan ve bilmek istenen şey ise objedir. Dolayısıyla bilmek, bilgiyi elde etmek, bilgiye konu olan varlığı tanımak, anlamlandırmak ve açığa çıkararak ona yeni bir boyut kazandırmaktır. Ben ile alem arasında, suje ile obje arasında bir ilişki kurmaktır.[185]

Ali Şeriati'ye göre bilgi, insanın devamlı teyakkuz halinde olmasıdır. Buradaki teyakkuzdan kasıt bilinçtir. Bu anlamda Şeriati, bilgiyi bilinçten ayrı bir kavram olarak ele almıyor. Yani bilgiyi sadece herhangi bir konu hakkında elde edilen malumat olarak değerlendirmez. Ona göre bilgi, insanın bilinçli olarak hem kendinin hem de çevresinin farkında olma halidir. Bu yüzden insan bilinç sahibi olan tek varlıktır. Şu anlamda sadece insan, evrende bilinç ve özbenliğe erişebilir. Dolayısıyla kendini bilmenin ve bilincin anlamı şudur: "Kendi nitelik ve yaratılışını, evrenin yaratılışını, nitelik ve yapısını, kendisinin evrenle olan münasebetini algılama, anlama ve yeniden yaratabilme durumudur."[186] Yani insan kendi yazgısını ve evrenin yazgısını tanımlayabilme ve yaratabilme kudretine sahiptir.

Bundan dolayı insan, "bilme ve bilinçle" varlık kazanır. Yani insan bilinçli olduğu ölçüde kendini gerçekleştirebilir. Bunun en üstün tezahürü ise kendini bilme durumudur. Doğal olarak kendini bilme, Tanrıyı bilmekle eş değerdir diyebiliriz. Bu

[185] Hilmi Ziya Ülken, **Bilgi ve Değer**, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, s.24.
[186] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 125.

açıdan Şeriati şöyle der: "Yıllardır Allah'ı arıyordum, kendimi buluyordum. Şimdi ise kendimi arıyorum, Allah'ı buluyorum." [187]

İnsanın yaratılış felsefesine baktığımızda Adem cennette başkaldırmadığı sürece bir melekti, insan değildi. Ne zaman ki dertsiz cennette akıl, bilinç ve isyan meyvesini yedi, işte o zaman melek olmaktan çıkıp insan olmaya başladı. Bu yüzden peygamberlerin değeri ve büyüklüğü melek olmada değil, insan olmalarındadır.[188] Bu anlamda Kur'an, Hz. Peygamberin melek olmadığını, bizler gibi insan olduğunu devamlı vurgulamaktadır. Bütün bunlar insanın varoluşunda yasakları ve sınırları aşma isteğinin var olduğunu sürekli göstermektedir.

Şeriati'ye göre melek ve şeytan yapısal olarak insandan üstündür. Ama buna rağmen insan yaratılan bütün varlıkların en üstünüdür. Yani "asalet ve üstünlük soy, renk, yaşanılan coğrafya ve kavmiyetle değil; bilgi, bilinç ve bilgelikle olur."[189] İnsanın melek ve diğer canlılardan üstün olmasının tek sebebi ise bilinç sahibi olmasıdır. Yani Tanrının iradesine rağmen tercihte bulunabilmesidir. Tıpkı Tanrının bütün uyarılarına rağmen Adem'in yasak meyveden yemesi gibi…

Dolayısıyla Şeriati, bilgiden çok bilince önem vermektedir. Çünkü bilgi, bir konuda malumat toplayıp tespitte bulunmaktır. Oysa bilinç, toplumsal problemler karşısında duyarlılık kazanmaktır. Bir nevi acı çekmektir. Bu yüzden Şeriati'ye göre felsefe alanında dahiyane çalışmalar yapan İbni Sina değil, toplumun derdiyle dertlenen ve halkın sorunlarına çözümler üreten Ebu Zer daha değerli ve kıymetlidir.[190] "Çünkü bilgi, bilince ve eyleme dönüştüğü ölçüde değerlidir. Yani halkın derdine derman oluyorsa o bilgi gerçektir. Diğer türlü zihni uyuşturmaktan başka ne işe yarar ki!"

Bu bağlamda Şeriati, günümüz toplumlarının en büyük probleminin, bilinçsizlik ve fikri çöküş olduğunu söylemektedir. Bu sebeple toplum ve birey olarak kendimize bir rol biçmeliyiz. Eğer kendimize bir rol biçmezsek hayatın ve başkalarının bize biçtiği rolü oynamaya mecburuz. "İnsanların ve milletlerin alın yazısının tayin edildiği yerde bulunmayan kimselerin kaderi, başkaları tarafından

[187] Şeriati, İnsan, s.99.
[188] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 124.
[189] Şeriati, İnsan, s.19.
[190] Yavuzyılmaz, s.17.

yazılmaz mı?"[191] Bu açıdan Şeriati, *Kendisi Olmayan İnsan* adlı kitabında şu soruyu sorar:

> *Acaba bir ahmağın ümitli olması mı yoksa bir bilinçlinin umutsuzluğu mu makbuldür? Acaba şuursuzluğu doğuran bir talihin mi daha çok değeri vardır, yoksa şuurdan kaynaklanan bir talihin mi? Şunu ifade edeyim ki: Aslında talih, saadet veya mutluluk bilinçsizliğin ve ahmaklığın gayri meşru çocuğudur.* [192]

Buradan da anlaşıldığı gibi bilgi ve bilinç hali doğal olarak insanda umutsuzluğu ve ızdırabı meydana getirmektedir. Onun için talihli ve mutlu olmak için bilinçsiz olmanın dışında başka hiçbir şeye ihtiyacımız yoktur. Doğal olarak günümüz insanın içine düştüğü boşluk ve ümitsizliğin ana sebebi kendisine dair bilgisinden kaynaklanmaktadır. Tarihteki insanın iyimserlik ve mutluluğunun sebebi ise cehaletinin ve bilgisizliğinin sonucudur.[193]

Bu anlamda Şeriati, *eşekleştirme* kavramını sıklıkla kullanır. Bu kavram, Şeriati'nin düşüncesinde merkezi bir yere sahiptir. Şeriati, eşekleştirme kavramını, zihnin insani ve sosyal bilinçten saptırılıp uzaklaştırılması anlamında kullanmaktadır. Aynı zamanda eşekleştirme, bu iki bilincin batılla süslenmesini sağlayan bir araçtır.[194] Dolayısıyla perişanlıklarımızın ve sefil bir hayat yaşamamızın asıl sebebi, istibdat, sömürü, ve istismar değildir. Bunların hepsi birer sonuçtur. Asıl sebep ise "eski eşekleştirme ve yeni eşekleştirmedir. Tıpkı yeni ve eski biçimi olan sömürü gibi." [195]

Eski eşekleştirme aracı, dinin gerçekliğin ve halkın hizmetinde olduğu büyük peygamberler dönemi hariç din idi. Bu dönemlerden sonra eşekleştirici ve insan düşmanı güçler dinin kaderini kendi ellerine aldılar. Ruhban sınıf, manevi ve sufi sınıf adına dini, insanların sosyal ve insani bilinçten mahrum bırakan eşekleştirme vasıtası haline getirdiler. Örneğin İslam, Hz. Muhammed döneminde hem insani bilince hem de sosyal bilince sahipti. Fakat İslam, tarihte Peygamberden sonra eşekleştirme aracı haline getirilince toplum için en büyük bela ve musibete dönüştü.[196] Yani toplum için en büyük kıyamet kopmuş oldu. "Belki de Peygamberin kıyamet çok yakındır ifadesindeki kastı da budur. Gerçi bundan daha büyük kıyamet

[191] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, ss.61-62.
[192] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 281.
[193] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 282.
[194] Şeriaiti, Ne Yapmalı, s.186.
[195] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, ss. 84-85.
[196] Şeriaiti, Ne Yapmalı, s.186.

olabilir mi? Bu yüzden Peygamberden sonra bir darbede hem insani hem de sosyal bilinç felce uğratılmıştır. Bu açıdan geçmişle övünme, sapık şekliyle onun kaza ve kaderine iman, şefaat, sevap, şükür, günah endişesi, bireysel kurtuluş, cennete girme yolu ve züht bütün bunlar eski eşekleştirmenin ayrılmaz parçalarıydı. Diğer eşekleştirme araçları ise tasavvuf, ahlak, ırkçılık, geçmişi kutsama ve felsefedir."[197] Bu yüzden din, eski toplumlarda en büyük ve en güçlü eşekleştirme aracıydı. Eşekleştirici dindeki kastımız ile sapık dini, hakim dini, para dini, güç ile evlenen dini, resmi bir sınıf ve mütevellileri olan din kastedilmektedir.[198]

Yeni tip eşekleştirme ise uzmanlık, ilim, maddi güç, medeniyet, bireysel özgürlük, cinsel özgürlük, kadın özgürlüğü, taklit ve borç gibi benzerleridir.[199]

Sonuç olarak eşekleştirme metodları ikiye ayrılır: Bunlar doğrudan ve dolaylı eşekleştirmedir. Doğrudan eşekleştirme; zihni cehalete, sapkınlığa ve azgınlığa doğru yönlendirmektedir. Dolaylı eşekleştirme ise zihinleri büyük, acil ve hayati olan haklardan ayırıp onları süslemek suretiyle küçük önemsiz, aciliyeti olmayan gereksiz şeylerle meşgul etmektir.[200] Bundan dolayı Şeriati'ye göre, bizi insani ve sosyal bilinçten uzaklaştıran her güç bir eşekleştirme aracıdır.

2.5. TOPLUMLARI ÖZGÜRLEŞTİRMEDE AYDIN VE AYDINLARIN MİSYONU

Ali Şeriati, genç yaşta şehit edilmiş bir Müslüman düşünürdür. Müslüman bir coğrafyaya ait olmanın verdiği bütün ızdırap ve problemleri hayatı boyunca hissetmiştir. Bu problem ve sıkıntılara karşı toplumun bir düşünürü olarak çözüm arayışı içerisinde olmuş bir aydındır. Buradaki aydın kavramını, 18. yüzyılda aydınlanma felsefesini temel alarak ortaya çıkan ve bu felsefenin avukatlığını yapan kişi anlamında kullanmadığımızı belirtmek istiyoruz veya Frantz Fanon'un ifadesiyle sömürge aydını anlamında kullanmıyoruz.[201] Çünkü Şeriati, aydın kavramına aydınlanma felsefesinin, çağdaş ekollerin ve düşünürlerin yüklediği anlamdan çok

[197] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, ss. 85-86.
[198] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.85.
[199] Şeriaiti, Ne Yapmalı, ss.201-208.
[200] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.87.
[201] Frantz Fanon, **Yeryüzünün Lanetlileri,** çev. Şen Süer, İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s.51

daha farklı bir anlam atfetmektedir.[202] O, tam anlamıyla kendini halkına adamış onların bilinçlenmesi için var gücüyle mücadele eden bir aydın tasavvurundan bahsetmektedir.

Bundan dolayı Şeriati düşüncesinde aydın kavramı merkezi bir konuma sahiptir. Aydının tanımı, rolü ve toplumla arasındaki ilişki, üçüncü dünya aydınlarının problemleri, aydın ve entelektüel farkı, aydının din ve topluma dair tutumu, aydının yerelliği ve evrenselliğini kendine has bir tarzda ele almaktadır.[203] Bu açıdan Şeriati, aydını ulaşılması gereken ideal toplumun beyin mekanizması olarak görmektedir.

Öncelikle Şeriati, aydın kelimesinin etimolojisine dair analizlerde bulunur. Daha sonra aydın ve entelektüel kavramlarının birbirine karıştırıldığını söyler. Bu yüzden aydının sahip olduğu özellikler ve toplumsal dünyadaki rollerinin karşılığı tam olarak bilinip anlaşılmıyor. Bu zihinsel kargaşanın ortadan kalkması için kavramların doğru ve asıl anlamlarına yönelik yolculuk yapmamız gerektiğini söyler.[204] Bu yüzden ilk önce bu kavramların anlamsal farklarına bakmamız gerekiyor. Şeriati, entelektüel ve aydın arasındaki farkı şöyle açıklıyor:

> *Karşılık olarak aydın dediğimiz kelime, Avrupa dilinde 'entelijansiya'dır. Bu kelime mastar isim olup sıfatı entelektüeldir. Entelektüel kelimesinin kökü 'entelekt'dir. Entelekt, beyin, şuur, akıl, zekilik ve kavrama gücü gibi anlamlara gelmektedir.* [205]

Bu nedenle entelektüel kavramı ve aydın kavramının üstlendiği roller farklıdır. Aydın entelektüel olabilir de olmayabilir de. Nitekim insanlık tarihine baktığımızda başta peygamberler olmak üzere birçok önder entelektüel değildi. Fakat toplumu bilinçlendirme ve değiştirme açısından peygamberler en ön safta yer almışlardır. Belki aydınlar entelektüellerden kadar bilgili değildir. Ancak aydınlar, onlardan daha çok toplumu dönüştürme gücüne sahiplerdir. Bu bağlamda Aydın, tek kelimeyle, içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal zamanda insani konumunun bilincine sahip olan kimsedir. Bu bilinç zorunlu olarak ona bir sorumluluk yüklemiştir.[206] Yani kendini bir nevi yaşadığı toplumun aydınlanması için feda eden kişidir.

---

[202] Yavuzyılmaz, s.81.
[203] Yavuzyılmaz, s.82.
[204] Yavuzyılmaz, s.82.
[205] Şeriaiti, Ne Yapmalı, s.150.
[206] Şeriaiti, Kavrmalar sözlüğü, s.29.

Aydının en önemli özelliği yaşadığı toplumu tanımasıdır. Halkın acısını, sorunlarını, ve sevinçlerini yüreğinin derinliklerinde hissetmesidir. Bilhassa Aydın, yaşadığı toplumun tarihin hangi aşamasında olduğunu bilmelidir. Toplumun tarihin hangi aşamasında olduğunu keşfetmelidir ki ona göre çözüm önerilerinde bulunsun. Çünkü aydının asıl amacı halka rehberlik etmektir. Bu anlamda Şeriati, Platon, İbni Sina, Farabi ve İbn Rüşt gibi filozofların entelektüel olduklarını ama aydın olmadıklarını söyler. Bu durumun aksine peygamberler başta olmak üzere, Ömer, Ebu Zer ve İkbal gibi önderler tarihin kaydettiği en büyük aydınlardır.[207]

Dolayısıyla Şeriati'ye göre günümüz İslam toplumlarında yaşayan aydınların taşıdıkları sorumluluk, peygamberlerin tarihte üstlendikleri sorumluluğun aynısıdır. Peygamberler halkın içinden çıkmış halkı bilinç ateşiyle aydınlatmıştır. Yaşadıkları çağın sesi, vicdanı olmuşlardır. Halka, yeryüzünde ve gökyüzünde dayatılan sahte ilahlara karşı bütün benlikleriyle savaşabilme gücü ve umudu vermişlerdir. Bu açıdan Şeriati, aydınların peygamberlerin varisi olduklarına dair şu çıkarımda bulunur:

> *Aydının kendi zamanındaki sorumluluğu, peygamber olmadığı halde toplumuna peygamberlik etmek, halk kitlesine mesaj aktarmak, onlara seslenmek, halkın donuk kapanmış kulaklarına bilinç ve kurtuluşu seslenmek, yön göstermek, durağan toplumda hareket önderlik etmek ve hareketsiz ve donuk kalmış toplumda yeni bir iman ve bilinç ateşi tutuşturmaktır .*[208]

Yani Şeriati'ye göre aydın toplumdaki "peygamber", dünyadaki "Tanrı" ve tarihteki "imam" gibi olmak zorundadır.[209]

Bu sebeple Şeriati, aydınların toplumu uyandırmada önemli bir role sahip olduklarını söyler. Aynı zamanda toplumun uyuşmasında da en büyük payın yine onlara ait olduğunu iddia etmektedir. Bundan dolayı günümüz toplumunun yaşadığı bunalım ve krizin asıl sebebini aydınlara bağlamaktadır. Bunun sebebi ise aydınlarımızın Avrupadaki aydınların birer kopyası olmasıdır. Avrupalı aydın, kendi tarihinin ve kültürünün birer insanı olarak kendi toplumuna çözümler ve çıkış yolları aramıştır. Bu nedenle içinden çıktığı toplumun rengini taşır. Bu Avrupalı aydın için gayet doğal bir durumdur.[210] Fakat tarih ve kültürel anlamda Avrupa'ya hiç benzemeyen Batı dışı toplumlarda aydın sınıfı; toplumsal, tarihsel, kültürel ve dini

[207] Yavuzyılmaz, s.83.
[208] Şeriaiti, Ne Yapmalı, s. 165.
[209] Şeriaiti, Kavrmalar sözlüğü, s.29.
[210] Yavuzyılmaz, s.89-90.

olarak kendine benzemeyen Avrupalı aydınları bire bir taklit etmiştir. İşte bu zihniyet ve anlayış Batı dışı toplumların çöküş sebebidir.

Bu yüzden Şeriati; aydınları, asıl aydın ve taklitçi aydın olmak üzere iki sınıfa ayırır. Bu anlamda *Ne Yapmalı* adlı eserinde şunları söyler:

> *Avrupalı aydın takımı**, kendi tarih ve toplumunu esas alarak, içinde yaşadığı toplumların durum ve şartlarına dayanarak** kendi kaderini çizdi. Yarattığı özellikler toplumunda doğal olarak meydana geldi. Ama bizim aydınımız bu özellikleri nasıl edindi? Tamamen taklit ettiği kimselerin, öncülerinin ve asıl nüshalarının aksine olarak yani Avrupalı aydın, toplumunu değiştirmek ve yönlendirmek için bu özellikleri tepki olarak bizzat doğrudan kendi toplumundan aldı… Ama Doğulu ve Müslüman toplumlara mensup olan aydın, bu özellikleri içinde yaşadığı sosyal çevresine ait kültür ve maneviyata yabancılaşarak Avrupalı aydınla temas, tercüme ve taklit yoluyla aldı .*[211]

Dolayısıyla Şeriati'ye göre taklit yoluyla doktor, mühendis ve mimar yetiştirmek mümkündür. Fakat aydın yetiştirmek imkansızdır.[212] Bu yüzden aydının kökü kendi toprağı ve kültürü olmalıdır.

Çünkü her aydın kendi toplumunun hareket ettiricisidir. Hindistan toplumunda aydın olan bir kişi Amerika'da aydın olamaz. Batıdaki bir aydın Doğuda aydın olamaz. Çünkü her toplumun kendine göre bir tarihi, kültürü ve toplumsal dünya görüşü vardır. Farklı bir coğrafyadaki kültür ve tarihi alıp başka bir topluma aktarmak ve dayatmak doğru değildir. Bunu yaptığımız takdirde bir toplumu özgürleştirirken başka bir toplumu köleleştirmiş oluruz. Bu sebeple Şeriati, aydın kavramının evrensel bir kavram olmadığını söylemektedir.

Şeriati'ye göre aydın olan ve sorumluluk taşıyan herkesin yapacağı ilk iş, içinde entelektüelin yaşadığı bu çok güzel, kıymetli, gizemli ve değerli (halkın gözüyle) adadan halkın gönlüne doğru bir bağlantı köprüsü inşa etmektir. Bu köprünün amacı, hem halkın bu adaya gelmesini sağlamak hem de aydının o adadan ayrılıp halkı ziyaret etmesine imkan sağlamaktır. Fakat işin acı tarafı "Entelektüel adası" ile "Halk sahili" arasındaki mesafe gün geçtikçe artmaktadır.[213] Nihayetinde meydana gelen bu boşluk, toplumu maddi ve manevi olarak sınıflara ayırıyor. Bunun sonucunda toplum, düşünsel ve fikirsel olarak iki "kutuplu" bir varlığa dönüşüyor. Aydın ve halk arasındaki bu derin ayrılığın sebebi, iki kesimin birbirine karşı duydukları zıtlık, nefret ve yabancılaşmadır. Halbuki aydın toplumun beyni, halk ise

[211] Şeriaiti, Ne Yapmalı, s.65.
[212] Yavuzyılmaz, s.91.
[213] Şeriaiti, Kavrmalar sözlüğü, s. 31-33.

kalbidir. Bunlar arasında doğacak olan ikicilik ve yabancılık durumu toplumun "iki kimlikli" olma hastalığına tutulmasına neden olur.[214]

Bu açıdan Şeriati, bugünkü Müslüman toplumların da içinde bulunduğu ikircikli yapıya dikkat çekerek şu soruyu sorar: *"Din; kurtuluş dini, mezhep; adalet mezhebi, aydın; sorumluluk sahibi, halk; mümin, peki o zaman suçlu kim?"*[215] Şeriati'ye göre bu sorunun tek cevabı vardır: Alimlerimiz yani aydınlarımızdır.

> *Neden? Zira bizim imanımızın kısır kalmasının en asli sebebi, İslam, Muhammed ve Ali'nin yolunu ve Hüseyin'in eylemlerini ve Fatıma'yı tanımamamızdan kaynaklanmaktadır. Onlara karşı bir aşkımız var ama şuurumuz yok. Muhabbet var ama marifet yok. Hayat ve hareket sahibi olan bu dinin bize ölümden başka bir işe yaramamasının asıl sebebi, halkımızın bu dine karşı imanın olması ama bilincinin olmamasıdır. Peki bu bilinci verecek olan kimdir?Alim….*[216]

Burada alimden kastımız; kuru bilgi yüklü, sorumluluk sahibi olmaktan uzak bir kişilik değildir. O, devrimci, bilinçli ve halkına karşı sorumluluk taşıyan bir kişidir.

Bütün bunların nihayetinde Şeriati'ye göre aydının dayanağı bilimsel çalışmalar değildir. Onun dayanağı halktır. Meskenleri ise sokaklardır. Aydın, yenilikleri halka tanıtmak ve bilinç fışkıran söylemleri sokağa taşımak zorundadır. Kitapları ve İslami ideolojiyi dört duvar arasındaki zindanlardan kurtarıp halkla buluşturmalıdır. Ona göre aydın bunu yaptığı ölçüde asli rolünü üstlenmiş olacaktır.

2.6. ALİ ŞERİATİ'DE ÖZGÜRLÜĞÜN TEMELİ OLAN FAKTÖRLER

Bu başlıkta Şeriati'ye göre özgürlüğün temeli olan faktörleri ele alacağız. Bu faktörler: bilim, din, aşk, sanat ve hicrettir. İnsanın bu faktörler sayesinde maddi ve manevi zindanlardan nasıl kurtulduğuna dair değerlendirmelerde bulunacağız. Şeriati, insanın kendine ve çevreye karşı yabancılaştığını söylemektedir. Yani insan, karanlık ve çıkmaz bir yolun içine düşmüştür. Bu karanlık dünyada kimsesiz, yetim bir çocuk gibi çırpınıp durmaktadır. Bu çırpınışa ve ızdıraba son verebilmek için bilimin, hicretin, dinin, aşkın ve sanatın ışığına ihtiyaç duymaktadır. Şimdi sırasıyla bu faktörleri ele alalım.

---

[214] Şeriati, İnsan, s. 222.
[215] Ali Şeriati, **Kadın (Fatıma Fatımadır)**, çev. Esra Özlük, Fecr Yayınları, Ankara, 2020, s. 48
[216] Şeriaiti, Kadın (Fatıma Fatımadır), s. 49.

2.6.1. Bilim

Şeriati'ye göre bilim: İnsanın tabiatı tanıma ve tabiatta var olan şeyleri keşfetme, bunları ortaya çıkartma gayreti ve mücadelesidir.[217] Yani bilim, insanın tabiatı tanıma ve onun insan üzerinde kurduğu determinizmi kıran yegane güç ve meşaledir. Bir nevi insanı tabiattaki belirsizliklere karşı aydınlatır. Dolayısıyla insanın tabiatla iletişime geçmesi, onunla bir bağ ve bağlantı kurması ancak bilim sayesinde mümkündür. Bu sebeple Şeriati, insanın özgürleşmesini sağlayan ilk faktörün bilim olduğunu söylemektedir.

İnsan ilk doğduğu günden bu yana tabiat, tarih ve toplum zindanlarına mahkumdur. Bu üç zindan insanın özgürlüğü önündeki en büyük engeldir. Bilimin gelişimi ölçüsünde insan bu üç zindanın derinliklerinden kurtulmakta ve özgürlüğün kapısını aralamaktadır. Doğal olarak bilimin temel görevi insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır. İnsanın en önemli ihtiyacı ise özgürlüktür. Bu nedenle bilim, insanların özgürleşmesine aracılık etmek zorundadır. Yoksa bilimin bizzat kendisi amaç değildir. Fakat bugün Batı'nın tüketicilik dini ve kapitalist sistemi bilimi, kilisenin hizmetinden kurtarıyım derken bu sefer kapitalizmin hizmetine sokmuştur.[218] Doğal olarak bilim kilisenin kafesinden kurtulurken bu sefer kapitalizmin kafesine düşmektedir. Bu yüzden bilimi her türlü dikta sistemin egemenliğinden kurtarıp özgürleştirmek gerekir. Çünkü bilim özgürleştiği ölçüde insanlık özgürleşebilir.

Sonuç olarak bilim, insanların hizmetinde olduğu müddetçe asli görevini yerine getirebilmektedir.

2.6.2. Din ve Aşk

Din nedir? Şeriati'ye göre din bir kelimeden ibarettir. "Bilinç". Yani bilinç dinle eşit olan bir kavramdır. Burada bilinç, insanın kendi özüne yabancılaşmasına sebep olan, boş ve anlamsız ben veya benlerin içine gömülmüş gerçek özü kavramasını sağlayan bir güçtür. Yani Şeriati'ye göre din: Öz varlığını ortaya çıkarmak için çabalamak, öz varlığının en gizli ocağında yanan ateşi bulmak, kendi

[217] Şeriati, kavramlar sözlüğü, s.38.
[218] Şeriati, kavramlar sözlüğü, s.39.

içinde tutuşmak, isyana kalkışmak ve kendi içindeki gizli hazinelerden haberdar olmaktır.[219] Bu açıdan din, insanı kendisine mahkum eden her şeye ve herkese başkaldırmak demektir. Demek ki din insanın özgürleşmesini sağlayan bir kavramdır. Bundan dolayı insanın kendi içsel zindanından kurtulup özgürleşmesinin tek yolu din ve aşktır. Bu aşk ve din mantığın kavrayabileceği bir şey değildir.

Din, kokuşmuş balçıktan Allah'a doğru uzanan bir güzergahtır. Bu sebeple din, insanı kendine ve toprağa çeken şeylere karşı gökyüzünün maviliklerine kanat açmasını sağlayan bir aşk halidir. Yani özgürlüğün katmanları arasında kanat çırpmaktır. Bu bağlamda Şeriati, özgürlüğün dinde derin ve sonsuz boyutlarının var olduğunu söylemektedir. Zira insanın varoluşunun temeli özgürlüktür. Bu anlamda dinler tarihine baktığımızda bütün dinlerin nihai kurtuluşunun özgürlük olduğunu görürsünüz.

Şeriati, dini anlamda insanın özgürleşmesini sağlayan özün İslami bir öz olduğunu söylemektedir. Bu öz, çürümüş kemiklere dayanan tortullaşmış bir antika değildir. Bu öz, fıtratımızın derinliklerinde var olan, insani, manevi ve ahlaki değerlerimize dayanarak var olan bir özdür. Dolayısıyla bizim tek dayanağımız İslami ve kültürel özümüzdür. Çünkü bize bütün özlerden daha yakın olan, bizi özgürleştiren biricik öz budur. Şuan halkın bünyesinde bir ruh ve iman olarak varlığını sürdüren tek medeniyet ve kültür de budur.[220] Fakat bu öze bilinçli bir dönüş yapmalıyız. Sonuç olarak bu İslami öz, bizi özgürleştiren, insan olma merhalesine yaklaştıran ve bilinçli bir varlığa dönüştüren nihai aşk ve güçtür.

Şeriati, insanın özgürleşmesini sağlayan bir diğer faktörün ise aşk olduğunu söylemektedir. Aşk, bu dünyaya fırlatılmış insanın üşümediği tek yerdir. Dolayısıyla bir umut kapısıdır. Yani aşk bir cosku halidir. Bu sebeple insanın özgürleşmesini sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Bu aşktan kastımız benliğini satmış ve bilinçsizce kendisini karşı cinse feda etmiş aşk değildir. Bu aşk ilahi ve bilinçle inşa edilmiş bir ateştir. İnsan denen meçhul varlık bu ateşin içinde yanıp tutuştukça daha çok özgürleşip insanileşmektedir. Yani yandığın ölçüde özgürleşirsin. Kısacası aşk, yabancılar ülkesinde yalnızlığımızı paylaşabildiğimiz bir gönül ve dert ortağı bulmaktır.[221]

[219] Şeriati, kavramlar sözlüğü, s.65.
[220] Irmak, Ali Şeriatide Yabancılaşma ve Özgürlük, s.102.
[221] Şeriati, kavramlar sözlüğü, s.28.

2.6.3. Sanat

Şeriati'ye göre özgürlüğü elde etmeyi sağlayan önemli faktörlerden bir diğeri sanattır. Sanat, insanın varoluş mücadelesinin yaşam bulma halidir. Yani kurtuluş ve yaşam felsefesidir. Şeriati'ye göre sanat: Var olanın insanı doyurmada eksik kaldığı, kendisi karşısında varlığın kusurlu, eksik, yetersiz, soğuk ve çirkin olması hatta Sartre'ın söylemiyle mana, ruh ve duygudan yoksun olan ruhun varlık sahasına yansımasıdır.[222] Sanat ki dertsiz, ruhsuz, sorumsuz ve uyuşturulmuş halk kitlesinin yüreğine isyan bilincini fısıldayan bir melektir. Yer ile gök arasında yabancı ve yalnız olan insanın sığındığı güvenli bir limandır. Yani insanı yabancılaştırma duygusundan kurtarmaktadır. Dolayısıyla mana, bilgi ve duyguyu içinde barındıran sanat insanın anlam arayışına bir cevaptır. İnsanın özgür olmasının pusulasıdır.

Şeriati, sanatı dini bir kategori olarak görmektedir. Yani sanatı, insanın tapınma fıtratının bir parçası olarak ele alır. Bu yüzden sanata, insanlığa kurtuluş bahşeden aşkın ve kutsal bir hakikat; madde üstü, yüce ve insani bir misyon yüklemektedir. Fakat ne yazık ki yüce ve kutsal bir değere sahip olan sanat da din gibi asıl hedefinden saptırılmıştır. Fakat bu sapma düşman vasıtasıyla olmamıştır. Çünkü düşman düşmanı sadece canlandırır. Bütün bunların aksine din, sanat ve düşünceyi ancak bir dost veya dost postuna bürünmüş bir düşman ifsat edebilir. Bu sebeple bütün dinler ve değerler içerden bozulmuş ve çürümeye başlamıştır. Örneğin İslam tarihine baktığınızda İslam'ın Kureyş ile karşı karşıya geldiği zamanlarda hep geliştiğini, parladığını büyük zaferlere imza attığını görürüz. Fakat ne zaman ki Müslüman olup dost elbisesini giydiklerinde başka bir şey oldu; İslam tamamen tersyüz edilip baş aşağı yere çakıldı. Bu açıdan dinler tarihine baktığımızda Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam hiçbir zaman muhalifler tarafından zayıf düşürülmüş, tahrif edilmiş veya çökertilmiş değildir. Yahudiliğ'i Yahudi alimleri, Hristiyanlığ'ı papa ve ruhban sınıfı, İslam'ı saptıran ise bizleriz. Dolayısıyla Şeriati'ye göre sanatı, ne şiir ve sanata karşı olan Eflaton ne de sanata muhalif olan kimseler bozmuştur.[223] Tam tersine sanatı çağımızın sanatçıları bozmuş, özgürlük aracı olan bu büyük değeri halkı sömürme ve köleleştirme aracı haline getirmişlerdir.

[222] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.252.
[223] Ali Şeriati, **Sanat,** çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s. 19.

Onun için suçu başkalarına atmak gerçeği örtmeye çalışmaktan başka bir şey değildir.

Bu yüzden Şeriati'ye göre tarihte din perdesi adı altında yapılan suistimaller günümüz dünyasında sanat adı altında yapılmaktadır.[224] Bu nedenle Şeriati sanatın; bazı zengin, huzurlu, aristokrat sınıfların veya saray eşrafının lüks yaşam gereçlerinden biri olmaktan çıkartmamız gerektiğini söylemektedir. O, saray zindanlarında duvarda asılı bir süs parçası olmaktan başka bir işe yaramayan sanat ve para babalarının uşaklığını yapan sanatçıların derhal özgürleştirilmesi gerektiğini söyler. Bu özgürlük sonucunda sanatçılar sokağa inmeli halkın arasına karışmalıdırlar. Halkın sesi ve vicdanı olmalılar. Diğer türlü Şeriati, sanat ve sanatçıların eşekleştirme aracı olmaktan kurtulamayacağını söylemektedir.

Sanat, Allah'ın yaratıcılığının tecellisi olan bu varlık aleminin devam etmesinde insanın yaratıcılık iç güdüsünün yansımasıdır. İnsan sanatla, bu alemde hissettiği eksikliği telafi etmeye ve böylece kendi bıkkınlıklarını, kararsızlıklarını ve yapamadıklarını sanat aracılığıyla yaratmaktadır.[225]Doğal olarak insanın yükü sanat sayesinde hafiflemektedir.

Sanat Allah'ın insana verdiği bir emanettir. Bu emanete sahip çıkabilecek tek varlık insandır. Çünkü insan, ızdırap çeken, dertli olan ve hissedip yaratabilen tek varlıktır.[226] Bu yüzden sanatla insan sürekli iç içe olan birbirinden asla bağımsız olmayan iki alandır. Doğal olarak sanatı ve güzelliği tanıma yolunun insanı tanımaktan geçtiğini söyleyebiliriz. Özellikle her zamankinden daha fazla tanınmaya ve anlaşılmaya muhtaç olan insanlık, bugün sanata daha çok muhtaçtır.[227] Bu bağlamda Ali Şeriati *Sanat* adlı eserinde şunları söyler:

> *Tanrı, her şeyi yaratıp sıra insana geldiğinde yaratmaktan vazgeçti, onu insana bıraktı. Yani yaratıcı insan, yani sanatkar, her şeyi yüklenen insan, bu sanat faaliyetinin en büyük görkemidir. Her şeyi yüklendiğinde, yaratırken ve sanatsal yaratışıyla şarkı söylerken, çalgı çalarken ve yontarken aslında kendisini yaratmakta ve kendisini ifade etmeye çalışmakatadır. Yani ben yeni bir şey yaratırken aslında kendimi yaratmış oluyorum. Örneğin Şehname'yi yaratan Firdevsi, kendini, yaratmıştır aslında.* [228]

[224] Şeriaiti, Sanat, s. 20.
[225] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.253.
[226] Şeriaiti, Sanat, s. 30.
[227] Şeriaiti, Sanat, s. 21.
[228] Şeriaiti, Sanat, s. 37.

Şeriati'ye göre sanat aynı zamanda insani öze dönüşün bir hareketidir. Bu öze dönüş; donuk gelenekleri ihya etmek, yerel, vahşi ve bedevi zihniyete dönüş değildir. Aksine öze dönüşten kastdedilen; geçmişte medeniyet ve toplum kuran kültüre, tarihe ve öze dönüşü sağlamaktır. Yoksa zamana ve ihtiyaçlara göre ölü, geçersiz ve boğulmuş meselelere dönüş kastedilmemektedir.[229]Bu dönüş mezarlara değil insanın tanrısal özüne bir dönüştür. Bunu mümkün kılan şeylerden biri de sanattır.

Sonuç olarak Şeriati'ye göre sanat, insani anlamda ilerleme kaydettiği ölçüde insanı özgürleştirebilir. Fakat bugün çağdaş yaşamı esas alan burjuva felsefesinin bir uğraşı olan sanat ise toplumların sınıfsallaşmasına ve köleleşmesine sebep olmaktadır. Bu zihniyet yeryüzünde sahte bir cennet yaratmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla insanın tanrısal boyutlarından biri olan sanat; bir meslek, boş vakitleri doldurma, yalancı bir tat ve huzur verme anlamın da bir sanayi ve zanaattır.[230] Bu en aşağılık meşguliyeti, sanat dediğimiz en yüce değere teslim etmek insanlığa yapılan en büyük ihanettir. Bu açıdan Şeriati, kapitalizmin bilimi, felsefeyi ve sanatı insandan çekip alarak insanı politik ve ekonomik güçlere bağımlı hale getirmesi konusunda *İnsan* adlı eserinde şunları söyler:

> *Kapitalist dünyadaki sanat faaliyetlerinde görülen savurganlığa hatta fesada, sanatçının işçiye dönmesi, sanat eserlerinde güzelliğin, çeşitliliğin kalkması, sanatçıların politik makamların siparişlerine ve resmi standartlara göre sanat eserleri hazırlanması, müzisyenlerin birer siyasi yatırım ve propaganda kurumlarına yem olması bu bağımlılığı daha iyi göstermektedir. Sanat yalnızca özgürlüğün ve aşkın olduğu bir ortamda filizlenir ve gelişir. İçtenlik ise sanatın özüdür.* [231]

Dolayısıyla sanat, özgürlüğe kavuştuğu ölçüde insanlığa hizmet edebilir. Çünkü özgürlük sanatın varoluş felsefesidir. Özgür olmayan sanat ve sanatçı halkı nasıl özgürleştirebilir?

2.6.4. Hicret

Şeriati, hayatı boyunca Kuran üstüne derin incelemelerde bulunmuş bir düşünürdür. Bu incelemeler sonucunda çok önemli kavram ve konu tespitinde bulunmuştur. Bu önemli konulardan biri de "hicret" konusudur. Şeriati; hicretin, Peygamberin hayatında sadece biyografik bir hadise olarak ele alınmasını şiddetle eleştirir. Bilakis Kuran, hicrete tümel bir insani ilke olarak yaklaşmaktadır. Kuran'da

[229] Şeriaiti, Sanat, s. 17.
[230] Şeriaiti, Sanat, s. 37.
[231] Şeriati, İnsan, s. 215.

hicret, sadece Peygamberin Mekke'den Medine'ye göç etmesini anlatan tarihi bir olaydan ibaret değildir. Yani tarihte olmuş bitmiş bir olay örgüsü değildir. Bilakis hicret bütün insanlara hitaben bütün dönemler için kullanılmış genel geçer bir ilkedir.[232] Dolayısıyla Kuran hicrete felsefi ve toplumsal anlamda derin anlamlar yüklemektedir. Bu yüzden hicret, tarihten günümüze kadar güncelliğini korumuş önemli bir kavramdır.

Kuran ne zaman hicretten bahsetse hicreti, göçü emreden "hacerü" kelimesi, daima "amenü/iman ediniz" kelimesinden sonra ve "cahedü/cihad ediniz" kelimesinden önce geldiğini görürsünüz. Yani sırasıyla amenü, hacerü ve cahedü şeklinde gelir. Bu yüzden bu üç kelime üç hükmü anlatmaktadır. Birincisi iman, ikincisi hicret ve üçüncüsü ise mücadeledir. Peki bunun sonucunda nasıl bir hüküm meydana geliyor? Yani önce insan kendinde meydana getirdiği ideolojiye canı gönülde inanmalı, iman etmelidir. İnançsal olarak bilinçli ve sorumluluk sahibi bir iman elde etmek gerekir. Bu imanı tamamlaması için hicret etmesi zorunludur. Hicret ettikten sonra da mücadele sorumluluğuna sahip olur. Eğer iman sahibi kişi hicret etmezse ve aynı ortamda kalmaya devam ederse onun sadece iki seçeneği vardır: Bunlardan birincisi; mevcut şartlara teslim olur, kendini, imanını ve tüm değerlerini bir hiç uğruna kurban eder. İkincisi ise çevreyle mücadeleye başlamak için çevreden göç etmek daha sonra bilinçli, başarılı, donanımlı ve sorumluluk sahibi bir mücahid olarak topluma geri dönüş sağlamaktır.[233] Eğer Peygamber hicret etmeseydi Mekke'yi otuz sene dahi alamazdı. Bütün bunların nihayetinde hicretin felsefi ve toplumsal derinliği şudur: Mümin olmak, muhacir olarak gitmek daha sonra mücahit olarak geri dönüş sağlamaktır.

İslam Peygamberine hitap edilen ilk ayetler şunlardır: "*Ey Örtüye bürünen, kalk ve uyar!"* Yani senin sosyal risalet karşısında sorumluluğun ve görevin vardır. Bu sorumluluğu yerine getirebilmesi için Peygamberin harekete geçmesi gerekiyordu. Dolayısıyla onu kendi içinde boğan ve hapseden gelenek ve göreneklerin dar kalıplarından çıkıp kendini özgürleştirmeliydi. Ayetin "*Elbiseni/gönlünü temiz tut! Kötü şeyleri terk et!"* ifadesi en büyük hicretin içsel bir hicretle başladığını göstermektedir.[234] Yani insan ilk önce kendi içine

[232] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü, s.98.
[233] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.99.
[234] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.102.

başkaldırmalıdır. Kendi içindeki temiz ve kirli suları keşfe girişmelidir. Yani insan, kirlenmiş bir zihin ve gönülden keskin bir zihne ve temiz bir kalbe hicret etmelidir. Çünkü kendi içsel göçünüzü gerçekleştirdiğiniz oranda toplumu ıslah etme gücüne ve bilincine sahip olursunuz.

Bu bağlamda Şeriati, tarihçiler başta olmak üzere, Müslümanların hicret kavramına gereken önemi vermediklerini söylemektedir. Ona göre dünyadaki bütün medeniyetlerin başlangıç noktası hicrettir. Tarihte bilinen yirmi yedi medeniyetin hepsi hicret sonucu ortaya çıktığı tarihi bir gerçektir. Örneğin en eski medeniyet olan Sümerler'den tutun en yeni medeniyet olan Amerika Birleşik Devletlerine kadar tüm medeniyetler hicretin birer ürünüdür.[235] Bu durumun aksini gösteren hiçbir bilgi tarihte mevcut değildir. Çünkü bir topluluğun hicret etmeden kendini ilkel olmanın pençesinden kurtarması mümkün değildir. Bu sebeple bir topluluk, kavim veya millet ne zaman hicret etmişse yeni bir medeniyet kurma şansını yakalamıştır.

Sonuç olarak İslam tarihinde hicretin **ne kadar önemli bir yere sahip** olduğunu kavramak için hicretin bir tarih başlangıcı olması yeterlidir. Dolayısıyla ne miladi takvim, ne Peygamberin ölümü, ne Mekke fethi ve ne de Hz Muhammmed'in peygamberlikle görevlendirilmesinin tarihin başlangıcı olmaması üzerinde şiddetle düşünülmesi gereken bir konudur.[236] Doğal olarak hicret içinde bulunduğumuz toplumda bir hareket meydana getirebilecek önemli kavramlardan biridir. Hicret, bizi köleleştirmek isteyen bütün sistem ve akımlara karşı özgürlüğe açılan bir kapıdır. Çünkü hicret, bütün zindanlardan kurtulmanın yegane anahtarıdır.

Şeriati, insanı tanımaya olan ihtiyacımızı her seferinde dile getirmiştir. Ona göre bugünkü insanın içinde bulunduğu kaosun ve çıkmazın en temel sebebi de budur. Çünkü insan kendinden uzaklaşmış kendini tanıyamaz hale gelmiştir. İnsanın beyin, kalp ve diğer uzuvları bir ve bütünlük içerisinde çalışmayıp dağılmıştır. Şeriati'ye göre bu dağılmışlığın ve parçalanmışlığın sebebi yabancılaşmadır. Yani insanın başta kendisine daha sonra çevre ve tanrıya yabancılaşmasıdır. Şimdi de bir sonraki bölümümüzde yabancılaşma ve sebeplerini Şeriati perspektifinde ele alıp değerlendireceğiz.

---

[235] Abdullah Ari, **Ali Şeriatinin Sosyoloji Ve Metodolojisi Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul 2021 s.37.

[236] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü, s.102.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE YABANCILAŞMA

Bu başlıkta yabancılaşma kavramını ve sebeplerini Şeriati perspektifinde değerlendireceğiz. Yabancılaşma: Sosyoloji, felsefe ve diğer bilimlerde insanı kontrol altına alan insanı kendinden uzaklaştıran bir kavram olarak ele alınır. Yani insanın kendini tanımama ve hissedememe halidir. Yabancılaşma, felsefede Hegel ve Marx'tan bu yana popülerlik kazanmış önemli bir kavramdır. Her kavram gibi yabancılaşma kavramı da tarihi süreç içerisinde belli aşamalardan geçerek evrim geçirmiştir. Bu evrimsel bakış açısıyla yabancılaşma kavramının üç evreden geçtiğini söyleyebiliriz. İlk evre, insan kendi enerjisini ve varlığını başka nesnelere aktararak dışsallaştırmaktadır. İkinci evre, dışsallaşan şeyler insandan bağımsızlaşıp özerk bir yapıya kavuşmaktadır. Nesnenin kendi başına hareket etmesi sonucu insan bu varlıklar üzerindeki hakimiyetini kaybetmeye başlar. Üçüncü evrede ise bir zamanlar insanın denetiminde olan şeyler bu denetimden çıkarak bizzat insanı denetlemeye başlama aşamasıdır. Bu aşamada bir zamanlar efendi olan insan köle konumuna düşmektedir.[237] Yani insanın yarattığı şeyler karşısında özne konumunu kaybederek nesne konumuna düşmesidir. Bu insanın kendi kendine kurduğu acımasız bir tuzaktır.

Bu bağlamda Şeriati, insanın alinasyonunu (yabancılaşmasını) bu asrın en büyük faciası olarak değerlendirmektedir. O, alinasyonun lugat manasını, cin çarpmış (mecnun), yani cinin kendisine girdiği ve kendi şahsiyeti ve insani varlığının yerine cinin varlığını kendinde hisseden kimse olarak görmektedir.[238] Yani insanın kendi kendisini idrak edememe halidir. Bu anlamda Şeriati alinasyonu, insanın kendisi olarak başka bir şeyi veya kimseyi hissetmesi, hissettiği şey her ne olursa olsun (para, makine, din, aşk, sevgi, züht, bilgi, kitap vb.) farketmeksizin hepsini birer hastalık olarak görmektedir.[239]

Yabancılaşma kavramının kökenini Şeriati, Habil ve Kabil kıssasına dayandırarak izah etmektedir. Ona göre Habil kirlenmemiş, yabancılaşmamış özgür ve bilinçli insanı temsil eder. Kabil ise yabancılaşmış, kirlenmiş, sapmış ve kendini

[237] Irmak Ali Şeriatide Yabancılaşma Ve Özgürlük, s. 36.
[238] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.20.
[239] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.192.

yitirmiş insanı temsil etmektedir.[240] Dolayısıyla bu kıssada Kabil'in gerçek varlığının yerine ekonomik uğraş ve aşk geçmiştir. Yani para ve aşk tarafından aline olmuştur. Sonuç olarak Kabil'in hikayesi kendini unutmuş ve kendine karşı yabancılaşmış olan insanlık ailesinin hikayesidir.

Başka bir açıdan Şeriati, yabancılaşmanın insanın bilgi, özgürlük ve yaratıcılığını unutmasına sebep olduğunu söylemektedir. Demek ki insanın sahip olduğu hakikat ve cevherin kaynağı bilgi, özgürlük ve yaratıcılıktır. Bunlar olmadan insan denen bir varlıktan bahsetmek mümkün değildir. Bu yüzden yaratıcılığın tezahürü sanayi ve sanattır. Bilginin tezahürü, bilgi ve bilimdir. Özgürlüğün tezahürü ise yaratıcılık ve gelişimdir. Sonuç olarak insan sahip olduğu özgürlük ölçüsünde seçebilir ve sorumlu tutulabilir. O halde insanın düşmanları oldukça açık ve nettir. İnsanı bu üç temel boyutundan uzaklaştıran ve başka bir yola sokan, meşgul eden şey her ne ise (bu yol en kutsal şey bile olsa) afyon olmaktan başka bir şey değildir.[241] Demek ki yabancılaşma özgürlük karşıtı olan bir kavramdır. Yabancılaşmış insan, özgürlüğünü kaybetmiş, kendisine ve çevreye zarar vermekten başka bir işe yaramayan bir varlıktır.

3.1. YABANCILAŞMA KAVRAMI

İngilizce bir kavram olan "yabancılaşma" (alinetion), Fransızca ve Almanca eş anlamları olan "alenetion" ve "entfremdung" gibi birçok anlama sahip bir kavramdır. Yabancılaşmanın Latincesi alinetion dır. Bu isim, anlamını alinere (bir şeyi başkasının kılmak, almak, çıkarmak, dönüştürmek) filinden almıştır. Alienare, başkasına ait olmak ve başkası ile ilgili olmak anlamında alineustan türemiş bir terimdir. Terimin latince kökeni olan "alienatio" hukuk dilinde bir menfaati ve hakkı aktarmak yahut satışa çıkarmak; psikolojide delilik ve kişilik bölünmesi; sosyolojide birey ve toplum arasındaki bağın çözülmesi olarak ele alınır.[242] Weber'in söylemiyle bir tür büyü bozumu; dinde ise tanrı ile insan arasındaki bağın gittikçe zayıflaması olarak değerlendirebiliriz.

[240] Irmak Ali Şeriatide Yabancılaşma Ve Özgürlük, S. 45.
[241] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.284.
[242] Irmak Ali Şeriatide Yabancılaşma Ve Özgürlük, ss. 36-37.

3.2. ALİ ŞERİATİ'DE YABANCILAŞMANIN SEBEPLERİ

3.2.1. Sınıfsal Sistem

Şeriati'ye göre birey sınıfsal sistem içerisinde kendine karşı yabancılaşır. Bu sistem bir kurtçuk gibi insanın maddi ve manevi bütün değerlerini kemiriyor. İnsan sahip olduğu bütün kutsal değerleri içinde bulunduğu bu sınıfsal sisteme feda edebilmektedir. Böylece kendisini yok ediyor. Bu sınıfsal sistem, insanları efendi-köle, sömüren-sömürülen gibi kesin çizgilerle ayrıştırıyor. Bu anlamda Şeriati'ye göre sınıf tanrıları, toplumsal sınıflar ve kastlar arasındaki ayrılığı sınıflar arasında geçilmez duvarlar biçiminde açıklanabilir gösteren tanrılar ve dinsel argümanlardır. Böylece her sınıfın sembolü, yaratıcısı, tanrısı, rabbi öteki sınıfınkinden ayrı ve bağımsızdır. Dolayısıyla bu sınıfların tanrıları bir olmadığı için bu tanrıların yarattıklarının da bir ve beraber olması mümkün değildir. Nasıl ki gökteki tanrılar birbirinden ayrıysa yeryüzündeki insanlar da öyle olmak zorundaydılar. Çünkü öz, varlık, din, dil, ırk, coğrafya ve renksel olarak birbirinden farklılıkları vardır.[243] Bu sınıfsal sistem, bir ve bütün olması gereken insanlık ailesini kutuplara ayırıyor. İnsanları birbirine karşı düşmanlaştırıyor. Doğal olarak bu düşmanlaştırma insanların birbirine karşı yabancılaşmasına sebep olmaktadır.

Sonuç olarak sınıfsallaşma insanı ya yoksul, mazlum ve mahkum ya da zalim, gasp, katil ve hakim tarzında sınıflara ayırır. Dolayısıyla insanı ya Habil'e ya da Kabil'e dönüştürüyor.[244] Şeriati, insanlık ailesinin bu kast sisteminden kurtulup özgürleşmesinin tek yolunun tevhidi dünyagörüşü olduğunu söylemektedir. Çünkü tevhid insanın kendine karşı yabancılaşmasına engel olan yegane dayanaktır.

3.2.2. Hurafe ve Bozulmuş Dinler

Bu başlığı, tezimizin ilk bölümü olan tevhid ve şirk diyalektiği başlığı içerisinde geniş bir şekilde değerlendirmiştik. Dolayısıyla burada sadece hurafe ve bozulmuş dinlerin insanın kendine karşı yabancılaşmasında nasıl bir etkiye sahip olduğu üzerinde durulacaktır.

[243] Şeriaiti, Kavramlar Sözlüğü s.284.
[244] Irmak Ali Şeriatide Yabancılaşma Ve Özgürlük, ss. 65.

İnsanlık tarihi boyunca bütün hurafeci dinler insanı aline etmişlerdir. Özellikle bu dinler somut olayları soyut olaylara dönüştürerek ve din adına halkın dikkatini ölüm öncesinden ölüm sonrasına çevirmekle halkı aline etmişlerdir. Bu yüzden insan, bu dünyaya dair bir istenç içerisinde olmadığı için hak ettiği her şeyden mahrum olma durumunu saptırılmış kader kisvesi adı altında adaletsizlik olarak görmez. Bu hayata dair bütün ülkülerini ve hedeflerini ahirete erteleme durumundadır. Yani gözlerini, kulaklarını, gönüllerini ve hayallerini ölüm sonrasındaki hayata feda etmişleridir. Haliyle dünya hayatına yönelmeyi bir tür çöküntü ve fesat sayarak toplumda bir sapkın züht ve ahiret eğilimini yaygınlaştırıp hastalıklı bir toplum meydana getirmişlerdir.[245]

Bu sapık ve hurafeci zihniyet malasef ki İslam'ı da bozdu. Bu dinin sloganı adalet ve rehberlik, tarihi ise kılıç ve kan olmasına rağmen neden hiç bir etki ve yetkiye sahip değildir. Hiç düşündünüz mü? İşte asıl felaket de budur. Onlar eşekleştirme fabrikasında kanı, uyuşturu ve gözyaşına dönüştürerek halkı uyutmuşlardır.[246]

Halbuki İslam, toplumsal hayattaki bunca yoksulluğa ve adaletsizliğe olumlu açıklama getiren diğer dinlerden farklı bir yol benimser. Bu açıdan İslam öğretisinin en büyük öğrencisi Ebu Zer şöyle der: Ne zaman ki yoksulluk bir eve girer, din öteki kapıdan çıkıp gider. Bir daha da dönmez. Ta ki yoksulluk orayı terk etmeyene kadar. İslam Peygamberi ise şöyle der: Maaşı olmayanın meadı da yoktur. Yani dünyası olmayanın ahireti de yoktur. Dikkat ederseniz İslam dünya ve ahiret hayatını birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak ele alıyor. Yani İslam mutlak ve taassup bir ahiretçiliğe karşıdır. Bu nedenle iki dünyayı birbirinden ayıran hangi din olursa olsun sapık bir öğretiden başka bir şey değildir. Çünkü iktisadi ve maddi darlık beraberinde manevi darlığı da getirecektir. Doğal olarak ahlak ve din diye adlandırılan şey yoksul toplumlarda maneviyat olmadığı gibi hayali ve sapkın bir gelenek olmaktan başka bir şey değildir.[247]

Şeriati'ye göre dini anlamda halkı aline edenlerin başından ruhban sınıfı gelmektedir. Bu sınıf, Allah'ın yeryüzündeki bütün nimetlerini murdar ve necis ilan ettiklerinden dolayı yeryüzünün bütün servetine kimin konacağı artık bellidir. Bu

[245] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 244.
[246] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 247.
[247] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 248.

servete layık kitlenin halk olmadığı kesindir. Yeter ki halk ahireti unutmasın. Bu sınıfın en büyük görevi halkı şimdiki zamanın dışında tutmaktır. Bu sebeple Şeriati, İslam'ın başına gelen en büyük talihsizliğin bu sınıfın türemiş olmasına bağlamaktadır. Bu sınıf; hayat, hareket, bilinç, sorumluluk ve yeryüzü İslam'ını göksel hayali bir İslam'a dönüştürdü. Sonuç olarak öyle bir din meydana getirdiler ki bundan sadece üç kişi faydanalanır: Firavun, Karun ve Belam Baura. Halbuki bu dinin tek kurtarıcısı halktır. Fakat bu üç kesimin işbirliği sonucunda halkta bu kurtarıcı rolünü unutmuştur.

Bu noktada dini yabancılaşmada insan, dış dünyada olup bitenlerin hiçbirini anlayamayıp kavrayamadığı için dışardaki birçok gizemli gücün hayatını kontrol altında tuttuğuna inanır. Bu yüzden herhangi bir bilince sahip olmayan insan çaresizce bunlara tapar. Böylece insan varoluşunun amacını unutur. Kendine ve özüne karşı yabancılaştığı için din, meşrulaştırma ve uyuşturma tekniğiyle insanın kendini güçsüz görme biçimidir.[248]

3.2.3. Burjuvazi

İnsanın özgürlüğünü yitirdiği ve aline olduğu bir diğer faktör ise para ve burjuvazidir. Burjuvazi; para, ticaret ve sanayiye dayalı şehir hayatında yaşayan orta halli olan, ne ağa ne de reaya olan orta sınıfın gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan bir sınıftır. Bu sınıf tarihte feodaliteyi yok edip feodal sistemin yerine geçmiştir.[249] Şeriati'ye göre bu sınıf yenilikçi ve ilerici bir sınıfın adıdır. Zira bunlar ne hanların aristokratik hayatına sahiptiler ne de halk gibi zillete duçar olmuşlardı. Bu iki sınıftan daha özgür ve bilinçliydiler. Fakat 19. ve 20. yüzyıllarda burjuva; kapitalist, sömürgeci ve makine sahiplerine dönüştüğü için kötü ve aşağılık bir kelimeymiş gibi algılandı. Yoksa etimolojik açıdan kötü bir anlama sahip değildir. Aksine iyi, yenilikçi ve aydın bir sınıfı temsil eder.[250] Bu anlamda burjuvazi, ne ağa ne de halk sınıfından olmadığı için teslimiyet, şükür, rıza ve inanç gibi kelimeleri benimsemez. Onun inancı kendisidir.

---

[248] Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisine Giriş ve Meleklere Ağıt**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s.62-63.

[249] Ali Şeriati, **Yeni Çağın Özellikleri**, çev. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara 2020, s.94.

[250] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s.22.

Şeriati'ye göre para ve burjuvazi sebebiyle ortaya çıkan yabancılaşma şöyledir: Burjuva, bütün üstünlükleri parayla ölçüp biçen, her şeyi paraya bağlayan, insanın maddi ve manevi değerlerinin yegane ölçütünün para olduğunu söyleyen bir sınıftır. Değerleri, inançları ve hatta imanı yaratan paradır. Dolayısıyla burjuvaziye göre para tek gerçek hakikattir. Burjuva olarak ben parayı kendi hayatımın amacı olarak görüyorum. Parayı düşünüyor, parayla uyuyor ve onunla uyanıyorum. Para bizzatihi amaç olduğu için ben kendim paranın aracı ve parçası oluyorum. Doğal olarak benim param demiyorum. Paranın beni diyorum.[251] Çünkü ben paranın efendisi değilim para benim efendim olmuştur.

Bu bağlamda Şeriati'ye göre ahlakçı sosyalistler şöyle diyorlardı: Burjuva para çarpmış kimsedir. Yani paranın varlığını kendi özünün ve insani kimliğinin yerinde düşünen kimsedir. Bu, para aracılığıyla kendi varoluşuna karşı aline olmaktır. Bu anlamda Kuran şöyle buyurur:

"Faiz yiyenler, ancak şeytanın dokunup çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar…" (2/Bakara Suresi 275)

Burada "Şeytanın dokunup çarptığı kimse" şeytanın onu deli divane etmesidir. Yani para onun varlığına hulul etmiştir. Para aklını, kalbini ve benliğini fethetmiştir. Dolayısıyla para karşısında paramparça olmuş insan, kendisini "insani ben" yerine "poliçe beni" "altın beni" ve "para beni" olarak hissediyor. Burada para insanların sadece hayatına değil bilim, kültür ve ahlaklarına da hükmeden tek gerçek oldu.[252] Artık insan özgürlüğünü kaybetmiştir. Çünkü özgürlüğünün yerini para almıştır.

3.2.4. Materyalizm

Şeriati'ye göre yabancılaşmanın bir diğer sebebi materyalizmdir. Materyalizm, fiziki dünyanın ilk ve temel taşı olarak maddeyi esas kabul eden maddeci bir dünyagörüşüne sahiptir. Dolayısıyla materyalizm evreni maddi ögeler üzerine inşa ettiği için evrende yaşanan her değişim, hareket ve eylemi bilinçsiz, hareketsiz ve hedefsiz olarak görür.[253] Materyalizmde insan kendinden habersiz ve

[251] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.188.
[252] Irmak Ali Şeriatide Yabancılaşma ve Özgürlük, s. 62.
[253] Şeriati, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s. 236.

uzaktır. Çünkü insanın özünü meydana getiren maddenin bizzat kendisidir. Bu sebeple materyalizm, tabiattaki diğer bütün ögeler nasıl ki madde tarafında şekilleniyorsa insanın özünün ve iradesinin de madde tarafından belirlendiğini söyler. Materyalistler insanın bir şeyi seçip seçmemedeki iradesinin madde tarafından belirlendiğine inanırlar. Çünkü maddilik, zorla belirlenmişliğe yönlendirir. Doğal olarak insan maddi yasaların dışında anlaşılır bir varlık değildir.[254]

Materyalizm, çevrenin insanı yarattığına inanarak insanın özgürlük talebini tamamen bir kenara atıyor. Sonuç olarak insan, dışsal cebrin boyundurluğuna girmiş iradesiz, sorumsuz, insani değerlerden yoksun cansız bir varlığa dönüşüveriyor.[255] Kaçınılmaz olarak kendi benliğine karşı aline oluyor.

Şeriati'ye göre materyalizmin yayılmasına sebep olan üç etken vardır:

1. Kilisenin dogmatik zihniyetine karşı bilimin bıkkınlığı.
2. Bilimlerin maddeyi bilme ve tahlildeki tekelci vurgu ve tanrı, ruh, öte dünya, maneviyat, sırlar, semboller ve gizemler gibi dünyayı kuşatan metafizik söylemlere karşı sert tavrı.
3. Materyalizm Yeni Çağ'ın dünyagörüşüne olan ruhsal uyumu.[256]

Şeriati, yukarıda saydığımız sebeplerin dışında bulunan bir başka nedenin ise marksizm olduğunu söyler. Bu da Marksizmin, materyalizmi diyalektik bir mantıkla savunmaya çalışmasıdır.

Sonuç olarak materyalizm için tek gerçek hakikat maddedir. Bu yüzden madde insani benin yerine geçerek insanı olumsuz anlamda kendi benliğine karşı yabancılaştırmıştır. Zira madde insani kişiliğin yerini almıştır.

3.2.5. Züht/Zahitlik

Şeriati'ye göre yabancılaşmanın bir diğer şekli ise züht ve zahitliktir. İslam, bu bulaşıcı hastalıkla ayrıca savaşmıştır. Bu hastalık, Hinduizm ve Hristiyanlık'ın etkisiyle İslam'a bulaşmıştır. Malasef ki İslam bunu algılayamıyor ve anlamıyor. Bundan kurtulmak için arayış içerisinde de değildir. Fakat İslam'ın aksine Batı bunu

[254] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.190.
[255] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, s.190-191.
[256] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü, ss.189-190.

çok iyi anlıyor.[257] Bu anlama bilinci sayesinde Batı, bin yıllık Orta Çağ belasından kurtulmuştur. Çünkü Orta Çağ'ın ideolojisi ahiretçiliktir. Bu ideolijinin temel sebebi ise Hristiyanlıktaki züht anlayışıdır. Bu anlayış halkın gerçeklerden kopmasına ve hayali bir dünyada yaşamasına sebep olmuştur. Bu anlamda Hafız, zühdün, aline zahidin beynini nasıl sersem ve budala yaptığını şöyle anlatıyor: "Rintlerin nasihatçısını ki Tanrı'nın hükmüyle savaşır. Onun beynini kurumuş görüyorum; yoksa kadeh tutamıyor mu?!"[258]

Peki zühtperestlik niçin alinasyondur? Çünkü züht, insan doğasının en temel özsel ve güdüsel boyutlarını reddediyor. Onu karıştırıyor bozup ifsat ediyor. Doğal olarak boyutları ve ruhsal organları bulunmayan insan artık insan olmaktan çıkmıştır. O, olsa olsa ancak bir melek olur. Melek ise hissedip düşünemez. Çünkü insan melek olmadığı gibi melek de insan değildir.[259] Bu nedenle Şeriati, tasavvufi mezhep ve akımları kimi zaman insanı aline eden etkenlerin en başında ele alır. Hallac-ı Mansur'un, kendisini gerçekten Allah olarak hissetmesi, cübbesinin altında Allah'tan başka hiç kimsenin olmadığını söylemesi buna verebileceğimiz en güzel örnektir. Yani ben yokum, sadece Allah var diyerek kendi varlığını inkar etmiş kendi fıtratına karşı yabancılaşmıştır.[260]

Dolayısıyla Şeriati'ye göre züht bir eşekleştirme vasıtasıdır. İnsan doğuştan bazı sosyal ve doğal haklara sahiptir. Fakat züht, insanın bu temel ihtiyaçlarını reddederek şöyle der: "Açgözlülük, dişlerini ve ellerini bütün bunlar üzerinde çek" Bu sebeple züht, insanın varlıksal ihtyaçlarını inkar ederek insanı hayvan seviyesine düşürür. Tabi bu durumdan en çok halk düşmanları ve para babaları istifade ediyor. Bu yönüyle zühtün, halkın bilincini yok eden, kendisiyle zulüm yapılan yumuşak bir kılıç görevini üstlendiğini görüyoruz.[261] Bu anlamda Şeriati'ye göre züht, zulüm karşısında suskunluk orucuna girmektir. Bu öyle çirkin bir utanmazlık, acımasızlık, bencillik ve ihanettir ki bir kişi, cehennemde esirlerin inleyişini, cellatların haykırışını, açların yoksulluğunu ve çaresizlerin boynundaki kırbacı görür de onları kurtarmak için harekete geçmesi gerekirken kendi kurtuluşunu garantiye almak için

[257] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.189.
[258] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.190.
[259] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.190.
[260] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.190-191.
[261] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 188.

pısırıkça bir köşede oturmayı tercih eder.[262] Şeriati, bu durumun zillet ve alçaklık felsefesi olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı züht, halkın alın yazısına sırt çevirme, zulüm ve baskıları görmezden gelme gittikçe derinleşen toplumsal tabakalaşmaya karşı kör, sağır ve dilsiz bir hale börünme biçimidir.

Halbuki Şeriati, Ali'nin ve hakiki İslam'ın züht anlayışının halktan uzak bir züht anlayışı olmadığını söylemektedir. Çünkü züht, topluma bilinç ve sorumluluk yükleyen halkı anlayan hayat ve hareket sahibi bir kavramdır. Hakiki İslam'da züht, sınıfsal yapılaşmaya ve mal yığmaya karşı mücadele yolunda riyazete, kanaate ve dünyadan yüz çevirmeye dair bir mücadele tarzıydı.[263]

Sonuç olarak züht, insanda bilinç ve özgürlük adına ne varsa hepsini elinden çekip alıyor. İnsanı maddi ve manevi açıdan bir sömürme tarzıdır. Dolayısıyla birey insan olmaktan çıkıyor, kendini görmüyor, işitmiyor ve anlamıyor. Kuran'ın deyişiyle kör, sağır ve dilsiz bir yaratığa dönüşüyor.

3.2.6. Uzmanlık

Şeriati'ye göre bütün sosyologlar, insanın kendine yabancılaşmasının etkenlerinden birinin uzmanlaşma olduğu konusunda hem fikirler. Çünkü uzmanlaşma çok boyutlu insanı tek boyutlu bir varlığa dönüştürür.[264] Bu açıdan uzmanlaşma, toplumsal bilinç ve sorunlara bir bütün olarak bakmamıza engeldir. Herkes kendi dünyasına öyle bir gömülüyor ki toplumun yazgısından habersiz kalıyor. Tıpkı Eflatun'un mağarasındaki boğa örneğinde olduğu gibi. Biri boynuzuna, diğeri toynağına, öteki kuyruğuna dokunduğu halde hiç kimse boğayı bir bütün olarak algılayamıyor. Aynı şekilde uzmanlık da herkesin toplumun genelinden kopuk olarak çok küçük ve dar bir alanla sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kimse toplumu bir bütün olarak algılayamadığı için toplumun geleceğine dair bilinçli bir adım atılamıyor. Haliyle toplumsal bilinç bütünsel olarak gelişmiyor. Çünkü uzmanlık, insanı tek boyutlu olarak geliştirip diğer boyutlarını işlevsiz hale

[262] Ali Şeriati, **Ali Şiası Safevi Şiası**, çev: Doç. Dr. Murat Demirkol), Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s. 19.
[263] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 13.
[264] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 129.

getiriyor.[265] Şeriati, uzmanlaşmanın insanı tek boyutlu bir varlığa dönüştürdüğü fikrini Heidegger'in şu ifadeleriye temellendirir:

> *Uzmanlık bir anlamda insanın düşmanıdır; çünkü insan, çeşitli boyut, kabiliyet ve ihtiyaçları olan ve muhtelif işler yapabilen, örneğin hissedebilen, düşünülebilen, konuşabilen, bir şey hakkında tefekkür edebilen, tahayyül edebilen bir varlıktır; oysa uzmanlık, insana yüklenen cebri bir sistemdir. Bu, çok boyutlu insanı, tek boyutlu bir sistem ve sabit sürekli tekrara dayalı bir çalışma içerisinde esir ediyor, tutsak yapıyor ve sürekli ister istemez normal şartlarda kendini, çeşitli ihtiyaç, ilgi, arzu ve istidatları olan bir varlık olarak gören insan, bu uzmanlık sisteminde küçülüyor, ufalıyor, eksilip kusurlu hale geliyor. Sonuç olarak görüyoruz ki beyefendi, otuz yıl veya kırk yıl aynı iş yapıyor ama kendisi de o işi neden yaptığını bilmiyor.* [266]

Burada da görüldüğü gibi uzmanlık insanı tek tipleştirip kendi varlığına karşı olumsuz anlamda yabancılaştırıyor.

Bu anlamda Şeriati, uzmanlaşma konusunda şöyle bir örnek verir: Örneğin; tanıdığınız bir ayakkabıcıyla karşılaştığınızda size hal hatır sormadan önce gözleri ayakkabınıza çarpar. Bir göz doktoruna gidince ilk baktığı yer gözleriniz olur. Bu durum bireyin nasıl tek boyutlu bir varlığa dönüştüğünün göstergesidir.[267]

Şeriati'ye göre uzmanlaşmanın hakiki anlamda olmadığı tek dönem Peygamber'in yaşadığı dönemdir. Burada sosyal anlamda bir uzmanlık yoktur. Yani bütün Müslümanlar hep birlikte iş ehli, fikir adamı, ilim ehli, mücadele adamı, işçi ehli, ziraat, hukuk, siyaset, ibadet ve mescid ehliydiler. Örneğin Peygamber'i belli bir tipe sığdıramazsınız. Onun aile reisi mi, siyasetçi mi, ilim, tüccar, halkçı ve taklit merci mi olduğunu ayırt edemezsiniz. O bunların hepsini kendi bünyesinde bütünleştiren bir peygamberdi. Onun sahabeleri de öyleydiler. Örneğim Ali, Ömer, Ebu Zer, Ammar ve diğerlerini Peygamber eğittiği için bu durum onlar için de geçerlidir.[268]

Fakat Şeriati, uzmanlaşmayı her ne kadar insanın kendine yabancılaşmasına sebep olduğunu söylüyorsa da gerekli bir şey olduğuna inanmaktadır. Çünkü medeniyetin temeli uzmanlaşma tarafından atılmıştır. Siz çinicilik alanında, o mimari alanda, ben edebiyat alanında, şu beyefendi hadis ve fıkıh dalında ihtisas yapmadan ilerleme kaydetmemiz mümkün değildir. Tıpkı bir filozofun dediği gibi:

---

[265] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 201.
[266] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.289.
[267] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 129.
[268] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, ss. 130-131.

"*Medeniyetin temeli, insanın kendine yabancılaştığı saatlerde atılmıştır.*"[269] Fakat Şeriati'ye göre insanın tek tipleşmemesi için uzmanlaşmadan kurtulmasının yolu çeşitli konularda uzmanlaşmaktır. Ancak bu yolla ideolojiye ferdi ve sosyal bilinci yerleştirmek suretiyle uzmanlığın ortadan kaldırdığı insani ve sosyal bütünlüğümüzü kurtarabiliriz.[270] Sonuç olarak Şeriati, uzmanlaşmayı insanın kendi benliğine ve toplumsal bütünlüğe karşı duyarsızlaştığı bir yabancılaşma tekniği olarak görmektedir.

3.2.7. Bilgi ve Kitap Hastalığı

Şeriati'ye göre yabancılaşmanın bir diğer sebebi ise insanın kitap ve bilgi tarafından aline olmasıdır. Bu yabancılaşma türü daha çok aydın ve okumuş kesim arasında yaygındır. Tabiat aleminde olup bitenleri kavramak insani gelişim açışından önemlidir. Fakat toplumdan ve kendinden habersiz olup kitapların sayfaları arasında kaybolmak insanın kendine ve topluma yabancılaşmasının en büyük sebeplerindendir. Alim; kendini, toplumu ve zamanın ruhunu bilip hissettiğini düşünür. Fakat bu, içine düştüğü büyük bir yanılgıdır. Çünkü o sadece bir bilgindir. "ilim ilim içindir." anlayışı, soyut olarak insani ve sosyal bilinçten uzaklaştırma nedenidir.[271]

Kitap tutkunluğu, ideolojik bir zihin, felsefe ve çözüm meydana getiriyor. Açıklama yapıyor, analizlerde bulunuyor; fakat hepsi boş ve asla gerçeklikle bir bağı ve bağlantısı yoktur. Bu anlamda aydın, sürekli bir okuma ve araştırma sürekliliği içerisindedir. Zihinsel dünyasında sürekli bir arayış ve ideoloji inşa etme gayreti içerisinde olmaktadır. Sonuçta bir ideoloji meydana getirir. Daha sonra topluma gelince bir de ne görsün, onun zihinsel birikimlerinin olayla, toplumun yazgısıyla hiçbir ilgisi yoktur. O zaman kitap tukunluğuna duçar olduğu görülür.[272] Artık kendine göre bir dünya yaratmıştır. Ama içinde halk yoktur. Dolayısıyla fildişi kulelerinde o ideolojiden bu ideolojiye atlayıp dururlar.

[269] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 129.
[270] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 201.
[271] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 201.
[272] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.296.

Sonuç olarak ilim ehli daima halkla bağlantısını diri tutmalıdır. Halkın derdini ve ızdırabını anladıktan sonra ideoloji inşa etmelidir. Diğer türlü inşa edilen ideoloji kendisinden başka hiç kimsenin işine yaramıyorsa ne önemi vardır. Bu nedenle toplumların, uygarlıkların ve kültürlerin yok olmasının sebebi aydınların, halkın arasında değilde kitapların sayfaları arasında dolaşmalarından kaynaklanmaktadır. Bu da gösteriyor ki halkın arasına karışmayan sadece kitaptaki bilgilerle yetinen kimse kendi varoluşuna karşı yabancılaşmaktadır. Kendini ve halkı unutmaktadır.

3.2.8. Aşk

Şeriati'ye göre yabancılaşmanın bir diğer sebebi ise aşktır. Aşk, bir insanın bir başka insan vasıtasıyla kendine karşı yabancılaşmasıdır. Başkasını kendinden daha fazla tanıma halidir. Sevgili, aşığın müstakil şahsiyetinin, ben'inin yerine geçiş yapmasıdır. Dolayısıyla aşık bütün varlığını maşukta bulmaya çalışıyor. Yani aşık maşuk karşısında bir hiçtir. Aşık, sevgili sayesinde varlık kazanıyor. Örneğin Leyla ile Mecnun öyküsünde olduğu gibi hacamatçı, Leyla'ya bıçağını vurduğunda Mecnun'nun feryadı arşı kapsıyor ve diyor ki:

"Korkuyorum hacamatçı, eğer bana hacamat yaparsan
Neşteri Leyla'nın damarına vurursun."[273]

Bu örnekte de görüldüğü gibi Mecnun bütün varlığını ve benliğini Leyla'ya feda etmiştir. Böyle bir varlığın özgür olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda Şeriati'nin de kendisinden çok etkilendiği Sartre, "*Varlık ve Hiçlik"* adlı eserinde aşkın insanı özgürlükten mahrum bırakıp bilinci yok ettiğini söyler. Ona göre insan başkalarının özgürlüğü sayesinde ayakta olduğu için hiçbir zaman güvende olmayacaktır.[274] Çünkü özgürlüğü aşk zindanı tarafından pusuya düşürülmüştür. Sartre, aşkın insanı aline ettiğine dair şu açıklamada bulunur: Sevilen, aşığını başkaları arasında bir nesne olarak kavrar, yani onu dünya fonu üzerinden algılar, onu aşar ve onu kullanır."[275]

[273] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.191
[274] Jean Paul Sartre, **Varlık Ve Hiçlik** çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul 2022, ss. 473-474.
[275] Sartre, Varlık Ve Hiçlik, s. 479.

Bu başlıkta da anlaşıldığı üzere aşk, insanın bilinçli bir tercihte bulunması önündeki en büyük engellerden biridir. çünkü insan, varlıksal özüne karşı olumsuz anlamda yabancılaşmıştır. Keza sevgili, özgür ben'in yerine geçip bedeni, ruhu ve bilinci işgal etmiştir.

3.2.9. Bilim

İnsanın olumsuz anlamda yabancılaştığı bir diğer alan da bilimdir. Bilim, insanın tabiatı tanıma ve tabiatta var olan şeyleri keşfetme mücadelesinin özetidir. Bilim: İnsanın tabiat, tarih ve toplum zindanlarından kurtulma reçetesiydi. Fakat zamanla insanın kendini yok sayma ve unutma felsefesine dönüştü. Bu bağlamda Şeriati, bilimin özgür ve sorumlu bilim adı altından halkı sömürme aracına dönüştüğünü söyler. Yani bilgi, keşif ve düşünceyi halkın hayatından, insanlığın kurtuluşundan uzaklaştırdı. Halkı geri kalmış, mahrum, yeni sömürgecilik ve sınıfsal sömürünün kurbanı haline getirmiştir.[276] Bu bütün insani değerlerin yok edilmesi demektir. Çünkü içinde insana ait değer bulunmayan her şey yok olmakla eş değerdir. Bu anlamda Şeriati, Heidegger'e atıfla şunları söyler: "Medeniyet, bilimler, bütün teknik ve fenler, insanın feda edilmesi sonucu varlık kazanmışlardır. İnsan medeniyetin temelini kendinden habersiz olduğu zamanlarda atmıştır.[277]

Bu anlamda Şeriati, bilimin hakikatten ayrılıp güç peşinden koşmaya başladığını söyler. Yani bilim, insanın hizmetinden çıkıp burjuvazinin ve para babalarının hizmetine girmiştir. Dolayısıyla bilim; kutsallığını ve saygınlığını kaybederek başıboş, amaçsız ve imansız bir varlığa dönüşmüştür. Neticede medeniyetin ilerleme hayali güç tarafından, hayatın tekammül yolu ise tüketim çılgınlığı tarafından yok edildi. Bu anlamda insanı ve değerlerini korumakla görevli olan bilim, insanı ve değerlerini yok etti.[278] Yani insanı kendi özüne karşı yabancılaştırdı. Bilim insan içindir söylemi, bilim yalnız bilim ve kapitalist sistem içindir ifadesine dönüştü. Doğal olarak çağın en büyük felaketi de bu oldu.

Bu doğrultuda Şeriati, bilime yön tayin edilmesinin doğru olmadığını söyler. Fakat bugün Batı'nın tüketicilik dini ve kapitalist sistemi bilime yön tayin etmiştir.

[276] Şeriati, Kavramlar sözlüğü, s. 38.
[277] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.196.
[278] Şeriati, İnsan, s.34.

Bilimi, kilisenin hizmetinden kapitalizmin hizmetine koymuştur. Halbuki bilimin değeri insana hizmeti ölçüsündedir. Bırakalım bilim kendi rotasını özgürce tayin etsin.[279]

Şeriati'ye göre insan, modern zamanda yalnız kalmıştır. Bunun sebeplerinden biri de siyantizimdir. Siyantizmin, hedefsizliği yüzünden insan himayesiz ve yetim kalmıştır. Peki nasıl himayesiz kalmıştır? Şu şekilde: Bu gün öyle bir zamanki sosyoloji senin için nasıl bir toplum meydana getirmeliyim sorusunun cevabını vermekten acizdir. Biyoloji sana insanın layık olduğu hayatın nasıl bir hayat olması gerektiğini söylemiyor. Antropoloji ise sen bir varlık olarak bu alemde ne istiyorsun ve ne istemelisin sorularına cevap vermekten acizdir. Felsefe, var oluş amacının ne olduğunu açıklamıyor. Dolayısıyla insanı himayesiz bırakan bilim, insanlığa yol gösterme hakkına sahip değildir. Bu anlamda günümüz insanı kendisini diğer zamanlardan daha kontrolsüz, anlamsız ve boş şeylerle meşgul olma durumuna getirmiştir. Bugünkü genç nesil; bilim, teknik ve tüketim cennetinde Adem gibi isyan etmiştir. Bu isyanın sırrı bilinç meyvesidir. Kapitalist sistemin yasak meyvesini yemiştir. Fakat sonra gözlerini açmış birde ne görsün hayret! Bedenen ve ruhen çıplaktır. Rezil olmuş ve kendisinden utanmaya başlamıştır.[280] İşte bu durum bilimciliğin (siyantizmin) yarattığı korkunç bir trajedidir.

Bilim, insanı gün geçtikçe daha çok tüketmeye zorlayan bir zindana dönüştürmüştür. Bu bağlamda Toynbee şöyle diyor:

> *Gelecekte var olacak medeniyet, eski medeniyetlerin aksine, deprem, rüzgar, tufan ile, hatta berberilerin, ilkellerin ve vahşilerin saldırıları sonucu yok olmayacaktır. Çünkü yeni medeniyet, askeri yönden o kadar çok güçlü ve donanımlı ki hiçbir vahşi onu yok etme gücüne sahip değildir. Ayrıca bu medeniyet, sağlık, bilim ve teknik bakımından o kadar gelişmiş durumdadır ki hiçbir hastalık ve doğal felaket onu yok edemez. Bilakis onu bir şey yok edecektir. O da iç düşmandır. Her gün yeni üretim araçları vasıtasıyla yüzlerce sahte, yalancı ve aldatıcı istek ve ihtiyaç meydana geliyor ve bize yükleniyor. Her gün tüketim için katlandığımız işimizin, ızdırap ve çabalarımızın hedefine ulaşamadığını görüyoruz. Hayatımızın bütün anlarını insani imkanlarımızın tamamını bize yükledikleri tüketim kalemleri için vakfetsek yine de az gelir elde ediyoruz.*[281]

Burada tüketim hastalığının bir kanser hücresi gibi vucuda yayılmasının sebebi bilimin paranın hizmetine girmesidir. Bu çağ bilimle paranın evlilik çağıdır.

[279] Şeriati, Kavramlar sözlüğü, s. 39.
[280] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.207.
[281] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.210.

Onların gayri meşru çocuğu ise makinedir. Örneğin Hitler beş yüz Alman filozof ve bilim insanını kendine bağlıyor. Onlara "*Ben ne söylersem siz bilimsel izahını yapmalısınız!"*[282] diye emir veriyor. Mussolin İtalya'nın bilim insalarını topluyor. Onlara yirmi gün içerisinde seçilmek istiyorum. Ona göre bana bir ideoloji ve parti programı hazırlayın diye emir veriyor.[283] Burada bilimin nasıl da zulmün ve faşizmin aracı haline geldiğini görüyoruz.

Sonuç olarak burada insanın bilim sayesinde nasıl aline olduğunu görüyoruz. Ne yazık ki özgürlük peşinde koşması gereken insan, kapitalizmin çarklarına yakalanmıştır. Bunun sebebi ise bilimin azizliğidir.

3.2.10. Kültürel Yabancılaşma

Şeriati, yabancılaşmanın sebepleri arasında en ağır ve en tehlikelisinin kültürel yabancılaşma olduğunu söyler. Şeriati'ye göre kültür: bir milletin tarih boyunca biriktirdiği sembol, işaret, adet, gelenek ve toplumsal hareket tarzları biçiminde meydana gelen manevi, tarihsel, sanatsal, edebi, dini ve hissi tazahürlerin bütünüdür. Bu maddi ve manevi değerler, o kavmin dertlerini, isteklerini, ihtiyaçlarını, sevinçlerini, sosyal ve ekonomik yapılarını izah eden değerlerdir.[284] Bu tanıma göre kültür toplumun bedenini ayakta tutan ruhtur. Bu ruh yok olduğunda ortada toplum diye bir varlıktan söz edilemez. Bu açıdan ben kendi derdimi, ızdırabımı, mutluluğumu düşündüğümde gerçekten kendimi düşünüyorum. Benim varlıksal özüm bu kültürün ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal özdür. Kendi toplumun değerleri ölçüsünde bir hayat inşa etmeye çalışıyorumdur. Fakat kendine has bir kültüre sahip olan kişi zamanla sahte taktikler vasıtasıyla o toplumun kültürünü zihninden silip yok ediyor. Daha sonra başka bir zamana ve tarihsel döneme, başka bir ekonomik sisteme, başka sosyal ve siyasal bağlara ait olan kültür benim kültürümün yerini alıyor. Doğal olarak ben kendimi düşünmek istediğim zaman başka bir toplumun kültürünü kendi kültürel değerlerimmiş gibi algılıyorum. O zaman kendime ait olmayan dertlerle ve problemlerle muhatap olmak zorunda kalıyorum. Benim sosyal ve tarihsel değerlerimin hiçbiriyle yakından uzağa ilişkisi

[282] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s.286.
[283] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, s. 286-287.
[284] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, ss. 191-192.

olmayan sorunlara karşı feryadı figan ediyorum. Zamanla bana ait olmayan bu dert ve idealleri kendi dert ve ideallerimmiş gibi görüyorum ve hissetmeye başlıyorum.[285] Bütün bunların nihayetinde ben başka bir kültür vesilesiyle aline oluyorum. İşte bu musibet, bir milletin yıkılmasının en büyük sebebidir.

Şeriati, kendi kültürel ve tarihsel bağlarından beslenen insanın, kendi yazgısını kurabilecek şahsiyete sahip olduğu söylemektedir. Ona göre geçmişini bilmeyen bir insanın geleceğinden bahsetmesi kadar aptalca bir durum söz konusu değildir. Kendi kültürel değerlerinden uzaklaşan birey otomatikmen sömürüye kapı aralamıştır. Dolayısıyla bir toplumu sömürmenin ve yok etmenin tek yolu onu şahsiyetsizleştirmektir. Bu bağlamda Şeriati'ye göre Avrupa emperyalizm sosyolojisi, bizi kültürel ve tarihi değelerimizden uzaklaştırarak şahsiyetsizleştirmiştir. Çünkü Doğu toplumlarını kolayca soyabilmek ve aldatmak için onu şahsiyetsiz kalıncaya kadar tarihinden koparılması gerektiğini çok iyi biliyordu.[286] Kendi tarihinden kopmalı ki kendisini kolayca Batı'nın kucağına atabilsin. Bu nedenle sömürgeci zihniyetin, ilk işi toplumları kendi kültürel yazgılarına karşı yabancılaşmasını sağlamaktır. Demek ki sahip olduğumuz tarihi ve kültürel şahsiyet bizi diğer milletlerden ayıran en temel özelliklerdendir. Haliyle Doğu'yu emperyalizmin uşağı ve daimi tüketicisi haline getirmek için onu kültürel değerlerinden uzaklaştırarak şahsiyetsizleştirmek gerekir.[287] Doğal olarak nesli kendi toprağında köksüz bir bitki olması için ona, geçmişini ve tarihini hatırlatacak her şeyi yok etmek gerekir.

Bu açıdan Şeriati; bir yazar, bir düşünür olarak derdi derdimize benzeyen, tarihi, kaderi ve geçmişi bizimkiyle aynı olan toplumlara ve milletlere yönelmemiz gerektiğini söyler. Bu anlamda Şeriati *Ne Yapmalı* adlı kitabından şöyle diyor:

> *Keşke Brechet yerine Katip Yasin'i tanısaydık. Keşke Jean Paul Sartre yerine Ömer Mevlüt ve Ömer Uzgan'ı, Albert Camus yerine Aime Sezar ve Frantz Fanonu'u tanısaydık. Bu vesileyle belki kendimizi biraz tanımış olurduk. Biz bu Batıl'ı aydınları tanıdıkça kendimize yabancılaşıyoruz .*[288]

Sonuç olarak kültürel yabancılaşma, insanın kendi varoluşsal değerini inkar etmesine sebep olan bir yabancılaşma türüdür. Kendini unutup başkası gibi

[285] Şeriati, Kendisi Olmayan İnsan, ss. 192-193.
[286] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 274.
[287] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 275.
[288] Şeriati, Ne Yapmalı, s. 263.

davranmaya başlamaktır. Bunun sonucunda özgürlük yok olduğu için kişi kendi kültürel değerlerini seçmek yerine başka bir milletin kültürel değerlerini seçmeye başlar. Bu nedenle Şeriati'ye göre alinasyonun en tehlikelisi kültürel yabancılaşmadır.

Bütün bunların nihayetinde ele aldığımız ilk üç bölüm Şeriati'ye göre İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışını temellendirmek amacıylaydı. Çünkü bütün bu başlıklar ancak bir ve bütünlük içerisinde ele alındığında bir anlam kazanmaktadır. Şimdi de son başlığımız olan Ali Şeriati'de İslam ve sınıfsal yapı adlı konuyu ele alacağız.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞERİATİ'DE İSLAM VE SINIFSAL YAPI

Tezimizin bu bölümünde Şeriati'nin düşüncesinde İslam ve sınıfsal yapı konusunu ele alacağız. Bu sebeple yapmamız gereken ilk şey sınıf kavramının tanım ve analizinden başlamak olacaktır.

4.1. SINIF KAVRAMI VE ANALİZİ

Her toplumsal yapının bünyesinde birtakım eşitsizlikler mevcuttur. Çeşitli kaynaklarda beslenen bu eşitsizlikler toplumun sınıflara ayrılmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda sınıf sözcüğü: Latince, yurttaşların sahip olduğu servetler nispetinde ayrılmış belirli kategorilere işaret eden "classic" kelimesinden gelmektedir. Bu sözcük İngilizce'ye (class) 16. Fransızca'ya (classe) 14. yüzyılda dahil olmuştur. 17-18. yüzyıl Fransızcasında bu sözcük her ne kadar kategori kelimesine yakın bir anlam taşıyor ve toplumsal farklılıklara işaret ediyor olsa da sıra, meslek ve statü bildiren diğer kelimeler arasında farklı ve ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Sözcüğün aynı dönemde İngiltere'de özgün bir anlamı bulunmamaktadır. Bu durum, 18. yüzyıl sonunda itibaren önce İngiltere'de daha sonra 19. yüzyılda diğer Avrupa ülkelerinde değişikliğe uğramış ve sınıf sözcüğü toplumsal ayrımların farklı düşünmenin bir anlatım aracı haline dönüşüvermiştir.[289] TDK'ye göre sınıf sözcüğü ise bir toplumda aynı görevi yapan, aynı yararı sağlayan, aynı şartlarda yaşayan büyük insan grubu ve klas anlamı taşımaktadır.

Weber ise sınıfı, toplumları farklılaştıran unsurların içerisinde değerlendirmektedir. Bu düşünceye göre yalnızca üretimin değil, aynı zamanda tüketim ilişkilerinin de unsuru olan çok yönlü bir toplumsal değişken niteliğinde ele alınan sınıf, çeşitli konumların (mülkiyet, gelir, meslek, eğitim, statü, toplumsal itibar ya da otorite gibi…) bir toplamı ya da bileşkesi olarak ele almaktadır.[290]

[289] Enes Yalçın, "Toplumsal Tabakalaşma Sistemlerinin Genel İncelenmesi", **Hak- İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 2019 Cilt:8, s. 174.
[290] Yalçın, 176.

Weber'in bu konudaki ana teması toplumsal eşitsizlik, sınıfsal yapılaşmanın karmaşık ve çok boyutlu nedensenliğe dayalı olmasından kaynaklanmaktadır. [291]

Şeriati'ye göre sınıf sözcüğü ise meslek, yaşantı ve ekonomik açıdan aynı ya da benzer olan insanlar, bir araya gelip bir sınıf oluştururlar. Dolayısıyla aynı sınıfta yer alan bireylerin, çalışma, yaşama tarzı ve toplumdan yararlanma ölçüsünün aynı olması veya birbiriyle benzerlik göstermesi çok doğal bir durumdur. Çünkü onlar bir grubu ve bir takımı temsil eder. Bir "sociale Classe" yani toplumsal sınıf oluşturmaktalar. Bundan dolayı onlar arasındaki bağ, iş ve gelir gibi ortak unsurların toplumsal yaşamda bir benzerlik gösterdiğini görürsünüz.[292]

Burada da görüldüğü gibi birçok düşünür sınıf kavramına farklı açılardan bakmaktadır. Bu noktada da tartışılan bir kavram olan "sınıfın" tanımını yapmak gerekir. Sınıf: hukuken herkese açık ama esasen yarı kapalı olan, dayanışmalara dayalı, olağan bazı başka gruplarla çatışan, kısmen örgütlü, kendi varlığının bilincinde olan 18, 19 ve 20. yüzyıllarda Batı toplumlarının çok işlevli, ayırt edici toplumsal oluşumlarını içeren çok yönlü dinamik bir kavram olarak tanımlanmaktadır.[293]

Bu tanım doğrultusunda sınıf kavramının çok yönlü ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Çünkü toplumsal sınıfların, sosyo-kültürel, etnik, dini, ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok çeşidi vardır. Bu çeşitlilik, tüm yaşam biçimlerini kapsaması bakımından bütüncül ve süreklilik arz etmektedir. Bu yüzden basit/ilkel, karmaşık/çağdaş, kapitalist, sosyalist, totaliter veya demokratik gibi sistemlerin hemen hepsinde az veya çok, gizli veya açık bir sınıfsal yapılaşma mevcuttur.[294] Bu durum ırkçı yaklaşımlarla biyolojik eşitsizliği, dini ve mezhepsel yaklaşımlarla dinsel eşitsizliği, hak ve yükümlülükler bakımından adaletin herkes için tecelli etmeme eşitsizliğini, güçlü-güçsüz anlayışıyla ekonomik eşitsizliği ve hayat şartları bakımından itibar-eğitim eşitsizliği olarak geniş ve kapsamlı bir etki alanına sahiptir.[295]

---

[291] Kemal Aydın, Max Weber, Eşitsizlik ve toplumsal Tabakalaşma, **Journnal of Economy Culture and Society**, 2018 ; 57: s. 265.
[292] Şeriati, Kavramlar Sözlüğü s.287.
[293] Yalçın, s. 175.
[294] Gökçe Çatlı Özen, Kapalı Toplumsal Yapı: Kast Sistemi Üzerinden Tabakalaşma, **Aydın Toplum ve İnsan Dergisi,** 2016, Cilt: 3, s.60 .
[295] Özen, s.60.

4.2. İSLAM'IN SINIFSAL YAPIYA BAKIŞI

Şeriati'ye göre, hemen hemen bütün sosyologlar, filozoflar ve düşünürler insanlık tarihi boyunca toplumdaki sınıfsal yapılaşmanın kaçınılmaz bir durum olduğunu söylemişlerdir. Fakat Şeriati, bütün bu söylemlere rağmen dikkatimizi sürekli peygamberler tarihine çekmektedir. Çünkü ona göre peygamberler, insanların Allah'a sağlıklı bir şekilde iman etmeleri için bütün bireylerin özgür ve eşit olması gerektiğinin bilincindeydiler. Doğal olarak insanların bir ve eşit olması için yolun yaratıcıyı birlemekten geçtiğinin de farkındaydılar. Bu sebeple halkın yüce yaratıcıya inanmasını engelleyen her şeye ve herkese karşıydılar. Bu karşı çıkışın bedelini kimileri işkencelerle kimileri ise canlarıyla ödemiştir. Fakat buna rağmen halkın bölünüp parçalanmasına izin vermeme gayreti içerisinde olmuşlardır. Özellikle son din İslam ve Peygamber'inin bu yolda açtığı çığır tartışılmaz derecede büyük bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda ana konuya geçmeden önce Şeriati'nin İslam'a nasıl bir bakış açısıyla yaklaştığını tespit etmemiz gerekiyor. Çünkü ona göre İslam'a yaklaşım tarzımız bizim İslam'ı doğru bir şekilde tanıma ve anlama melekemizi etkilemektedir. Bu doğrultuda Şeriati; bir düşünceyi, ideolojiyi veya hareketi ele alırken tanıma ve anlama meselesini, bilme meselesinden ayrı bir durum olarak değerlendirmektedir. Yani ona göre tanıma ve anlama meselesi bilme meselesinden farklı bir şeydir. Bu anlamda Şeriati *İslam Bilim* adlı kitabından şunları söylemektedir:

> *Tanıma ve anlama meselesi, bilme meselesinden ayrı bir şeydir. Tanıma ve bilme arasındaki ayrımı bilmeyen biri, ne bir şeyi tanıyabilir, ne de bir şeyi bilebilir, isterse tanınmış bir bilgin, büyük bir allame olsun. Bir kitap ya da bir ekolle ilgili olarak pek çok şey bilen, ama ne o ekolü, ne de o eseri tanıyan bir sürü insan vardır. İslam alimlerinden kimileri, İslam'ı bilmektedirler. Kimileri ise İslam alimidirler ama İslam'ı tanımıyor olabilirler. Bunun tersine kimileriyse İslam'ı tanımakla birlikte İslam alimleri arasında yer alamazlar. İslam ne kültür, ne de ilimdir, İslam bir inanç ekolüdür. İslambilim de tahsil edilmesi gereken bir kültür ve bilimler dizgesi değildir. Elbette İslam ilimleri ve İslam kültürü, oldukça değerli ve zengin olup İslam uygarlığının övünç kaynağıdır. Ama İslambilim, İslam ideolojisi anlamındadır, İslam ilimleri anlamında değil .*[296]

Burada da görüldüğü gibi Şeriati'ye göre, bugün ihtiyacımız olan şey dini, bilimi, toplumu, tarihi ve kültürümüzü tanımaktır. Sadece bilmek değildir. Çünkü

[296] Ali Şeriati, İslambilim I s. 20-22.

bizim ihtiyacımız bunlaradır, inanç sahibi olmaya değil. Bunları tanımadan bir inanca sahip olmamızın bize hiçbir faydası yoktur. Aksine büyük zararı vardır. Bu yüzden inanç ve iman kendi başına bir hiçtir. İmana ve inanca değer katan şey ise onları tanımaktır. Onun için anlaşılmayan bir İslam'ın, Muhammed'in ve Allah'ın bize hiçbir faydası yoktur. Bu yüzden Şeriati, bilinmeyen bir İslam'ın, bilinmeyen Buda diniyle, bilinmeyen şirk ve putpereslikle eşit olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre bugün ihtiyacımız olan şey İslam'ı tanımak ve anlamaktır. Sonra inanmaktır.[297] Dolayısıyla bizde eksik olan, inanç değil tanımadır. Bu konu, sadece tevhidde değil, tüm dini konularımızda da söz konusudur. İşte bu tanıma eksikliğimiz yüzünden, bütün inançlarımız kısır ve sonuçsuz kalmış, olumlu inançlarımız bile olumsuz sonuçlar vermiştir. Bu sebeple inanç tek başına bir değere sahip değildir. Tanıma olmadan iman edilen her türlü inanç, insana maddi ve manevi anlamda açlık ve yoksulluk getirmekten başka hiçbir işe yaramaz.

Şeriati'ye göre İslam çok boyutlu bir dindir. Onu tek bir yöntemle tanımaya çalışmak mümkün değildir. Bu yüzden İslam'a sadece bir açıdan bakarsak bu çok boyutlu mektubun sadece bir boyutunu görmüş oluruz.[298] Bu durum ise İslam'ı hakkıyla tanımamıza engeldir. Bu anlamda Şeriati, İslam'ı hakkıyla tanımamız için belli aşamalardan geçmemiz gerektiğini söylemektedir. Bu aşamanın ilki Allah'ı tanımaktır. İkincisi Kuran'ı anlamaktır. Üçüncüsü ise Muhammed b. Abdullah'ı tanımak ve anlamaktır.[299] Bu üç aşama hakkıyla İslam'ı tanımanın anahtarıdır. Fakat burada Şeriati, bir hususa dikkat etmemiz gerektiğini söylemektedir. Bu husus da İslam'ı günümüz şekliyle ele almamamız gerektiği yönündedir. Çünkü miladi yedinci yüzyılda Sasani İmparatorluğ'unun karşısına dikilen İslam ile günümüzdeki İslam arasında 14 asırlık bir fark bulunmaktadır. Geçen bu uzun zaman diliminde yüzü öylesine süslenip püslenmiş ki düşünce ve duyguları çeşitli birleşim ve öğretilerle öyle değişmiş ve tahrif edilmiş ki onu tanımak mümkün değildir. Tıpkı şairin Hz. Muhammed'e hitaben söylediği gibi:

"Ona o kadar dal ve budak eklendi ki
Görsen onu sende tanıyamazsın."[300]

---

[297] Şeriati, Dünya Görüşü ve İdeoloji, s. 22-23.
[298] Ali Şeriaiti, **İslamı Tanıma Metodu**, çev. Prof. Dr. Derya Örs) Fecr Yayınları Ankara 2017, s.66.
[299] Ali Şeriaiti, İslamı Tanıma Metodu, s. 71-72.
[300] Ali Şeriaiti, **İslam Nedir Muhammmed Kimdir**, çev. Prof. Dr. Murat Demirkol) Fecr Yayınları, Ankara, 2020. s. 250

Bu açıdan Şeriati, İslam'ı tanımaya çalışırken onun hangi dönemin İslam'ı olduğunu bilmemiz gerektiğini söylemektedir. Çünkü bu kadar değişim ve dönüşüm geçirmiş bir İslam'ı yedinci asır İslam'ıyla bir tutmak sağlıklı bir tavır değildir. Bu yüzden Şeriati, hakiki İslam'ın yedinci asırda filizlenen İslam olduğunu söyler. Çünkü ona göre bu İslam, daha rutinleşmemiş ve zulmün aracı haline gelmemiştir. Bu sebeple Şeriati, her fırsatta bakış açımızı ve anlama melekemizi bu çağın İslam'ına yönlendirmemiz gerektiğini söylemektedir.

Bütün bunların nihayetinde Şeriati, insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı andan itibaren sürekli bir kutuplaşma ve çatışma içerisinde olduğunu söyler. Bu kutuplaşmalar insanları cehalet ve donukluk içerisinde bırakarak beşeriyette tefrika yaratmaktadır. Ailevi, kavmi ve ırksal ayrımcılığın, heva ve hevese dayalı erdemler yaratmanın, insanlık tarihi boyunca beşeriyete büyük acılar ve felaketler getirdiğini söylemektedir. Bu felaketler ve tefrikalar özel bir grubun lehine ama genelin zararına olmuştur. Bu yüzden Şeriati, insanlığın büyük bir kısmının azınlık bir grubun elinde oyuncağa dönüştüğünü söylemektedir. Maddi ve manevi değerlerin hepsini kendine bağlayan bu özel grup, bütün insanların kaderini tayin etme hakkını kendilerinde buluyorlardı. Bunun en büyük sebebi ise toplumdaki sınıfsal kutuplaşmadır. Bundan dolayı bütün insanlığın eşit bir şekilde yeryüzü sofrasından istifade edebilmesi için bu kutuplaştırıcı tavrın ortadan kalkması gerekiyor. Şeriati'ye göre bunu başarmanın tek yolu ise yedinci asırdaki İslam'ı hakkıyla tanımak ve anlamaktır. Bu yüzden dikkatimizi sürekli o dönemin İslam'ına çekmektedir.

Peki bu sınıfsal çatışma ve kutuplaşmanın temeli tarihte nereye dayanmaktadır? Şeriati, sınıfsal çatışma ve kutuplaşmanın temelini Habil ve Kabil kıssasına dayandırmaktadır. Bu kıssada Habil ve Kabil kardeştirler. Adem ise insanlık ailesinin sembolüdür. Bu iki kardeş insanlık tarihini başlatacak ilk insanlardır. Bu kıssada Adem, iki kızını iki oğluna nişanlar. Fakat Kabil, kendisi için tayin edilmiş hakka rıza göstermeyip kardeşinin nişanlısına göz dikerek isyan eder. Habil ise kendisi için tayin edilmiş hakka rıza gösterir. Bu anlaşmazlık sonucunda şikayetlerini Adem'e götürürler. Adem şöyle der: her ikiniz de bir kurban seçin. Allah kimin kurbanını kabul ederse diğeri buna rıza göstersin. Habil, sürünün en iyi devesini seçer. Kabil ise hiçbir işe yaramayan sararmış bir tutam buğday getirir. Doğal olarak sadece Habil'in kurbanı kabul edilir. Bu duruma sinirlenen Kabil,

kardeşi Habil'i öldürür. Böylece ilk kardeş kanı akıtılmış oldu. Şeriati'ye göre bu kıssa, iki kardeşin temsil ettiği insanlığın çelişkiye nasıl düştüğünü anlatmaktadır. Daha sonra iki kardeş iki düşmana büründü. İnsani birlik, yerini tefrikaya ve kutuplaşmaya bıraktı.[301] Bu yüzden iki kardeşin savaşı tarih boyunca insanlık ailesi arasında sürecek olan savaşın başlangıcıdır.

Fakat bu iki kardeşin hayat serüveni çok ilginçtir. Bu ilginçliklerden birisi de her ikisinin dindar olmasıdır. Çünkü Kabil'in kurban sunmaya çalışması Allah'ı inkar etmediği anlamına gelir. Yani her ikisi de Adem'in dinindeydiler. Fakat bu tek din iki kardeşte zıt iki dine dönüştü. Biri Kabil'in zulmünün ve çıkarlarının meşrulaştırıcısı oldu. Diğeri ise kardeşliğin eşitliğin simgesi oldu. İşte Şeriati'nin tarih boyunca dine karşı din dediği şey tam olarak budur.[302]

Bu iki kardeş tarih boyunca iki sınıfın temsilcisi olmuştur. Biri öldüren, hakkı elinden alan ve her şeyi tekelleştiren egemen sınıf; diğeri ise ötekinin tahakkümü altında mazlum ve mahrum sınıfı temsil etmektedir.[303] Tarih boyunca Kabilci egemen sınıfın üç çehresi vardır. Bunlar: ekonomi, siyaset ve dindir. Bu üç çehrenin Kuran'da sembolik olarak karşılığı vardır. Ekonomik çehreyi Karun, siyasi çehreyi Firavun ve dini çehreyi ise Belam Baura temsil etmektedir. Örneğin tarihte Musa karşısında Firavun, Karun ve Belam Baura tek yumruk olmuşlardı. Dolayısıyla Halk bu tek yumruk karşısında esirdi. Halkı zorla itaate mecbur bırakıyor, parayla sömürüyor ve dinle de kulaklarına ninni söylüyorlardı.[304] İşte bütün peygamberler bu zülümle savaşmak için gönderilmişlerdir. İslam'ın geliş amacı da budur.

Şeriati'ye göre İslam, bütün üstünlükleri reddeden, üstünlüğü sadece takva ile sınırlandıran, ırkçılık, aristokrasi, rasizme ve soyperestliğe karşı çıkan devrimci bir ideolojiye sahiptir.[305] Bu anlamda İslam, tevhide dayalı İbrahim'i geleneğin devam ettiricisidir. İslam, sınıfsal ayrışmaya sebep olan her türlü düşünceyi reddetmiştir. Örneğin Peygamber kızı Fatıma'ya hitaben: Ey Fatıma çalış. Çünkü ben dahi senin için hiçbir şey yapamam diyordu. Bu örnek İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışını yansıtmaktadır.

---

[301] Şeriati, Dünya Görüşü Ve İdeoloji, s. 25
[302] Şeriati, Dünya Görüşü Ve İdeoloji, s. 27
[303] Şeriati, Dünya Görüşü Ve İdeoloji, s. 53
[304] Şeriati, Dünya Görüşü Ve İdeoloji, s. 28-29
[305] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.91

Bu duruma örnek olarak Şeriati, İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışını yansıtan en güzel ibadetin hac olduğunu söylemektedir. Şeriati'ye göre hac: Yaratılış, tarih ve tevhid tiyatrosudur. Çünkü hac, İslam'ın toplumlar arasında kurmak istediği, eşitliğe dayalı itikadi toplum tiyatrosunun vucut bulmuş halidir.[306] Hac, renk, dil, ırk, fakir ve zengin fark etmeksizin bütün insanlığı tevhi; bayrağı altında bir araya getirir. Bu anlamda Şeriati'ye göre hacdan çıkarılması gereken üç ilke vardır. Birincisi birleşme, ikincisi toplanma, üçüncüsi ise ve bir ideali gerçekleştirmek için hicret etmektir.[307] Doğal olarak hac İslam'ın doğuşunu ve Peygamber'in mücadelesini yeniden yaşamaya çalışmaktır. Özellikle Hz. İbrahim'in mücadelesini anlamaktır. Bu mücadele sadece put kırmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda sınıfsal bir düzene, ırk ayrımcılığına, soy ve sınıf asaletine karşı verilen bir mücadele tarzıdır.[308] Dolayısıyla Şeriati'ye göre hacdaki bütün ritüellerin sembolik anlamı vardır. Örneğin şeytan taşlama aslında iblis ve onun üç yüzüne karşı savaşmaktır. Bu üç put Firavun, Karun ve Belam Baura'dır.[309] Bu nedenle hac bütün ritüelleriyle İslam'ın sınıfsal yapılaşmaya olan bakışını yansıtan en güzel örnektir. Bu doğrultuda İslam'ın sınıfsal yapıya olan bakışını hakkıyla kavramak için Kuran'ın toplumsal hayata dair yaklaşım tarzını bütün boyutlarıyla bilmemiz gerekmektedir. Şimdi Kuran'ın sınıfsal yapıya olan bakışını Şeriati perspektifinde ele alıp değerlendireceğiz.

4.3. KURAN'IN SINIFSAL YAPIYA BAKIŞI

Sınıfsal yapılaşma bağlamında Kuran şöyle buyurur:

"Altın ve gümüş biriktirip de bunları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azapla müjdele!" (Tevbe Suresi,34)

"Mal ve evlat çoğaltma yarışı sizi oyaladı."(102/Tekasur Suresi,1)

Bu anlamda sınıfsal sorumluluk açısından dinin tarifini yansıtan ayetlerden biri diğeri ise şöyledir: "Dini yalanlayanları gördün mü? İşte o, öksüzü iter, kakar. Yoksulu doyurmaya önayak olmaz…"(107/Maun Suresi1-4)

[306] Ali Şeriati, **Hac**, (Çev: Prof. Dr. Elder Okumuş) Fecr Yayınları Ankara 2019, s.26
[307] Ali Şeriait, **İbrahim'le Buluşma**, çev: Doç. Dr.Murat Demirkol), Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s 92.
[308] Yavuzyılmaz, s. 36-37
[309] Yavuzyılmaz, s. s. 44

Maun suresindeki bu ayette sorumsuz bir dinin, halkın alın yazısından uzak ve yabancı bir din olduğunu görmekteyiz. Bu dinin bireyleri için Kuran yine Maun suresinde "O namaz kılanlara yazıklar olsun" ifadesini kullanır. Çünkü kıldıkları namaz ne kendilerine ne de başkalarına bir fayda sağlamaktadır. Bu ayette inanılan dinin, halka hizmet ettiği ölçüde değerli ve doğru olduğunu görmekteyiz.

Sınıfsal yapılaşmaya göre Kuran'da Allah sürekli tağuta karşı savaş içindedir. Burada Allah ve tağut toplumda iki gerçeklik olarak mevcut değillerdir. İki zıt kutbun cisimleşmesi olarak vardırlar. Yoksa tağut kimdir ki Allah'la savaşabilme gücüne sahip olsun.[310] Örneğin Kuran'da eşraf ve haddi aşanlar bağlamında; hakim egemen sınıfın üssü olarak Firavun'un örnek gösterilmesi dikkat çekicidir.[311] Bu anlamda Kuran firavunlaşıp haddi aşanlara karşı peygamber ve kitapların gönderiliş amacını şöyle açıklar: "Biz peygamberlerimizi apaçık delillerle gönderdik, insanlar arasında eşit ve adil bir düzen kurulsun diye onlarla birlikte kitabı ve ölçüyü indirdik." (57/Hadid Suresi,25)

Dolayısıyla Şeriati'ye göre Kuran'ın temel görevi insanlık ailesinin bilinçlenmesini sağlamaktır. Bu yüzden Kuran'a derhal dönüş yapmamız gerektiğini söylemektedir. Fakat ona göre bu dönüş düşmanın hilesi ve dostun cehaleti yüzünden biz canlılardan uzak tutulan ve ölülerin kitabı haline getirilen Kuran'a dönüş değildir. Bu dönüşteki asıl amaç hayat ve hareket sahibi olan Kuran'a dönüştür.

Ayrıca Şeriati'ye göre Kuran; seçkinlerin, aydınların, bilginlerin, aristokratların, filozofların, Firavun, Karun ve Belam Bauraların diliyle değil halkın diliyle konuşur.[312] O, "Her peygamberi kendi halkının diliyle gönderdik."(14/İbrahim Suresi,4) ayetinde bunun kasdedildiğini söylemektedir. Sonuç olarak Kuran bütün söylemlerinde halktan yana bir tavır sergilerken haddi aşanlara karşı şiddetli bir tehditte bulunur. Bütün bunlara dayanarak Kuran'ın temel amacının eşitliğe dayalı bir toplumsal dünya kurmak olduğunu söyleyebiliriz.

[310] Şeriati, Dünya Görüşü Ve İdeoloji, s. 198
[311] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 124
[312] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s. 58

4.4. PEYGAMBER'İN SINIFSAL YAPIYA BAKIŞI

Hz. Peygamber hayatı boyunca sınıfsal yapılaşmaya karşı mücadele etmiştir. Onun sınıfsal yapılaşmaya bakışı ise şöyledir:

1. Putlara ve Kureyş'e karşı tavizsiz duruşu.

2. Medine'ye hicret ederken köşk sahiplerine karşı mücadelesi ve iki yetimden toprak alma yaklaşımı.

3. Araplar'ın İslam'a aykırı sınıfsal hassasiyetlerine karşı onun birliğe ve eşitliğe çağıran daveti.

4. Peygamber'in sınıfsal yapılaşmaya karşı sosyal eylemleri ise şu şekildedir: Aristoktratik değerlere karşı mücadele; eşeğe binme, üstelik çıplak vaziyette ve arkasında birini de bindirerek; ordunun ve halkının gözü önünde nasır bağlanmış işçinin ellerini öpme; uzun sakal, uzun cübbe, uzun elbise ve giysi ile mücadele etme tarzı, bunları reddetme; altını, altından yapılmış süs eşyalarını, kap kaçakları ve giysileri reddetme; çobanlık yapması, giysisi, merkebi, evi, yiyeceği ve eşyası göz önünde bulundurulduğunda onun sınıfsal yaklaşıma dair bakış açısı da anlaşılcaktır.

5. Aristokrat olmayanların atanıp görevlendirilmesi: Salim, Kuba halkının imamı, Habeşli köle Bilal, İslam'ın resmi müezzini; köle oğlu Usame'nin Müslümanların en büyük ordusuna komutan olması, üstelik aristokratlar ve büyük adamlar bu orduda Usame'nin emrini dinleyen birer askerdiler.[313] Dolayısıyla Peygamber'in bütün hayatı bize toplumdaki sınıfsal yapıya karşı nasıl bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Onun yaşamı, bize içinde bulunduğumuz vahşi kapitalist makine sistemine karşı nasıl bir mücadele tarzı geliştirmemiz gerektiğine dair de yol göstermektedir.

Bütün bunların nihayetinde Peygamber'in hayatı boyunca toplumsal sistem içerisindeki konumunu aktif bir şekilde kullandığını görmekteyiz. Onun bu mücadelesinin temelinde toplumu sürekli iyiliğe, güzelliğe ve adelete doğru değiştirme arzusu yatmaktadır. Fakat adalete dayalı iyi ve sağlıklı bir toplumun kurulması için fertlerin toplumsal sistem içerisinde aktif olarak rol almaları gerekmektedir. Çünkü İslam, bir toplumun değişimini yine o toplumun kendini değiştirme arzusu ve çabasına bağlı kılmaktadır. Bundan dolayı İslam'a göre nefisler

[313] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 125.

değişmedikçe kavmin veya toplumsal sistemin değişmesi mümkün değildir. Bu değişimin ilk adımı, insanların ilk önce zihinsel ve içsel dünyalarını değiştirmelerine bağlıdır. Eğer bu değişim olmazsa toplumsal dünyadaki sınıfsal çatışma ve eşitsizliğin sonu hiçbir zaman gelmeyecektir.[314] Bu söylemimizi destekliyecek şöyle bir ayet vardır: "Bir toplum kendi benliğini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez."(13/Rad Suresi,11) Bu ayet değişimi iki öznenin iradesine bağlı kılmıştır. Öznelerden biri Allah, diğeri ise insandır. Değişimin öznelerinden birisinin insan olması, alın yazımızı ve sosyal sistemimizi kendi kararlarımız sonucu değiştirebilme gücüne sahip olduğumuzu göstermektedir. Bu açıdan Şeriati: İnsan, isterse belirlenmişliği dahi değiştirme gücüne ve iradesine sahip olduğunu söylemektedir. Fakat o, her nedense bu ayet üzerinde fazla durmamızı istemediklerini söyler. Peki neden?

Sonuç olarak Şeriati'ye göre bugün İslam toplumlarının içinde bulunduğu devasa krizin iki sebebi vardır. Bunlardan biri Peygamberimizin sınıfsal yapıya olan yaklaşımını bilmememizden kaynaklanmaktadır. Diğeri ise halkın yanı başında olması gereken alimlerin yerini değiştirip hükümdarın, egemen sınıfın ve para babalarının peşine takılmaları sebebiyledir.[315] Böylece İslam, egemen sınıfın kontrolüne girerek ters yüz edildi. Bu yüzden bir zamanlar haksızlığa karşı çıkan İslam, meşrulaştıran ve kılıfına uyduran bir İslam'a dönüşmeye başladı. Dolayısıyla başta aydınlar olmak üzere biz Müslümanlara düşen temel görev; İslam'ın tamamen bu belirgin sınıfın kontrolündeki zindandan kurtulmasına yardımcı olmaktır. Şeriati'ye göre sağlıklı, özgür ve bilinçli bir toplum meydana getirmenin tek yolu da budur.

4.5. PEYGABER SONRASI İSLAM'IN İKİ SINIFSAL EĞİLİMİ

Peygamber kendi döneminde sınıfsız bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Onun bu mücadelesini örnek alan sahebeler ve takipçileri başlangıçta yenilikçi bir toplum meydana getirmeyi başarmışlardı. Bu toplumda fikir adamı, söz adamı, protokol adamı, hareket adamı ve mücadele adamı birbirinden ayrı olmayıp iç içeydiler. Fakat Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra bu topluluk bölünmeye

[314] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 15.
[315] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.172

başlandı.[316] Bütün Müslümanları eşit bir zeminde birleştiren ümmet ideolojisi, topluma dönüştü. Toplum sınıflara, sınıflar da gruplara ayrıldı. Bu parçalanmayla birlikte Peygamberin vefatından sonra iki sınıfsal eğilim ortaya çıktı. Ali ve Şia, Ebu Bekir ve Ehli Sünnet. Her iki sınıfında parztizanca ve sınıfsal çehreleri vardır.

Selman, Ebuzer, Bilal, Mikdat…(Şia)

Ebu Ubeyde, Halit, Amr b. As, Abdurrahman b. Avf, Osman…(Ehl-i Sünnet)[317]

Şeriati'ye göre Ebu Bekir ve Ömer; her ikisi orta sınıfın, orta yolun insanlarıydırlar. Şeriati, bu ikisinin, İslam devletinin Muhammed'den Muaviye'ye, Beni Haşim'den Kureyş'e, soldan sağa, imametten saltanata, devrimcilikten muhafazakarlığa, ümmetten imparatorluğa geçiş sürecinin aracılığını yaptıklarını söylemektedir. Bu geçiş süreci beraberinde toplum içinde çatlaklıklar meydana getirmiştir. Şeriati, özellikle Osman döneminde Müslümanlar arasındaki çatlakların daha da derinleştiğini söylemektedir. Osman döneminde Müslümanların zevkine düşkün oluşu, mücahitlerin yeni aristokratik bir sınıf meydana getirmeleri toplumda sınıfların oluştuğunu göstermektedir. Şeriati burada Hz. Ali'nin bu sınıfla olan mücadelesini anlatır. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed dönemindeki zühde vurgusu, dünyaya tapmayı reddetmesi, yeni aristokrat sınıfla olan mücadelesini gösterir. Özellikle Hz. Ali sınıfsal şirkin; tevhidi, kelami, fıkhi ve felsefi söylemlerle meşrulaştırılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.[318].

Şeriati'ye göre, bu sınıfsal şirke karşı son büyük İslami direniş Hüseyin'in Kerbela'daki kıyamıdır. Biz Müslümanların bu direnişi örnek alması gerektiğini söylemektedir. Ona göre Hüseyin, mazlum sınıfın koruyucusu ve hakim güce karşı isyanın sembolüdür. Yani Hüseyin'in şehadeti, toplumun varlıklı sınıf ve yoksul sınıf olmak üzere ikiye kesin olarak ayrılışının hikayesidir. Yeni zorba sistemde İslam "hakim İslam Sünnilik" ve "mahkum İslam Şiilik" şeklinde ikiye bölündü. Ebuzer'in, Osman, Kabul Ahbar ve Abdurrahman b. Avf'ın muazzam servetinden dolayı mücadelesi ve nihayetinde haksız yere sürgün edilmesi.[319] Bütün bunlar İslam'ın nasıl da makam ve servet uğruna kurban edildiğinin göstergesidir.

[316] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 107
[317] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 124
[318] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 124-125.
[319] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 125.

Şeriati'ye göre günümüze kadar gelen bu iki sınıfın bitmeyen savaşının sebebi ise şudur: Ali Şia'sının Safevi Şia'sına, Muhammedi Sunniliğin Emevi Sünniliğine dönüşmesidir.[320] Yoksa Ali Şiasıyla Muhammed'i Sünnilik arasında bir fark yoktur. Bununla beraber Şeriati, Safevi Şiası ile Emevi Sünnüliğin devlet, para ve güç İslam'ı olduğunu söylemektedir. Şeriati, bugün Ali Şia'sına ve Muhammedi Sünniliğe ulaşmaya çalışırsak, itikadi kardeşliği, safların birliği ve Ehl-i Sünnet kardeşlerle de anlaşmayı sağlayacağımıza inandığını söyler.[321]

Şimdi de sınıfsal yapılaşma bağlamında Peygamber dönemindeki mescit ile günümüz mescdinin rollerini Şeriati'nin düşünceleri ışığında değerlendireceğiz.

4.6. SINIFSAL YAPILAŞMA BAĞLAMINDA MESCİDİN ROLÜ

Mescit, bütün ümmetin sınıf birliğinin sembolüydü. Bu açıdan mescit, tüm dönemlerde az ya da çok sınıfsallaşma karşıtı bir fonksiyona sahipti. Bu fonksiyon mescidin en büyük özelliğiydi. Bu özellik, mescidin ihtilaf sınırlarını, toplumsal ayrılık ve çelişkiyi ortadan kaldırmaya çalışmasıdır. Mescidin ihtilaflara karşı bu tavrı bireysel değil toplumsaldır. Bu yüzden mescit, birlik ve beraberliğin korunma sorumluluğunu bir kişiye değil bütün topluma yüklemeye çalışmıştır. Buna verilebilecek en güzel örnek Peygamber dönemidir. Çünkü bu dönemde, mescit Müslümanların ana karargahıydı. Bütün müslümanları ilgilendiren kararlar buradan alınır ve uygulanırdı. Dolayısıyla İslam bütünlüğünü ve hatta kendi kişisel hayatını mescidin varlıksal ideolojisiyle inşa etmiştir.

Bu yüzden Peygamber döneminde mescit, çok fonsiyonlu ve dinamik bir yapıya sahipti. Şeriati'ye göre Emevi, Abbasi, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı Devleti veya mescit karşıtı güçler dahi mescidin bu dinamik yapısını ortadan kaldırmayı başaramamışlardır. Bundan dolayı mescidin yanı başında tekke ve zaviyeler yaygınlaştırıldı.[322] Amaç; halkın mescitten uzaklaşmasını sağlamaktı. Malasef bunu başardılar. Bugün bu başarının sonucu olarak mescit, aristokratların ve para babalarının isminin zikredildiği yer haline getirildi. Fakat Şeriati, mescidin aristokratların değil halkın evi olması gerektiğini söylemektedir. Halkın uyanmasını,

[320] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.77.
[321] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.86.
[322] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.166.

bilinçlenmesini ve harekete geçmesini sağlayan bir halk meclisidir. Zaten mescidin temel görevi de bu olmalıdır.

Şeriati, mescidin Peygamber döneminde üç boyutlu bir yapıya sahip olduğunu söylemektedir. Bu dönemde mescit, hem mabet, hem okul hem de halkın rahatça girip çıktığı bir meclisti. Çünkü mescit, henüz Allah'ın, halkın ve Ebuzerler'in evi ve mücadele karargahının merkeziydi.[323] Şeriati'ye göre saltanat sahipleri mescidin bu üç boyutunu yok ederek görkemli, boyutsuz ve halktan uzak binbir gece masallarındaki saraylara dönüştürdüler. Bu dönüşüme rağmen yönetimler ve devletler her zaman mescitlerden korkmuşlardır. Tarih bu korkuya şahitlik etmiştir. Çünkü bütün zorba yönetimlere karşı ayaklanmalar ve isyanların merkezini mescitler üstlenmiştir. Fakat Şeriati, bugünkü mescitlerin halkı uyutmanın ve sömürmenin merkezi haline geldiğini söylemektedir. Bunun sebebi ise sömürgeci zihniyetin, mescitte dünya sözü söylemek haramdır söyleminin toplumsal dünyada karşılık bulmasıdır. Bu nedenle mescidi, toplumsal faaliyetlerden uzak kendi kaderine terk edilmiş mabetlere dönüştürdüler. Halbuki Peygamber döneminde mescit; halkın beyni, kalbi, ruhu, bedeni ve namusuydu. Varlığı şehrin bedenine çarparak hayat ve hareket yaratıyordu.[324] Kıvılcımları aristokratların kalbine ve saraylarına ateş düşürüyordu. Fakat Şeriati, şuanki mescitlerin egemen sınıfın bekçiliğini yapmaktan başka bir işe yaramadığını söylemektedir.

Mescit İslam'ın ilk dönemlerinde sade ve mütevazi bir yapıya sahipti. İslam ruhu onu süslemekten kaçınırdı. Bugün ise mescidin güzellik, sanat ve süsleme müzesi haline getirildiğini görmekteyiz. Bu yüzden İslam ruhunun altın kubbelerin altından uçup gittiğini, şatafatlı kandillerin ve görkemli yapıların arasında uzaklaştığını görmekteyiz. Doğal olarak mescitler artık Allah'ın ve halkın evi değildir. Çünkü Allah ile halk altın çatılara ve kırk lambalı kandillere kurban edilmiştir.[325] Bir zamanlar Allah ve halkın sesiyle dolup taşan mescitler bugün egemen sömürgeci zihniyetin sesiyle dolup taşmaktadır.

Şeriati; mescidin, hem Mesih'in mabedi hem Eflatun'un akademisi, hem de Roma senatosunu içinde barındıran çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu söyler. Halk mescitle o kadar haşir neşirdi ki ortaya çıkan herhangi bir olayda direkt mescide

[323] Ali Şeriati, **Ebuzer,** (Çev: Abdullah Yeğin) Fecr Yayınları Ankara 2019, s.184
[324] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.168.
[325] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, ss.167-168.

akın ederlerdi. Yönetimlerin mescitten bu kadar korkup onu pasifize etmeye çalışmasının ana sebebi de budur. Bu yüzden yöneticiler, halkın tepkisini çekmekten korktukları için mescidin kapısını kapatmadılar. Ama onu tek boyutlu bir yapıya dönüştürdüler. Bu sebepten dolayı mescitten ayrı olarak Sünniler için zaviyeleri, Şiiler için ise tekkeleri inşa etmişlerdir. Bunun sonucunda mescitler: soğuk, boş, coşkusuz ve hareketsiz kaldı; halktan uzak tanrı için görkemli bir saraya dönüşüverdi.[326] Sonuç olarak Şeriati, bügünkü İslam toplumlarının uyanmasını, mescitlerin toplumsal fonksiyonuna yeniden kavuşmasıyla mümkün görmektedir. Bu yüzden biz Müslümanlara düşen en temel görev, tek boyutlu hale getirilen mescitlerin tekrar Peygamber dönemindeki dinamik yapısına kavuşmasını sağlamaktır. Çünkü İslam'ın özgürlük ve bilinç fışkıran söylemleri bu mescitlerde başlamıştır. Bu yüzden İslam'ın yeniden uyanışı mescitlerin uyanmasına bağlıdır.

4.7. SINIFSAL YAPILAŞMA BAĞLAMINDA RUHBANLIK/RUHANİLİK VE DİN ADAMLARI SINIFI

Ruhani kelimesi Hrıstiyanlığa ait bir terimdir. Bu terim bizde sonradan kullanılmıştır. İslam'da bunun yerine alim kavramı kullanılmıştır. Alim kavramı, halk arasında öğretmen-öğrenci ilişkisini görür. İslam'da alim halktan bağımsız bir sınıf olarak ele alınmaz. Dolayısıyla islam'da alimin temel görevi halkla iç içe olup onları bilinçlendirmektir. Fakat Şeriati'ye göre tarihi süreç içerisinde yönetici sınıf, hakim kurum, halkı uyuşturup yaşadığı zillet ve eşitsizliği açıklayacak, yani dini hakikatleri tahrif edecek veya iktidarın hizmetinde kullanacak bir yapıya ihtiyaç duydu. Bu ihtiyaç sonucunda alimler, ruhban sınıfına dönüştürüldü. Şeriati, bunun sebebini dinin kurumsallaşmasına bağlamaktadır. Bu kurumsallaşma sonucunda oluşan ruhban sınıfı, tapınakların efendileri, dinlerin ruhanileri, halkın uyuşturucusu ve hakim sınıfın hizmetkarıydılar. Bu sınıf halka ayrı bir din, hakim yönetici sınıfa ise ayrı bir din anlatıyordu.

Şeriati'ye göre bu ruhban sınıfının meydana getirdiği dini aristokrasi: Halk ile yaratıcı arasında aracılık görevi üstlenmektedir. Böyle bir makama sahip olmak beraberinde birçok sorunu da getirmektedir. Bu makam halkın gözünde soyluluk, ruhaniyet ve kutsallık yaratır. Bu durum: hakim sınıfın, sınıflı toplumun, birlik ve

[326] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.169.

uyumdan, siyasi, iktisadi ve hukuki eşitlik ilkesinden mahrumiyetin doğuşuna sebep olur.[327]

Şeriati, İslam'da ortaya çıkan bu ruhban sınıfın, İslam'ın başkalaşmasına sebep olduğunu söylemektedir. Bunun sonucunda meydana gelen sahte İslam, gerçek İslam ve müslümanların şimdiki zamanla bağlantısını kopardı. Bu durum Müslümanlar'ın yaşadıkları çağa yabancılaşmasına neden oldu.[328] Zaten İslam'a ve Müslümanlar'a verilebilecek en büyük zarar da buydu. Çünkü ifsat etmek yok etmekten çok daha kötü sonuçlar doğurur. Bu doğrultuda Şeriati, dini ifsat etmenin baş müsebbibini ruhban takımı olarak görür. Bu yüzden ruhani baskı, insanlık tarihi boyunca bütün baskıcı ve despot sistemlerden çok daha tehlikeli ve yıkıcı olmuştur.

Bu bağlamda Şeriati, fakihleri ve onların verdiği hükümleri dini ifsat etmenin bir başka versiyonu olarak görür. Ona göre ruhban sınıfının temsilcilerinden biri olan fakihlerin yaptığı en büyük iş; hükümleri, ayetleri ve hadisleri varlıklı bir sınıfın yararına tevil etmektir. Onca ayet, kıssa, peygamber, imam ve sahabelerin uyarılarına rağmen egemen sınıfın yararına olan hükümleri herkesin uyması gereken farz ve emirlere dönüştürdüler. Çünkü hakim sınıfın sözcülüğünü yapıyorlardı. Oysa mahrum kitlenin yararına olan esaslar ise sadece ahlaki, manevi ve irşadi emirler olarak tevil edildi.[329] Burada dinin ruhban sınıfı tarafından nasıl da sömürünün kurbanı olduğunu görmekteyiz. Şu ayetlerde olduğu gibi:

> *Altın ve gümüşü biriktiren ve Allah yolunda harcamayanlara can yakıcı bir azapla müjdele. (9/Tevbe Suresi,34)*
>
> *Mal ve evlat yarışı sizi oyaaladı . (102/Tekasur Suresi, 1)*
>
> *Mal toplayarak onu tekrar tekrar sayan, diliyle çekiştirip alay eden kimsenin vay haline! (104/Humeze Suresi,1,2)*

Hakim sınıfın aleyhine bunca ayet varken; bunlar sadece yazı yazma ve minber konusu yapıldı. Sömürülenlerin yararına olanları minberlerde söylettiler; sömürenin faydasına olanı ise götürüp hayatın merkezine koydular.[330] Bu yüzden minberler, hükümet ve yöneticilerin propaganda tribünleri oldu. Minberdeki alim, imam veya vaiz ilmin ve halkın sözcüsü değil siyasetin sözcüleri oldular.[331] Tıpkı merhum Şeriati'nin deyişiyle işte böyle kandırıldık kardeşim.

---

[327] Şeriait, Kavramlar Sözlüğü, s. 23.
[328] Şeriaiti, Ne Yapmalı, s.297.
[329] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 108.
[330] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s. 108-109.
[331] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.164.

Sonuç olarak Şeriati, bütün bunların sebebini Şii ve Sünni alimlerin halkın yanından kalkıp sultanların yanına oturmasına bağlamaktadır. Halkın Şiiliği ve Sünniliği, devlet ve aristokrat Şiiliğine ve Sünniliğine dönüşmeye başladı.[332] Dolayısıyla toplumdaki sınıfsal çatışmalar ve halkın yoksulluk içerisinde yüzmesinin sebeplerinden biri de budur. Ne zaman ki bu sınıf, halk ve Allah arasında aracılık yapmaktan vazgeçerse işte o zaman gerçek İslamla temas etme şansımız olabilir.

4.8. ALİ ŞERİATİ'DE SINIFSAL YAPILAŞMA BAĞLAMINDA IRK, IRKÇILIK VE KAVMİYETÇİLİK

İnsanlık tarihi boyunca yeryüzünde yaşamış ve yaşamakta olan, farklı özellikler taşıyan ırklar vardır. İnsanlar genel anlamda bağlı oldukları ırkın ve sahip oldukları coğrafyanın karekteristik özelliklerine sahiptir. Bu nedenle her birey ait olduğu ırk, dil, kültür ve tarihin rengini taşır. Nitekim toplumların uzun vadede huzurlu ve barışçıl bir yaşam sağlamasının şartı da ortak değerlere sahip olmasına bağlıdır. Irk faktörü ele alındığında özellikle 1789 Fransız İhtilali sonrasında küresel çapta hızla yayılan milliyetçilik toplumların bölünmesine sebep olmuştur. İnsanları bir arada tutan dini inanç gibi ortak değerler, yerini milliyetçilik kavramına bırakmıştır. İslam dininin kuramsal yapısında ise ırkçılık ve milliyetçilik kavramlarının yeri mevcuttur. İslam dini etimolojisinde kavim, kavmiyet ya da kavmiyetçilik kavramları milliyetçilik ve ırkçılık terimlerini karşılayan kavramlardır. Bu konuda araştırmacıların görüşleri bulunmaktadır. Aynı töreyi, dili, kültürü paylaşan ve aynı soydan gelen insan topluluğu anlamında kullanılan "kavim" millet ve ırk manasına gelmektedir. Milliyetçilik ve ırkçılık kavramları Arapça'da kavmiyye ya da kavmiyetçilik terimleriyle ifade edilmektedir. Bu terimlerin İslam dininde kesin hükümleri ve kuralları vardır. Bunlardan yola çıkarak Şeriati'nin düşünceleri ışığında ırk, ırkıçılık ve kavmiyetçiliğin İslam toplumlarında sınıfsal yapılaşmaya olan etkisini değerlendirceğiz.

Tezimizin ilk bölümünde Şeriati'nin düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olan iki kavramdan bahsetmiştik. Bunlar tevhir ve şirktir. Şeriati'ye göre tevhit, toplumu ayrıştıran her şeye ve herkese karşı olduğu gibi ırkçılık ve kavmiyeçiliğe de

[332] Şeriati, Ali Şiası Safevi Şiası, s.186.

şiddetle karşıdır. Tevhidin aksine tarih boyunca insanlığın en büyük felaketi olan şirk ise ırkçılığı her zaman destekleyip ona davetiye çıkarmıştır. Bu yüzden tevhidin son temsilcisi olan Hz. Muhammed ırkçılığa sebebiyet veren her türlü söylem ve düşünceye karşı tavır almıştır. Örneğin "Irkçılığa çağıran bizden değildir. Irkçılık uğruna savaşanlar bizden değildir. Irkçılık üzerine ölenler de bizden değildir" (Ebu Davud, Edep, 111-112) hadisleri buna en güzel örnektir.

Aynı zamanda Hz. Muhammed'e gönderilen Kuran-ı Kerim'in de ırkçılık ve kavmiyetçilik kavramlarının reddedilmesine dair kesin hükümleri vardır. "Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Hem de sizi şubeler ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız. Şüphesiz ki, Allah katında en şerefliniz, takvaca en ileride olanınızdır" (Hucurât Sûresi,13) Bu ayette de görüldüğü gibi İslam farklılıkları bir tür zenginlik olarak görmektedir. Bu zenginliği insanların kaynaşıp bütünleşmesine vesile kılmaktadır. Ayrıca İslam'ın dini kaynaklarında milliyetçilik ve kavmiyetçilik akımına karşılık "Ümmet" ve "Ümmetçilik" kavramları yer almıştır. Irk, milliyet, kavim ve sınıf gibi kavramlar gözetilmeden İslam dinine inanan herkesin bir, beraber ve eşit olması ümmetçiliği meydana getirir. Dolayısıyla ümmetçilik kavramı Müslümanlara dar ve donuk bir bakış açısının aksine geniş ve evrensel bir ufuk kazandırmaktadır.[333] Evet, İslam dini ırkçılığı reddetmiştir. Ama insanların kendi ırkını ve milli benliklerini inkar etmelerini de doğru bulmamıştır. Kuran'da da görüldüğü gibi farklı ırklar ve kavimler yüce yaratıcının büyüklüğünün bir işareti ve delili olarak görülmüştür. Yani İslamiyet'in karşı çıktığı şey sınıfsal ayrışmaya sebebiyet veren durumlara karşı insani bir tavırdır. Yoksa İslamiyet insanlara ırklarınızı, geleneklerinizi ve ırka bağlı aidiyetlerinizi inkar edin demiyor. İnsanlar genellikle bu iki ayrı tutumu birbirine karıştırmaktadır. Bu yüzden bugün bizi ayakta tutan değerlerimizi, inkar etmek şirk dini ve modern sömürü düzenine kapı aralamaktadır. Şeriati, emperyalizm ve sömürünün bize kurduğu en büyük tuzaklardan birisinin de bu olduğunu söylemektedir.

Bu tuzağa düşmemek için Şeriati, dikkatimizi sürekli Hz. Peygamberin hayatına ve mücadele tarzına çekmektedir. Ona göre İslam Peygamberinin bütün mücadelesi, sınıfsız bir toplum meydana getirmekti. Fakat onun vefatından kısa bir süre sonra Emeviler Dönemi başlamıştır. Emeviler Dönemi'nde İslam toplumunda

[333] Karakaya, s. 45.

bulunan ırk, sınıf ve kavim gibi özelliklere yeniden kıymet verilmiştir. Bunun sonucunda eşitliğe dayalı bir toplumdan, sınıflı ve kavmiyetçilin ön plana çıktığı bir yönetim şekline geçilmeye başlandı.[334] Şeriati'ye göre bunun sebebi tevhit kılığına bürünmüş olan şirktir. Bu, şirkin İslam'a kurduğu en tehlikeli tuzaklarından biridir. Şeriati, bunu Emevilerin İslam'a indirdiği bir darbe olarak görmektedir.

Emeviler Dönemi'nde, Müslümanlar ve gayri müslimler olmak üzere iki sosyal sınıf mevcuttu. Araplar da kendi içinde Müslüman Araplar ve Müslüman olmayan Araplar diye iki kısma ayrıldılar. Müslüman Araplar devletin yönetim mekanizmasını kendi ellerinde bulunduran ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler. Müslüman olmayan Araplar ise yönetme hakkına sahip değillerdi. Burada önemli bir diğer sınıf ise mevalidir. Mevali Müslüman olup Arap olmayanlara denir. Bunlar her ne kadar Müslüman olsalar da pek ayrıcalıklı bir konuma sahip değillerdi.[335] Bunun sebebi ise Emeviler Dönemin'de Arap milliyetçiliğinin İslamla örtbas edilmeye çalışılmasıdır.

Bu bağlamda Şeriati, *İran ve İslam* adlı kitabında tarihte hiçbir dinin İslam boyutunda, Cahiliye Dönemindeki kabile tutuculuğundan, ırk çatışmasından ve nesep üstünlüğü arayışı ile mücadele etmediğini söylemektedir. Hiçbir düşünür ve bilim insanı Hz. Muhammed'in Arap ve Acem'in, Kureyş ve Habeşi'nin eşitliğinden bahsetmemiştir.[336] Dolayısıyla İslam ve Peygamberi hiçbir şekilde soy ve millet üstünlüğünü kabul etmemiştir. Fakat Şeriati, Emevi ideolojisinin bu söylemin tam zıddını tarih boyunca uyguladığını söylemektedir.

Bu anlamda Şeriati'ye göre, bir ırkın başka bir ırka üstünlüğü İslamiyet'te söz konusu değildir. Şeriati, makam, mevki ve statünün getirdiği sınıfsal ayrımcılığa karşı kuşanılan tevhit kılıcının, Emevi ırkçılığının yarattığı trajedi başta olmak üzere bütün ırkçı söylemlere karşı kuşanmamız gerektiğini söylemektedir. Bu yüzden Şeriati, toplumun ayrışmasına sebep olan ırkçılık, milliyetçilik ve kavmiyetçilik zindanlarına karşı tevhidin metodunu benimsemiştir. Çünkü ona göre tevhit, toplumsal anlamda yaratılmak istenen bütün ayrılıkçı söylemlere karşı evrensel ve bütünleştirici bir metoda sahiptir. Yani tevhit, ırkı aşan bir söyleme

[334] Karakaya, s. 41.
[335] Ali Aksu, "Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar", **İstem Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8, 2006, 63-81.
[336] Şeriati, İran ve İslam, s.120.

sahiptir, aynı zamanda bir dönemden başka bir döneme geçiş için bir davettir.[337] Başka bir anlamıyla tevhit, beşerin sınıfsal kast sisteminden çıkıp en ideal toplum düzeyine ulaşması için insanlara yol gösteren bir pusuladır. Bu açıdan tevhit, en ideal toplum düzeyine ulaşabilmemiz için kâinata hâkim olan ve varlık âlemini yaratan Allah'a iman etmemizi gerektirir. Bu iman, bütün ırksal üstünlükleri, sınıfsal ikilemleri, kavmi imtiyazları ve bu kaynaklardan beslenen tüm sistemlere karşı çıkarak reddetmeyi gerektirir.

Tevhit dini, yapısı gereği farklı dönemlerde, farklı toplum, millet ve kavimlere hitap etmiş olsa da ana düşünce ve ideolojisinin asla değişmeyip evrensel kaldığı bilinmektedir. Bu doğrultuda tevhit dininin kendisine yüklediği misyon gereği Musa; Kıpti soyunun, Sıbti soyuna karşı kurmaya çalıştığı ırk üstünlüğü mücadelesine tevhit kılıcıyla karşılık vermiıştir. Musa'nın gayesi bir kavmin diğer kavme üstünlük kurmasını hicret yoluyla engellemek ve esaret altında olan 47 kavmi azat etmekti. Musa Peygamber'in devrine baktığımızda Kıbtiler egemen sınıf olarak hakimiyeti ellerinde bulundurmaktaydı. Farklı bir soydan gelen ve alt sınıfta bulunan Sıptiler, Kıbtiler'in baskıcı tutumu altında ezilmekteydiler. Hz Musa ise Sıbtiler'e uygulanan bu ırkçı ve ezici tavra sert bir biçimde karşı çıkmıştır. Tevhit dininin, peygamber olarak kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmiştir.[338] Buna benzer bir başka örnek ise İslam öncesi Mekke döneminde Kureyş eşrafının kendi dışındaki zayıf kabile ve siyahilere yaptığı kavmiyet üstünlüğüdür. Hz. Muhammed de tıpkı Hz. Musa gibi bu tavra karşı çıkarak tevhit öğretisi ekseninde kavmiyetçilikle savaşmıştır. Hatta veda hutbesinde Peygamber'in ırk ve soy üstünlüğüne karşı takvayı ön plana çıkartması bunun göstergesidir.

Bu bunların nihayetinde Şeriati'ye göre, toplumsal ırkçılık ve kavmiyetçiliğin bariz bir şekilde görüldüğü Cahiliyye Dönemi'nde İslam'n, renginden ve soyundan dolayı ezilen sınıftan yana tavır alması, üstünde şiddetle düşünülmesi gereken önemli bir husustur. Özellikle Medine'de inşa edilen yeni toplumsal dünyada İslam'ın sembol isimlerinden biri olan Habeşli köle Bilal'in İslam'ın resmi müezzini olması, İslam'ın ırk ve renk üstünlüğüne karşı olan tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu konuda Şeriati şunları söylemiştir: "Şimdi şeref sahibi olmayı

[337] Ali Şeriati, **Dinler Tarihi II**, çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş), Fecr Yayınları, Ankara, 2019, s. 20-21.
[338] Karakaya, s. 48-50.

çağdaşlarına başka türlü anlatmak, Bilal'ın şerefliliğini Ebu Süfyan'ın şerefliliğine tercih etmek."[339] Bu anlamda Şeriati, mevcut toplumsal eşitsizliğe karşı yapılan bu devrimci hareketin bütün insanlık ailesinin şerefini kurtarmakla eşdeğer olduğunu söylemektedir.

Dolayısıyla temeli tevhid olan İslam, varlıkta külli bir birliği savunur. Birbirinden ayrı üç temel arasında birlik: Tanrı, insan ve doğa. Çünkü kaynak ve temel birdir. Hepsinin tek yönü ve tek hedefi vardır. Hepsi tek bir iradeyle hayat ve hareket bulmaktadır.[340] Şeriati, İslamiyet'in bu birliği korumak için baştan beri Araplık bağını kendisinden uzak tutmaya çalıştığını söylemektedir.[341]

Sonuç olarak insan, özsel anlamda tanrı ve doğayla birlik olma hissini her zaman içinde taşımıştır. Fakat siyasi, ekonomik, ırkçı ve dini söylemler gibi sınıfsal faktörler, bu birlik olma hissinin yok olmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu sınıfsal faktörleri meşrulaştıracak bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacı önemle yerine getirecek olan şirk dinidir. Şirk dini, toplumda her sınıfın ve ırkın kendisini temsil eden bir tanrıya sahip olmasını sağlamıştır. Doğal olarak tanrısal şirk, ırksal şirki izah etmek için yontulmuş bir dindir.[342] Bu yüzden İslamiyet, insan, tanrı ve doğa arasındaki birliği korumak ve sağlamlaştırmak için şirkin her türlüsüne şiddetle karşı çıkmıştır.

4.9. ALİ ŞERİATİ'YE GÖRE SINIFSAL YAPI VE EKONOMİ

İnsanoğlunun barınma, giyinme, yeme ve içme gibi maddi ihtiyaçları vardır. İnsanlar, insani bir yaşam için bu gereksinimlerini karşılamak zorundadır. Bu ihtiyaçları karşılayabilmek için sarf ettikleri emek, kazandıkları ücret, bir hizmet veya mal karşılığında ödedikleri bedel kısacası bu ihtiyaçların karşılanması için yapılan tüm faaliyetleri ekonomi kavramının içerisinde inceleyebiliriz. Fakat her toplumun kendine has ekonomik faaliyetleri vardır. Ekonomik yapıların farklı olmasının sebebi ise coğrafi şartlar, din, kültür ve etnik kökendir. Özellikle coğrafi şartlar ve inanılan din en önemli sebeplerdendir. Örneğin coğrafi anlamda denize

[339] Şeriati, İslam ve sınıfsal yapı, ss. 124-125.
[340] Şeriati İslambilim I s. 49.
[341] Şeriaiti, İran ve İslam, s.141.
[342] Şeriati. Kavramlar Sözlüğü s. 263.

yakın olan toplumlar balıkçılığa, madenin bol olduğu bir coğrafyada yaşayanlar ise madenciliğe dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Dinsel açıdan ise dini mabetlerin ve merkezlerin bulunduğu şehirler, ekonomik yaıpıya bir dinamizim kazandırmaktadır. Çünkü ekonomi ve din her zaman karşılıklı etkileşim içinde olmuştur. Dolayısıyla toplumların ekonomik yapıları coğrafya ile etkileşim içerisinde olduğu kadar toplumun kültürü, yaşayışı ve dini yapısıyla da etkileşim içerisindedir.[343]

Bunlardan yola çıkarak tezimizin bu başlığında Şeriati'nin düşünceleri ışığında ekonominin toplumsal dünyadaki yansımalarına dair analizlerde bulunacağız. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Şeriati'nin düşüncesinin temelinde tevhit ve şirk diyalektiği vardır. Bu yüzden sınıfsal yapılaşma bağlamında ekonomiye olan yaklaşımımız da bu perspektifte olacaktır.

4.9.1. Tevhit Dini ve Ekonomi

Ekonomik gelişmeler insanlığın aklını kullanma becerisiyle doğru orantılıdır. İlkel dönemlerde avcılık ve toplayıcılıkla başlayan ekonomik faaliyetler insanlığın tarımsal döneme geçmesiyle farklı bir boyuta evrilmiş oldu. Tarımsal döneme geçiş insanlık tarihi için önemli bir gelişmeydi. Daha sonraki süreçlerde başlayan coğrafi keşifler, sanayi devrimi ve aydınlanma çağı gibi devasa krizleri beraberinde getiren devrimler insanlık tarihini daha farklı bir boyuta taşıdı. Bu devrimler en çok da toplumun ekonomik yapısını etkilemiştir. Çünkü ekonomi, toplumun en önemli yapı bileşenlerinden biridir. Burada dikkat edilmesi gereken en temel husus ekonomik faaliyetlerin insanlığı birçok açıdan etkilemesidir. Bu durum, iktisadi yapının toplumsal dünyadaki önemini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda Şeriati, ekonomi ve toplumsal dünya arasındaki ilişkiyi açıklamak için dikkatimizi Habil ve Kabil kıssasına çekmektedir. Bu kıssada Şeriati, iktisadi yapının bireysel ve toplumsal etkisi üzerinde durmaktadır. Şeriati, *Öze Dönüş* adlı kitabında bu kıssa hakkında şu değerlendirmelerde bulunur:

> *Fakat Adem'in çocuklarının kıssasından yeryüzünde insan hayatındaki ilk savaş ve çelişki anlaşılabilir. Yani Kabil ve Habil kıssasında bir tarih felsefesi çıkarılabilir. Kabil, bir "cinsel sorun" yüzünden, kardeşi Habil'in evleneceği kendi kız kardeşinin güzelliğine aşık olduğu için*

[343] Karakaya, s. 48.

kardeşe ilk ihaneti, kin ve isyanı, ilk insan öldürmeyi, babaya ilk başkaldırıyı ve Allah'a karşı ilk günahı gerçekleştirmiştir.[344]

Bu kıssada Şeriati, özellikle dikkat etmemiz gereken asıl sorunun "cinsellik" olmadığını söylemektedir. Evet, cinsellik ayrıştırmaya sebep olmuştur ve ayrıştırmanın da sebebidir. Fakat asıl sorun ve sebep o değildir. Asıl sorun ve sebep ise iki kardeşin iktisadi alın yazısının farklı olmasıdır. Çünkü her ikisi aynı anne babadan doğmuş, aynı çevre tarafından eğitilmiş ve büyütülmüşlerdir. Henüz farklı çevreler oluşmadığı gibi eğitimde de bir farklılıklaşma mevcut değildir.[345] Bu kıssanın bilimsel analizine ve mantıki tahliline teşebbüs edenler, ondan birkaç temel yargıya varmaktadırlar: Cinsel güdü, cinayet ve günahın temel nedenidir. Dolayısıyla tarihte ilk kan dökme, şehvetin eseridir. Bu doğrudur. Fakat bilimsel bir bakış açısıyla bu iki farklı karakteri yönlendiren ve bu iki kardeşte ortak olmayan faktörün ne olduğu araştırılıp incelenmelidir. Bu araştırma sonucunda bu ikisinde ortak olmayan faktörün iş türleri, ekonomik hayat durumu ve meşguliyetleri olduğu aşikardır. Biri çoban olup hayvancılıkla uğraşırken diğeri ise çiftçidir.[346] Bu farklılık, üzerinde çok düşünülmeye ve tartşılmaya değer bir konudur.

Peki hayvancılık yapan insan ne demektir? Çadırda yaşama ve kabile çağının insanı, ilkel insan, yani mülkiyetin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerin insanı kastedilmektedir. Bu dönemde insanlar, tabiatın kucağında, kollektif bir biçimde eşit ve özgürce bir hayat yaşıyorlardı. Doğal olarak tabiat Allah'ın yeryüzündeki sofrasıydı. Herkes ihtiyacı ölçüsünde istifade ediyordu. Üretim kaynağı ise tabiatın bizzat kendisiydi. Hiçbir gücün tekelinde değildi. Yani üretim kaynağı bir bireyin veya grubun tekelinde olup da diğerinin mahrumiyeti söz konusu değildi. Toplumda ise sınıfsallaşma ve ayrışma yoktu. Toplum bireylerden meydana geliyordu.[347] Fakat ne zaman ki özel mülkiyete geçildi işte o zaman insanlık olarak bütün iplerin ucunu elimizden kaçırmış olduk.

Tarımsal üretim aşamasında ise toplum farklı bir ekonomik yapıya geçiş yapar. Bu geçiş aşamasında özel mülkiyet kavramı ortaya çıkar. Bu aynı zamanda sınıfsız bir toplumdan sınıflı bir topluma geçiştir. Mülkiyete sahip olanla, mülkiyetten yoksun olan şeklinde iki sınıf meydana gelir. Bireylerden oluşan toplum

[344] Şeriati, Öze Dönüş, s. 320.
[345] Şeriati, Öze Dönüş, s. 321.
[346] Şeriati, Öze Dönüş, s. 322.
[347] Şeriati, Öze Dönüş, s. 323.

iki sınıfsal yapıya bürünür. Bunun sonucunda efendi ve köle ilişkisi ortaya çıkar. Peki, pay sahibi veya bundan mahrum olmayı belirleyen faktör nedir? Güç! çünkü henüz farklı felsefi, bilimsel ve etnik eğilimler, ekonomik ve hukuki belgeler mevcut değildi. Bu nedenle gücü kamufle edip meşrulaştıracak ve hala bazılarının aldandığı değişik süslemeler henüz yoktu. Sonuç olarak gün geçtikçe topraklar daha fazlasıyla zorba grubun tahakkümüne girdi. Zayıf grubun ise elleri bomboş kaldı. Peki! bu zayıf ve muhtaç grup, ihtiyaçlarını nasıl temin edecekti? Bu anlamda mülk sahipleri, kendi bireysel güç ve ihyaçlarından fazla olan toprağı ellerinde tuttukları için toprağı ekip biçecek birilerine ihtiyaç duyuyorlardı. Her şeyden yoksun işçiler ise azığa ve işe muhtaçtılar. İşte bu iki sınıf arasında ilişkiyi belirleyen en önemli iki etken de bu iki ihtiyaçtır.[348] Böylece azığa muhtaç olanların azığı elinde bulunduranlar tarafından satın alınışı böyle başladı. Bunun sonucunda efendi ve köle, soylular ve köle, patron ve raiyye, özgür ve esir, hükmeden ve hükmedilen, bey ve hizmetçi, temiz ve pis, üstün ırk ve aşağı ırk tarzında sınıfsal yapılaşma başladı. Bütün bunların nihayetinde özel mülkiyetle başlayan zorba yönetimlerin, insanı nasıl da tek gözlü, ekonomik bir canavara dönüştürdüğünü görmekteyiz.

Bu bağlamda Şeriati'ye göre öncelikle toplum olarak kendimize sormamız gereken sorular şunlardır:

- *Toplumda ekonomik mülkiyeti elinde bulunduran sınıf, milli egemenliği ve siyasi önderliği de dolaylı ya da doğrudan, açıkça veya gizlice eline geçirmeyecek mi?*
- *Ekonomik güç, değişik sosyal güçleri kazanma etkeni değil midir?*
- *Bütün güçleri kendi tekelinde bulundurduğu, tabiatıyla, hakim kurumları kendi uşağı haline getirdiği ve ruhani sınıfla entelektüel sınıfı kendi nüfuz alanına aldığı böyle imtiyazlı bir sosyal konumda egemen sınıf, din, ahlak, sosyal ilişkiler, inançlar, bilimler, felsefe, edebiyat, ve sanatı kendi çıkarlarını korumak, mevcut statükoyu meşrulaştırmak, kendi felsefi dünya görüşünü, edebi zevkini, duygusunu, sınıfsal kültürünü ve imtiyazlarını dayatmak için saptırmaz mı?*
- *Acaba bireysel mülkiyet, bir sınıfın kurtlaşmasını, bir sınıfın tilkileşmesini ve büyük çoğunluğun oluşturduğu sınıfın da bir koyun sürüsüne (raiyye) dönüşmesini sağlamaz mı?*
- *Şirk, putperestlik ve köleliğin çeşitli türlerinin halk kitlesi arasında yayılmasını sağlamaz mı?*
- *Allah'ın yeryüzündeki halifesi parayı kendine tanrı edinmez mi?*

Şeriati, bu soruların üzerinde ciddi anlamda düşünmemiz gerektiğini söylemektedir. Çünkü ona göre toplum olarak kurtuluşumuz bu sorulara ne ölçüde cevap verebilme cesaretine, gücüne ve erdemine bağlıdır.

[348] Şeriati, Öze Dönüş, s. 323.

Yaşam, toplum ve tarih, çelişki ve savaş üzerine kurulmuştur.[349] Yani hareketliliğin temeli diyalektiktir. İki kardeş arasında geçen bu kıssa tarihte iki kanata ayrılmış insanlık ailesinin serüveni anlatmaktadır. Fakat burada dikkkat etmemiz gereken en önemli nokta ise her iki kardeşin silahının da din olmasıdır. Bu yüzden dine karşı dinin savaşı da tarihi bir savaşın başlangıcıdır. Bu savaş ahir zamana dek sürecek olan bir savaştır.[350]

Bu kıssada görüldüğü gibi toplumların ekonomik yapılarılarının gelişmesinde ve ilerlemesinde, sahip olunan dini düşüncenin etkisi vardır. Bu doğrultuda tevhit veya şirk dinini benimseyen toplumların ekonomik zihniyetleri de farklı olur. Çünkü tevhit dini, bütün ekonomik ayrımcılığın karşısındadır. Herkesin eşit bir şekilde dünya nimetlerinden faydalanmasını savunur. Bu anlamda temeli tevhit olan İslam dininin, insan emeğine ve alın terine yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Kuran buyurur ki: "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur…" (Necm 39), "Altın ve gümüş biriktirip de bunları Allah yolunda harcamayanları acıklı bir azapla müjdele!" (9/Tevbe,34), "Mal ve evlat çoğaltma yarışı sizi oyaladı." (02/Tekasur,1), "Mal toplayarak onu tekrar tekrar sayan, diliyle çekiştirip alay eden kimsenin vay haline!"(104/Hümeze,1,2) ayetleri İslam dininin ekonomiye olan bakışını yansıtmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber emek ve alın terine duyduğu saygıyı hayatı boyunca sık sık dile getirmiştir. "Hz. Peygamber: insanın üretmesini, ailesini geçindirmesini ve çalışmasını; Allah için cihat etme, geceleri namaz kılma, gündüzleri de oruç tutmayla aynı görmüştür." (Buharî, Nafakat, 1) Bir başka hadiste ise: "Kişinin sırtında odun taşıyarak geçimini sağlaması, versin veya vermesin birisinden bir şey istemekten daha hayırlıdır." (Buhari, Zekat 50,53)

Bu açıdan İslam Peygamberi, maddi kazanç elde etme ve geçimini sağlamaya teşvik etmiştir. Fakat mal ve servet biriktirmenin asıl amaç olmaması gerektiğini her zaman dile getirmiştir. Çünkü İslamiyet hiçbir zaman sadece bir dünyaya yönelme konusunda tekelci bir vurgu yapmamıştır. Her zaman maaş ve mead, maddi ve manevi hayat, dünya ve ahiret birliğini savunmuştur. Fakat burada tuhaf ve düşündürücü olan bir başka şey ise: bütün ahlaki, tasavvufi, felsefi ve dini ilimlerimizde bu iki dünyanın hep birbiriyle çatışma halinde olduğu görülür..[351]

[349] Şeriati, İslambilim I, s.49.
[350] Şeriati, İslambilim I, s.73.
[351] Şeriati, İslambilim I, s. 115.

Şeriati, bunun sebebini Emeviler'in, gerçek İslamla Müslüman toplum arasında yarattığı uçuruma bağlamaktadır. Bu anlamda Şeriati, *İslam Bilim* adlı kitabında şunları söyler:

> *İktisadi işlerin ardına düşmüş ve maddi konulara dalmış biri ya manevi duygulardan yoksundur ya da bu duyguları zayıflamıştır. Dünyayı, iktisadi ve maddi konuları olumsuzlayıp bir yana bırakan ve maneviyata gömülen biri ise meada sahiptir. Her yoksul ve ezilmiş olan insan ve milletin meadı sağlanmıştır. Her mutlu insanın, her ileri, uygar ve tok toplumun ise ahireti kötüdür. Öyleyse ahiret, tembellerin, asalakların, ve dilencilerin malıdır.* [352]

Oysa tevhide göre dünya ahiretin tarlası olup birbirine bağlıdır. Aralarında neden sonuç ilişkisi vardır. Dünyası bahtsızlık ve korkaklık üzerine kurulu olanın ahireti daha bahtsız ve beter olacaktır. Bu anlamda Şeriati'ye göre, Müslüman toplumların maaş ve mead birliğinden yoksun olmalarının en büyük sebebi tarikat ve tasavvufi öğretilerin yarattığı trajedidir. Tasavvuf, Müslüman toplumlara dünyadan el etek çekmeyi İslami bir davranış ve öğretiymiş gibi gösterdi. Fakat daha önce de ifade ettiğimiz gibi bizler bir konuyu incelerken meseleyi sadece bir açıdan ele aldığımız için asıl hedefe ulaşmakta zorlanıyoruz. İşte tasavvufçuların sapık züht anlayışı buna güzel bir örnektir. Evet! İslam zühte vurgu yapar. Ama İslam'ın kasttetiği zühtle tasavvufun kastettiği züht arasında dağlar kadar fark vardır. Bu pencereden İslam tarihine baktığımızda sade yaşama yönelik tekelci vurgu, dünyadan el etek çekme veya sapık, amaçsız ve anlamsız zühte eğilim gösterme bugün en iyi ve en ilerici Müslüman'ın gerici ve sefil bir hayat yaşamasına sebep olmadı mı?[353]

Dolayısıyla bireysel hayatta züht; ileri, kutsal ve tanrısal bir durum olabilir. Ancak toplumsal hayatta yoksulluk, bahtsızlık ve kölelikten başka ne getirebilir ki? Bu yüzden toplumsal açıdan iktisadi büyüme, maddi açıdan gelişme ve sermayedarlık olabildiğince güçlü ve daha fazla maddiyata sahip olma durumu, alt yapısı "demir" olan İslam'ın da savunduğu bir şeydir.[354] Bu bağlamda Kuran şöyle buyurur: "And olsun ki peygamberlerimizi belgelerle gönderdik, insanların adaleti gerçekleştirmesi için peygamberlere kitap ve ölçü indirdik, pek sert olan ve insanlara bir çok faydası bulunan demiri de indirdik. Bu Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeksizin yardım edenleri meydana çıkarması içindir. Doğrusu Allah kuvvetlidir,

[352] Şeriati, İslambilim I, ss. 115.116.
[353] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s.32.
[354] Şeriati, İslam ve Sınıfsal Yapı, s.36.

güçlüdür.(57/ Hadid Suresi,25) Kuran'ın buradaki kastı öyle bir toplum ve medeniyet inşa edin ki temeli demirden olsun; fakirlik, zayıflık, zillet, bahtsızlık, çaresizlik ve korkaklık olmasın. Bu ayetteki demir vurgusu aynı zamanda siyasi anlamda özgür ve bağımsız bir toplum olmanın temelidir. Çünkü iktisadi zayıflık siyasi, kültürel ve dini yoksulluğu da beraberinde getirir. Sadece yoksulluğu getirmez aynı zamanda bütün değerlerimizi ifsat edip anlamsız hale getirir. Bu doğrultuda Şeriati şunları söylemektedir:

> *Dünyanın herhangi bir yerinde yoksul bir toplumda ya da Ortadoğu ve Afrika'da yaşayan Müslümanlar neden fakir olsunlar dünyadan el etek çeksinler? Neden müferreh bir hayata, teknolojiye ve maddiyata önem vermesinler? Neden ekonomi, üretim, tüketim, dağıtım tamamen Avrupalı kapitalistlerin, Ruslar'ın ve Amerikalılar'ın elinde olsun? Neden biz onların vereceği kumanyaya (maaşa) muhtaç olalım. Neden basit bir iğne için dahi onlara el avuç açalım.* [355]

Bütün bunların nihayetinde şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: İktisadi yoksulluk siyasi yoksulluk ve sömürünün ana sebebidir. Bu yüzden ekonomik özgürlüğü elde edememiş toplumlar ve milletler başkalarına bağlı ve muhtaçtırlar. Ekonomileri güçlü olmadığı için zamanla başka devletlerin sömürgesi haline gelirler. Bu sömürü sadece maddi değerleri değil aynı zamanda bütün manevi ve kültürel değerleri yok etme aracıdır. Bu sebeple siyasi bağımsızlık ancak üretimle taçlandırıldığında hedefine ulaşır. Örneğin iktisadi olarak zayıf olan bir ülke devrim yapıp bağımsızlığına kavuştuktan kısa bir süre sonra bakıyoruz ki Batı emperyalizmin egemenliğine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Peki neden? Toplumu fakir olduğu için. Çünkü iktisadi fakirlik ister istemez bireyi ve toplumu siyasi köleye dönüştürür. Bu nedenle Kuran daima şu konulara vurgu yapar:[356] "Ben ekmek aramayı sizin için kulluğun bir parçası olarak yazarım." "Maddi hayatı savunurken ölen kimseyi şehit sayarım." Ekmeği namazın vasıtası ve alt yapısı kabul ederim."[357]

Buradaki temel vurgu Kuran'ın ekonomiye olan bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu açıdan Şeriati'ye göre, toplum olarak dikkat etmemiz gereken en önemli hususun Kuran'ın sahip olduğu bu bakış açısını yakalamaktır. Bu bakış açısını yakalamak için toplumsal dünyaya hakim olan ekonomik sistemin ne olduğu ve nasıl işlediğini iyice kavramak gerekir. Bunun için Şeriati, öncelikle toplum

[355] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, ss.36-37.
[356] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, s.36.
[357] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, s.37.

olarak geçerli olan ekonomik sistemi tespit etmemiz gerektiğini söyler. Daha sonra gerçekçi ve realiteye aykırı olmadan toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde bir ekonomik sistem inşa etmemiz gerektiğini söyler.

Bu doğrultuda temeli kapitalizm ve sömürüye dayanan bir ekonomi de İslami bir ekomiden bahsetmek mümkün değildir. Özellikle bireye İslam ekonomisine göre yaşayacaksın demek, onu hakim olan İslam dışı ekonomik sistemden gafil kılmaktır. Zira birey, hayatını İslam ekonomisine göre yaşıyor diye; bir nevi uyuşturuluyor. Böylece İslam dışı sisteme karşı tepkisiz hale gelerek mevcut duruma boyun eğmekten başka çaresi kalmıyor.[358] Bundan dolayı. ekonomik sistem öyle bir sistem olmalı ki haddini aşan ve aşmak isteyen "herife" hem teorik anlamda hem de pratik anlamda fırsat ve imkan vermemelidir. Ona bu imkanı verip ahlaki açıdan onu kontrol etmeye çalışmak ahmaklıktır. Yani alt yapısı sömürü, istismar, emperyalizm ve kapitalizm; üst yapısı ise ahlak, adalet ve takva olan bir yapıyı inşa etmeye çalışmak İslami bir davranış değildir.[359]

Dolayısıyla az tüketip çok üreten toplumlar her zaman daha mutlu ve müferreh yaşamışlardır. Fakat bu açıdan bizler kendimize ve içinde yaşadığımız topluma eleştirel bir bakış açısıyla baktığımızda hiç de iç açıcı halde değiliz. Çeklere ve taksitlere bölünmüş bir hayatımız var. Yani taksitli yaşıyoruz. Aslında varlığımızı, değerlerimizi ve çocuklarımızı çok önceden basit bir bedel karşılığında satmışız. Bir adam ev alır ve otuz yıl boyunca her ay taksit öder. İşte bizim toplumumuzun ekonomik özeti budur.[360]

Şeriaiti'ye göre başta ekonomi olmak üzere bütün sömürünün tek bir sebebi vardır. O da din adamları sınıfının hakim sınıfa bağlı ve bağımlı olmasından kaynaklanmaktadır. Biri diğerinin ahiretini kurtarıyor, diğeri ise onun dünyasını kurtarıyordu. Halkın sefil bir hayat yaşamasının tek sebebi budur. Bu iki sınıfın ilişkisi hem Sünniler'de hemde Şiiler'de mevcuttur. Bu bağlamda Şeriati, *İslam ve Sınıfsal Yapı* adlı kitabında şunları söyler:

> *Sünniler hakim kurula, Şiiler ise hakim sınıfa bağlıydı. O, hükümetin işbirlikçisi ve memuru idi; bu ise zengin kesim tarafından beslenirdi.. Halkın malını yağmalayan; köylüyü, işçiyi ve köleyi sömüren, tüketiciye zulmeden sınıf ki bütün bunlara karşılık adamına da bir pay verirdi.*

[358] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, s.41.
[359] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, s.50.
[360] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, ss. 54-55.

Bunun adı "imamın payı" idi. Ne kötü ve şüpheli bir kavrram, pay! Halife bunu Rasulllah'ın halifesi olarak alırdı, diğeri de imamın vekili sıfatuyla. Kanları emilen işçinin, köylünün, kölenin ve fakirin; ne zekatını verecek malı vardı ne de humusunu verecek bir kar elde etmişti. Bunların Resul'ün halifesi olan İslam ile imamın vekili olan İslam'a verecek bir şeyleri yoktu. Ezilenler, bu mukaddes makamlara ve muhterem fakihlere ihtiram gösterirler, ellerini öperler ve anlamsız duygularını dile getirirlerdi. Onlarda buna karşılık yoksullara vaaz ve nasihatte bulunurlar, onları sabretmeye, kanaat etmeye davet ederlerdi. İçi boş ve kof vaatlerde bulunurlardı. Sırat köprüsünde hakkını alırsın, Adn Cenneti'nde eve yiyecek ve içeceğe, nimete kavuşur ve rahat edersiniz. Ancak bir şartla: Patronun ambarına harmanı götürürken dini hasasiyete ve ihtiyata sahip olmalısın ve mal sahibinin payından bir başak dahi boğazından geçmemeli. Aksi halde hem yediğin lokma hem de nutfen haram olur. Namazın da orucunda batıl olur ve bütün vucudun pis olur. Dünyada bereket kalmaz, hem elden gider hem de ahirette sana rahmet nasip olmaz. Zira "insanlar kendi malları üzerinde yetkilidirler .[361]

Şeriati, fıkıh kitaplarımızında bu iki sınıfın ilişkisini meşrulaştıracak hükümlerle dolu olduğunu söyler. Dolayısıyla bütün müslümanlara bu zalim çarkın bir daha dönmemesi için bir çağrıda bulunur:

Şu içinde bulunduğumuz durumu göz önünde bulundurun: Bunca "din adamı"nın, neden bu çağın ihtiyaçlarını anlamadığını öğrenmek ve kavramak istiyoruz. Neden kimsesiz, yoksul sınıfları anlamıyor? Niye sınıfsal farklılığın farkına varmıyor? Niye sömürüyü anlamıyor? Neden bizim fıkhımızı bir avuç zenginin menfaatleri dışına çıkamıyor? Neden? Neden? [362]

Sonuç olarak bu sorular, her müslüman bireyin kendine sorması gereken temel sorulardır. Bugün sözde minberlerimiz halktan yana sermayadarlara karşı bir tavır içerisindedir. Buna rağmen bütün fıkhi kitaplarımız para babalarının lehine ve halkın aleyhinedirler.[363] Dolayısıyla Müslüman toplumda ömür boyu altın ve gümüş yığmanın bir açıklaması bir fetvası olmalıydı. Bu kutsal görevi fıkıh kitaplarımız ve din adamları sınıfı üstlendi. Şeriaiti'ye göre içinde bulunduğumuz ekonomik bunalımın sebebi fıkıh kitaplarımız ve din adamları sınıfıdır. Bir gün özgür bir ekonomiye ve İslami bir yaşayışa kavuşmak istersek bu iki sebebi yok etmemiz gerektiğini unutmamalıyız.

[361] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, s.110.
[362] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, s.132.
[363] Şeriati , İslam ve Sınıfsal Yapı, s.46.

4.9.2. Şirk Dini ve Ekonomi

Şirk dini, her türlü ayrımcılığın ve sınıfsallaşmanın temelini oluşturduğu gibi aynı zaman bunların meşrulaştırıcısıdır. Her şeye bir kılıf bulduğu gibi toplumdaki ekonomik eşitsizliğe de bir kılıf bulur. Bu din, her şeye bir kılıf bulma dinidir. Toplumda ekonomik gücü elinde bulunduran kişi veya gruplar şirk dininin alt yapısını kullanarak diğer insanların temel ihtiyaçlarını gidermelerine ve müferreh bir hayat yaşamalarının önündeki en büyük engeldir. Dolayısıyla toplumda fakirliğin devam etmesi ve bu durumun değişmez bir kader inancıyla taçlandırılması şirk dininin tarihteki en büyük başarısıdır. Bu açıdan halk, tarih boyunca egemen sınıf ve şirk dini tarafından maddi ve manevi anlamda sömürülmüştür. Fakat halkın bu duruma itiraz etmemesi için en büyük görev yine şirk dinine düşüyordu. Şirk dininin asıl görevi ise halkı kandırmak, susturmak ve uyutmaktı. Böylece şirk dini, bir zümrenin bolluk ve sefahat içerisinde yaşamasını sağlarken, kuru ekmeğe muhtaç olan halk topluluklarının durumunu ise meşrulaştıracak bir şeyler her zaman bulurdu.[364] Bu doğrultuda egemen zümrenin zenginliğinin sürekli artması ve halk kitlesinin devamlı ezilen kesim olması şirk dininin inşa ettiği bir ortamdır.

Her dinin bu dünya ve öbür dünya anlayışı vardır. Bu anlayış insanı biçimlendirme tarzına sahiptir. Örneğin İslam, insana dünyayı imar etme görevi verirken aynı zamanda dünyanın oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu söyler. Burada dünya ve ahiret dengesinin sürekli korunmaya çalıştığını da görürüz. Bu anlamda Sabri Ülgener: Ekonomik faaliyeti; insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamak için madde, çevre ve zamanla girdiği çok boyutlu ilişkilerin toplamı olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirme içinde dinin foksiyoner olarak dünya ile ilişkisinde bir denge bilinci geliştirmekte olduğunu görmekteyiz.[365]

Bu yüzden şirk dininin insanlara verdiği en büyük zarar dünya ve ahiret dengesini bozmasıdır. Bu iki dünya arasında dengenin bozulması sonucu toplumda farklılıklaşmalar, manasız alt üst ilişkiler ve kast sistemleri ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki sınıfsal yapılaşmanın süreklilik kazanması için bu dengenin bozulması gerekirdi. Bu nedenle şirk dini, tarih boyunca bu iki dünya arasındaki kopukluğu temsil eder.

---

[364] Karakaya, s. 55.
[365] Niyazi Usta, Din Sosyolojisi (El Kitap), s. 533-535.

Şeriati, benimsenen din ve ideolojinin, toplumların iktisadi açıdan gelişimlerini derinden etkilediğini söylemektedir. Özellikle kitleleri yönlendiren dini ideolojinin, halkın ekonomik olarak ilerlemesinde veya gerilemesinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu pencereden Doğu ve Batı tarihine baktığımızda ekonomik alt yapılarının dinin etkisiyle şekillendiğini görürüz. Dolayısıyla bazı dini ideolojilerle bazı toplumsal oluşumlar adeta tarihte birbirlerini arayıp bulmuşlardır. Tencerenin yuvarlanıp kapağını bulması gibi.[366] Örneğin bugünkü modern kapitalizmin doğuşunda Protestanlık ve Kalvinizmin etkisi göz ardı edilemez. Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı eseri buna en güzel örnektir. Aynı şekilde Emeviler'in kader anlayışı, tasaavufi öğretileri ve daha sonraki devletlerin dinsel politikalarının İslam toplumlarında ekonomiye olan etkisi çok büyüktür.

Sonuç olarak İslam üretme, zenginleşme ve paylaşma konusuna değinen geniş bir ekonomik yelpazeye sahiptir. Fakat buna rağmen İslam coğrafyasının iktisadi olarak geri kalmasının en önemli sebeplerinden biri tasarruf bilincinin yeterince gelişmemesidir. Temennimiz o ki bir gün bu bilinç gelişir. Fakat Şeriati, bu bilincin gelişmesini, tevhit ve şirk diyalektiğinin ekonomiye olan etkisini hangi ölçüde kavradığımıza bağlamaktadır. Bu yüzden sahip olduğumuz veya olacağımız dini zihniyet ekonomik yapımızı etkilemektedir.

[366] Çiftçi, Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklere Ağıt, s. 116-117.

SONUÇ

Şeriati, 20. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biridir. O, Doğu ve Batı kültürünü iyi tanımış bir aydın olarak Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani'nin temsil ettiği İslami uyanışın devam ettiricisidir. Bu uyanış bağlamında dogmatik geleneğe ve modern hayatın tüketim kültürüne yönelttiği eleştiriler büyük bir öneme sahiptir. Bu eleştiriler bize yol gösterecek niteliktedir. Dolayısıyla Ali Şeriati'yi tanımak aynı zamanda 20. yüzyılın toplumunu ve gelecekte bizi meşgul edecek problemleri anlamaya çalışmak demektir. Özelikle İslam dünyasının içinde bulunduğu devasa krize karşı sosylojik bir zeminde nasıl bir yol izlememiz gerektiği konusunda bize yol göstermektedir. Bu sebeplerden dolayı Şeriati'nin düşünceleri ışığında böyle bir çalışma yapma ihtiyacını hissettik. Özellikle onun islam sosyolojisine olan katkılarınıda göz önünde bulundurduk.

Bu çalışma, Ali Şeriti'nin İslam ve sınıfsal yapıya olan bakışını ele alan bir çalışmadır. Bu anlamda öncelikle sınıfsal yapılaşmanın meydana gelme sebepleri üzerinde durduk. Bu sebepler doğrultusunda Şeriati, bizlerin dikkatini Peygamber'in hayatına ve yaşam felsefesine çekmektedir. İslam Peygamberi'nin bütün söylemleri eşitlikten ve özgürlükten yana olmasına rağmen neden İslam dünyasının içinde bulunduğu toplumsal çatlaklıklar gün geçtikçe daha da derinleşmektedir. Bu soru tezimiz boyunca cevaplandırmaya çalıştığımız temel soruların başında gelmektedir.

Şeriati; topluma, bireye ve tarihe dair analiz ve değerlendirmelerini tevhid ve şirk diyalektiği bağlamında yapmaktadır. Bu amaçla çalışmamızın birinci bölümünde: dinin varlığı, tevhit ve şirk dininin toplumsal dünyadaki yansımaları üzerinde değerlendirmelerde bulunduk. Şeriati'ye göre toplumda meydana gelen bütün ayrışmaların, bölünmelerin ana sebebi şirk dinidir. Şirk dini, açık ve gizli olmak üzere ikiye ayrılır. Gizli şirk en tehlikeli şirktir. Çünkü bu şirk türü koyun postuna börünmüş dost görünümlü düşmandır. Bundan kurtulmanın yolu tevhidi dünyagörüşünü iyi tanımaktan geçer. Tevhid ise bütün insanlığı eşit ve özgür bir zeminde birleştirmektedir. Bu anlamda tevhid ve şirk, tarih boyunca sürekli savaş halinde olmuşlardır. Toplumdaki çatışmaları anlamak için tevhid ve şirk dininin tarihini iyi bilmek gerekir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Ali Şeriati'de insan ve özgürlük konusunu ele aldık. Burada Şeriati bağlamında insanın tanım ve tasavvuru üzerinde durduk. Ona göre insanı tanımadan yapılan ve inşa edilen her ideoloji ve öğreti boşunadır. Bu yüzden o, insanı tanımanın her şeyden daha evvel olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla insanı hakkıyla tanımak için onun özgür olmasını sağlayacak bir ortam yaratmak gerektiğini söylemektedir. Bu anlamda insanın özgürlüğünü elinden alan dört büyük zindandan bahsetmektedir. Bunlar: naturalizm, tarih, toplum ve ben zindanlarıdır. İnsan, ilk üç zindanda bilim sayesinde kurtulurken ben zindanından ise aşk ve din sayesinde kurtulmaktadır. Daha sonra Şeriati, insanın özgürleşmesi için bilgi, bilinç, özgürlük ve eşekleştirme kavramlarına kendi penceresinden nasıl baktığı konusunda tespitlerde bulunduk. Bununla beraber Şeriati'nin, toplumları özgürleştirmede aydınların sahip olduğu misyon ve öneme dair değerlendirmelerini ele aldık. Bu bağlamda aydınların toplumları özgürleştirmede kullandıkları temel faktörleri tespit ettik. Bunlar: bilim, din, aşk, sanat ve hicrettir. Bütün bunların nihayetinde Şeriati'de özgürlük, bilgi, bilinç ve aydın kavramları iç içe geçmiş birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz etmektedir. Bunların her biri birbirini tamamlayan yapboz parçaları gibidir. Birbirinden ayrılmaz ve ayrıştırılamaz. Çünkü bu kavramlar bütünsellik içinde gerçek manalarını ve görevlerini yerine getirebilirler.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise insanı kendi varlığına karşı asimile eden yabancılaşma kavramının tanım ve analizini yaptık. Şeriati, modern insanın her zamankinden daha fazla imkan ve güce sahip olduğunu fakat buna rağmen diğer zamanlara kıyasen daha yalnız ve güçsüz olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre medeniyet ve modernizm; çok boyutlu olan insanı, tek boyuta dönüştürerek onu kendine ve tarihine karşı yabancılaştırmıştır. Bu sebeple insanın yabancalaşmasına neden olan faktörleri şiddetle eleştirmektedir. Bu faktörler ise şunlardır: Sınıfsal sistem, bozulmuş hurafeci dinler, burjuvazi, materyalizm, züht, uzmanlık, bilgi ve kitap hastalığı, aşk, bilim ve kültürel yabancılaşmadır. Ona göre bu faktörler insanın görmesine rağmen kör, duymasına rağmen sağır ve hissetmesine rağmen kalpsiz olmasına neden olmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Şeriati'nin düşüncesinde İslam ve sınıfsal yapılaşma konusunu ele aldık. Bu bölümde Şeriati'nin perspektifinde İslam'ın

sınıfsal yapıyı olan bakışını ve Peygamber sonrası toplumun Sünni ve Şii olarak ikiye ayrılması sonucu, toplumda meydana gelen çatışmalara dair analizde bulunduk. Şeriati, bu çatışmaların halkı sömürmek için egemen sınıf tarafından kullanıldığını söylemektedir. Bu anlamda Şeriati, her ne kadar ilk iki halife ve Hz. Ali döneminde İslam'ın parıltılarının toplumda gözüktüğünü söylese de hakiki İslam'ın, Peygamber'in vefat ettiği gün onunla beraber Mekke ve Medine'nin çölüne gömüldüğü iddasındadır. Bu anlamda Emevi, Abbasi ve daha sonraki devletlerin kendi siyasi konumlarını korumak için, uydurdukları sözde İslam'ın hakiki İslam'ın yerini aldığını söyler. O, bu durumun biz Müslümanlar'ın en büyük felaketi olduğu kanaatini taşımaktadır. Dolayısıyla Şeriati'ye göre tüm bu çatışmacı, sömürücü ve sahte din inancından kurtulmanın tek yolu öze dönüştür. Bu öz İslami özdür. Peki hangi İslam? O, bu İslam'ın Peygamber dönemindeki İslam olduğunu söyler. Yoksa bize şuan dünyayı unutturan ve mezarlara dönüşü hatırlatmaktan başka bir görevi olmayan İslam değildir. Bu nedenle Şeriati, gerçek İslam'ı, Peygamberi ve Kuran'ı tanımak için indirelen İslam ile uydurulan İslam arasındaki farkı çok iyi bilmemiz gerektiğini söylemektedir.

Şeriati, İslam toplumlarını bölen parçalayan bir diğer faktörün ırkçılık ve kavmiyetçilik olduğunu söyler. Bu nedenle ırk, ırkçılık ve kavmiyetçiliğin sınıfsal yapılaşmaya olan etkisi üzerine birçok değerlendirmelerde bulunur. Şeriati'ye göre kavmiyetçilik İslam'ın reddettiği bir şeydir. Ama ne yazık ki Peygamberin vefatından sonra özellikle Emeviler'in mevali politikası, halk arasında ayrımcılığı ve ırkçılığı yaygınlaştırdı. Bu politika, ümmet şemsiyesinin daralmasına milliyetçi ve ırkçı söylemlerin genişlemesine neden oldu. İşte bu açıdan Şeriati, ırkçılığın İslam toplumlarını böldüğünü, onları sömürünün kolayca yutup sindirebileceği lokmalara dönüştürdüğünü söylemektedir. Ona göre biz Müslümanlar'a düşen bugünkü görev, kavmiyetçiliği reddeden tek üstünlük ölçütünü takvada gören Kur'an'a dönüş yapmaktır.

Şeriati, toplumu bölüp sınıflara ayıran bir diğer faktörün ise benimsenen ekonomik zihniyet olduğunu söylemektedir. Bu ekonomik zihniyetin temeli şirk mi yoksa tevhid mi olacak? Bu soru Şeriati için büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü sahip olduğumuz zihniyet ekonomiye olan bakış açımızı şekillendirmektedir. Dolayısıyla tevhid ve şirk dininin ekonomiyle olan ilişkisine dair muazzam

tespitlerde bulunur. Bu bağlamda ona göre toplumda yaşanan bütün maddi eşitsizliklerin ana sebebi ve en büyük meşrulaştırıcısı şirk dinidir. Tevhid dini ise dünya ve ahiret hayatının birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak görmektedir. Bu anlamda her insanın dünyanın bütün nimetlerinden eşit ölçüde istifade etmesi gerektiğini söyler. Yani dünyası olmayanın ahirete de sahip olamayacağını dile getirir. Ona göre bu anlayış, temeli tevhid olan İslam dininin ekonomiye olan bakışını yansıtmaktadır.

Sonuç olarak çalışma boyunca Ali Şeriati'nin düşünceleri ışığında sınıfsal yapılaşmaya sebep olan etkenler üzerinde durduk. Toplumdaki mevcut sınıfsal çatışma ve çelişkileri İslami bakış açısıyla ele aldık. Özellikle tevhid ve şirk diyalektiği bağlamında değerlendirmelerde bulunduk. Öncelikle şunu bilmekte fayda vardır: Elbette Ali Şeriati'nin de eleştirilmesi gereken yönleri vardır. Fakat bu eleştiriler, onun büyük bir düşünür olmasını asla gölgeleyecek yeterliliğe sahip değildir. Onun büyüklüğü hala İslam dünyasında güncelliğini korumaktadır. Bu yüzden onu iyi anlamak lazım. Onu iyi anlamak aynı zamanda Müslüman toplumların yaşadığı devasa krizi anlamamıza da yardımcı olacaktır. Onun bütün mücadelesi tevhit ışığının yardımıyla bozulmuş ve donuk kalmış toplumu harekete geçirmektir. Çöküş içinde olan bu toplumda, bir isyan ateşi ve kıvılcım meydana getirmektir. Ona göre bu isyanı ve kıvılcımı meydana getirecek olan kişiler aydınlardır. Şüphesiz kendisi de döneminin en büyük aydın simalarındandır. Fakat ne yazık ki tam anlamıyla anlaşılmış değildir. Bizim yaptığımız bu çalışma onun anlaşılmasını biraz daha kolaylaştırmak amacıyladır. Umarım az da olsa bunu başarabilmişizdir.

KAYNAKÇA

Akın, Murat. **Vehhabilikte Tevhid ve Şirk**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2006.

Aksu, Ali. "Emeviler Dönem'inde Sosyal Tabakalar", **İstem Dergisi**, Yıl:4, Sayı:8, 2006, 63-81.

Aktaş, Burçak. **Ali Şeriati'de İnsan ve Toplum Felsefesinin İmkanı**, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıd Üniveristesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Akyüz, Niyazi. **Din Sosyolojisi (El Kitabı)**, Grafiker Yayınları, Ankara 2018 s. 40.

Alagaş, Mehmet. **Tevhid ve Şirk**, İnsan Dergisi Yayınları, Mayıs 2016.

Ari, Abdullah. **Ali Şeriati'nin Sosyoloji Ve Metodolojisi Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Aydın, Kemal. Max Weber, Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma, **Journnal of Economy Culture and Society**, 2018 ; 57: s. 265.

Çakmakçı, Rabiye. **Ali Şeriati'nin Düşünce Sisteminde Merkezî Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2018.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve Modernlik (Toplum Yazıları I)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisine Giriş ya da Meleklere Ağıt**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.

Çiftçi, Adil. **Sosyolojiye Giriş**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.

Düzgün, Şaban Ali. "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", **Kelam Araştırmaları**, Cilt: 3, Sayı: 1, İstanbul, 2005.

Gez, İbrahim. **Ali Şeriati'nin Şiiliğe Bakışı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aralık 2015.

Gürdal, Salih. **Tevhid ve Şirk**, Beyan Yayınları, İstanbul 2017.

Gürgör, Kardelen. **Karl Marx'ın Sermaye Teorisinden Ali Şeriati'nin Sosyolojisine Emperyalizm ve Küreselleşmenin Ekonomi Politiği: İran Üzerine Bir Değerlendirme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2017.

Fanon, Frantz. **Yeryüzünün Lanetlileri**, çev: Şen Süer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s 51.

Irmak, Sibel. **Ali Şeriati'de Yabancılaşma ve Özgürlük**, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi) Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin, 2019.

İnce, Cansu. **Ali Şeriati'ye göre Dinlerde Tevhit ve Şirk Diyalektiği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü, Samsun, 2020.

Karakaya, Enes. **Ali Şeriati'nin Sosyal Sınıf, Irkçılık ve Ekonomik Kavramlarına Bakışı** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Munzur Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, Tunceli 2022.

Kutup, Seyyid. **Kuran'ın Gölgesinde Şirk ve Müşrik**, Karınca& Polen Yayınlar, İstanbul 2018.

O'Shaughnessy, Thomas J. "Allah'a Yabancılaşma: Şirk, çev. Ömer Kara, Yüzüncü Yıl Üniversitesi", **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, Sayı: 2, s. 363.

Özen, Gökçe Çatlı. Kapalı Toplumsal Yapı: Kast Sistemi Üzerinden Tabakalaşma, **Aydın Toplum ve İnsan Dergisi,** 2016, Cilt: 3, s.60 .

Özer, Aykut. **Ali Şeriati'nin Dinler Tarihindeki Yeri**, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi) Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2018.

Özler, Mevlüt. **Tevhid**, Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2012, c. XLI.

Özler, Mevlüt. **İslam Düşüncesinde Tevhid**, Nun Yayıncılık, İstanbul 1995.

Rahnema, Ali. **Müslüman Ütopyacı**, çev. İhsan Toker, Hece Yayınları, Ankara 2005, s.508.

Said, Edward W. **Şarkiyatçılık**, (çev: Berna Yıldırım) Metis yayınları İstanbul 2010, s.4-6.

Sartre, Jean Paul. **Varlık ve Hiçlik** çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul 2022.

Seyid Şerif Cürcâni. **et-Ta 'rifât**, Beyrut Yayınları, İstanbul, 1996..

Şahin, Mehmet Cem. **Kavram Atlası Din Sosyolojisi Ⅰ**, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara 2020.

Şeriati, Ali. **İbrahim'le Buluşma**, çev: Doç. Dr. Murat Demirkol), Fecr Yayınları, Ankara, 2018, s 92.

Şeriaiti, Ali. **İslam Nedir Muhammmed Kimdir**, çev. Prof. Dr. Murat Demirkol) Fecr Yayınları, Ankara, 2020.

Şeriaiti, Ali. **İslamı Tanıma Metodu**, çev. Prof. Dr. Derya Örs) Fecr Yayınları Ankara 2017.

Şeriati, Ali **Ebuzer,** çev. Abdullah Yeğin) Fecr Yayınları Ankara 2019

Şeriati, Ali. **Kavramlar Sözlüğü**, (Der: Hüseyin Nazlıaydın) Fecr Yayınları Ankara 2017.

Şeriati, Ali. **Muhtelif Eserler Ⅰ**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara, 2018.

Şeriati, Ali. **Âdem'in Varisi Hüseyin**, çev:Prof. Dr. Murat Demirkol, Fecr Yayınları Ankara, 2019.

Şeriati, Ali. **Ali Şiası Safevi Şiası**, çev. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara, 2014.

Şeriati, Ali. **Dine Karşı Din**, çev. Doğan Özlük, Fecr Yayınları, Ankara 2017.

Şeriati, Ali. **Dinler Tarihi Ⅰ**, çev. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara, 2020.

Şeriati, Ali. **Dinler Tarihi II**, çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş), Fecr Yayınları, Ankara, 2019.

Şeriati, Ali. **Dünya Görüşü ve İdeoloji**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara, 2016.

Şeriati, Ali. **Hac**, çev: Prof. Dr. Elder Okumuş) Fecr Yayınları Ankara 2019 S.26

Şeriati, Ali. **İnsan**, çev. Prof.Dr. Şamil Öçal) Fecr Yayınları Ankara 2020 S.43

Şeriati, Ali. **İran ve İslam**, çev. Kenan Çamurcu, Fecr Yayınları, Ankara 2018.

Şeriati, Ali. **İslam Bilim I**, çev: Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara, 2018.

Şeriati, Ali. **İslam Bilim-II**, (Çev. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları, Ankara 2017.

Şeriati, Ali. **İslam Sosyolojisi,** çev: Kenan Sökmen, Birleşik Yayınları, Ankara 2018.

Şeriati, Ali. **İslam ve Sınıfsal Yapı**, çev. Doğan Özlük, Fecr Yayınları Ankara 2019.

Şeriati, Ali. **Kadın (Fatıma Fatımadır)**, çev. Esra Özlük, Fecr Yayınları, Ankara, 2020.

Şeriati, Ali. **Kendini Devrimci Yetiştirmek**, (Prof. Dr. Ejder Okumuş), Fecr Yayınları, Ankara 2012.

Şeriati, Ali. **Kendisi Olmayan İnsan (İnsanın Dört Zindanı)**, çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara 2020.

Şeriati, Ali. **Medeniyet Tarihi I**, çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara, 2016.

Şeriati, Ali. **Öze Dönüş**, çev. Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara 2013.

Şeriati, Ali. **Sanat,** çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş, Fecr Yayınları, Ankara, 2018.

Şeriati, Ali. **Şia**, çev.: Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara 2016.

Şeriati, Ali. **Yeni Çağın Özellikleri**, çev. Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç, Fecr Yayınları, Ankara 2020.

Şeriati, Ali. **Ne Yapmalı**, (Çev: Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç), Fecr Yayınları Ankara 2018.

Tunç, Cihat. "Şirk ve Günah Problemi", **Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 11, Kayseri 2001.

Turgay, Nurettin, **Kur'an'da "Mütref" Kavramı**, bilimname XII, 2007/1, 75-99

Ülken, Hilmi Ziya. **Bilgi ve Değer**, Ülken Yayınları, İstanbul 2001.

Yalçın, Enes. "Toplumsal Tabakalaşma Sistemlerinin Genel İncelenmesi", **Hak- İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, 2019 Cilt:8, s. 174.

Yalçınkaya, Ayhan. **Ali Şeriati ve Bir İslam Ütopyasının Kuruluşu**, Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimler Fakültesi Tartışma Metinleri, Ankara 1996.

Yavuzyılmaz, Yusuf. **Ali Şeriatinin Dişüncesine Giriş**, Sude Yayınları, İstanbul, 2017.

Yılmaz, İsmail. **Kuran'a Göre Şirkin Sebepleri ve Çeşitleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

Nurettin Turgay, **Kur'an'da " Mütref" Kavramı,** bilimname XII, 2007/1, 75-99